

162549

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ABD'İN BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'NİN TÜRKİ CUMHURİYETLERLE İLİŞKİLERİ**

Rabia RAHİMBAYEVA

**Danışman
Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN**

162549

2005

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi / Tezsiz Yüksek Lisans Projesi olarak sunduğum ^{160'nin BOP serisinde} ^{Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri} adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

24.10.2005

Adı SOYADI

İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün ...../...../..... tarih ve .....sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin .....maddesine göre *Konu Yönetimi* Anabilim Dalı Yüksek Lisans /Doktora öğrencisi *Rabia Rahimbeyeva* nin .....konulu tezi/projesi incelenmiş ve aday .....*7.7.2005* tarihinde, saat ..... ' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin *başarılı* .....olduğuna oy *birliği* .....ile karar verildi.

ÜYE

Prof. Dr. M. Sadık Acar

BAŞKAN

Prof. Dr. Erol Ala

ÜYE

Prof. Dr. Tülay Özmen

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU**

Tez/Proje No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının
Soyadı: Rahimbayeva   Adı: Rabia

Tezin Türkçe Adı: "ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi Çerçevesinde Türkiye'nin Türki Cumhuriyetlerle İlişkileri "

Tezin Yabancı Dildeki Adı: "The Relations Between Turkey and Turcic Republics under the Frame of USA's Greater Middle East Project"

Tezin Yapıldığı
Üniversitesi: Dokuz Eylül   Enstitü: Sosyal Bilimler   Yıl: 2005

Diğer Kuruluşlar:

Tezin

Yüksek Lisans: Dili: Türkçe
Doktora: Sayfa Sayısı: 171
Tıpta Uzmanlık: Referans Sayısı: 281
Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr.   Adı. Tülay   Soyadı. ÖZÜERMAN

Ünvanı: Adı.   Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1. Ortadoğu
2. Orta Asya
3. Küreselleşme
4. Türk Dış Politikası
5. Amerikan Hegemonyası

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Middle East
- 2- Central Asia
3. Globalization
- 4- Turkish Foreign Policy
- 5- American Hegemony

Tarih: 24.06.2005

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum   Evet   Hayır

ÖZET

Amerika Birleşik Devletleri tarafından 2004 yılında uygulamaya koyduğu Büyük Ortadoğu Projesi, Ortadoğu, Orta Asya ve Kuzey Afrika'yı dönüştürmeyi, bu alanları küresel pazarlara açmayı ve Batı demokrasisi standartlarına ulaştırmayı amaçlamaktadır. Proje kapsamındaki ülkelerin çoğunun Müslüman nüfusa ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmaları, projenin kültürel ve ekonomik boyutunu yansıtmaktadır. BOP yeni bir girişim olarak görülse de, temelleri I. ve II. Dünya Savaşları ve sonraki gelişmelere kadar dayanmaktadır. Buna bağlı olarak, tez çalışması I. Dünya Savaşı'yla birlikte yükselişe geçen Amerikan ekonomisi ve hegemonik hareketleri ile başlatılmıştır. Tezin ileriki bölümlerinde çift kutuplu dünya düzeninin yarattığı şartlar ve sonuçlarının diğer ülkelere etkileri, bu şartlar çerçevesinde ABD'nin ürettiği stratejiler ve çift kutuplu düzenin yıkılmasıyla dünya liderliğini ele geçirme istekleri incelenmiştir.

Türkiye'nin jeo-politik konumu Ortadoğu bölgesinde önemli roller almasını gerektirmiştir. SSCB'nin dağılması post-Sovyet coğrafyayı yabancı yatırımlara açtırmıştır. Petrol ve doğal gaz rezervleri bölgeye yönelik politikalarda belirleyici olurken, Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile olan bağları büyük avantajlar sağlamıştır. Tezin son iki bölümünde Amerikan yayılcılığı ve ürettiği jeo-stratejiler çerçevesinde Türkiye'nin Orta Asya politikasında başarı ve başarısızlıkları incelenerek, Türkiye'nin 21. Yüzyıl jeopolitiği içinde yer alabileceği konumlara ve perspektiflerine yer verilmiştir.

Tez çalışmasında Türkçe, İngilizce ve Rusça süreli ve süresiz yayınlar kullanılmış olup, çeşitli yazarların internet sitelerindeki makalelerinden de faydalanılmıştır.

ABSTRACT

The Greater Middle East Project, that has beinf implemented by the United states of America since 2004, aims the transformation of the Middle East, Central Asia and Northern Africa, opening these regions to global markets and reaching the standarts of western democracy by them. The fact that the most of countries, being included into the project contain mostly Muslim populaiton and possess rich underground resources needs attention and notices the cultural and economical sides of the project. Despite that the project is beinh seen as a new one, it depends on facts and conclusions of the First and the Second World Wars. Thus, this study was started with the First world war, with wich American economy and her hegemonic movements started to rise up.

In futher parts of the study the circumstances and the conclusions of the bi-polar world system and their effects on other countries, the strategies of the US and her desire to capture the world's leadership after the fall of the bi-polar system has been discussed.

The Turkey's geo-politic position demanded taking important roles in Middle East region. The fall of the USSR opened the post-Soviet geography to foreign investments. Oil and natural gas resources were important in impenmenting politics in yhis area. The bonds between Turkey and Central Asian countries gives big advantages to Turkey. Turkey's acievments and difficulties in her Central asian politics hav been analyzed in further parts and given the plays to Turkey's possible positions and perspectives in the 21. Century world politics.

The publications in Turkish, English and russian languages have been used during the study and given the place to different articles in the web.

ABD'NİN BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN TÜRKİ CUMHURİYETLERLE İLİŞKİLERİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
Y.Ö.K. DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	xiv

BÖLÜM I

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEM VE SONRASINDA DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİ

A. Avrupa Emperyalizmi ve Yeni Güç Arayışları	1
B. I. Dünya Savaşı : Güçlerin Çatışması	4
1. Türk Kurtuluş Savaşı ve Sonrasında Türk Dış Politikası	6
2. İki Savaş Arasında Ortadoğu'da Gelişmeler	9
a. Bölgenin Tanımı ve Önemi	9
b. Halkların Kimliği	12
c. Yeniden Şekillenen Ortadoğu	14
C. II. Dünya Savaşı: Yeni Güç Arayışları	17
1. İki Süpergücün Doğuşu	20
a. Sovyet'lerin Doğu Avrupa'daki Hakimiyeti	21
b. Kenar Kuşak Teorisi	22
2. Marshall Planı	26

BÖLÜM II

ÇİFT KUTUPLU DÜNYA DÜZENİ

A. Soğuk Savaş Yılları	28
1. Ekonomik Entegrasyon ve Savunma Mekanizmaları	30
a. Ekonomik Entegrasyon ve İşbirliği	31
b. Savunma Mekanizmaları	34
2. Sömürgelerin Çözülmesi	38
B. Detant-Yumuşama Dönemi	41
1. Batı Bloku: Batı'nın Siyasi Değişimi ve Yeni Ekonomik Çerçeve	43
2. Doğu Bloku: Stalin Sonrası Dönem	45
3. Silahsızlanma Girişimleri	47
4. Türkiye ve Orta Doğu	50
a. İsrail	52
b. Arap Dünyası	55
C. Çift Kutuplu Düzenin Çözülmesi	58
1. SSCB'de Glastnost ve Perestroyka	59
2. Dağılan Sovyetler Birliği	62
3. SSCB'nin Dağılmasının Dünyadaki Etkileri	64
a. Balkanlar	64
b. Orta Asya	66
c. Çin	69
d. Orta Doğu	71

BÖLÜM III
BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ

A. Küreselleşme ve Yeni Jeopolitik Teoriler	74
1. Küreselleşme ve İnsan Hakları Tartışmaları	75
2. Ulus-devlet Tartışmaları	77
3. Amerikan Hegemonyası	80
4. Rusya'nın Yeni Stratejileri	84
B. Değişmeyen Sorun Orta Doğu	88
1. Büyük Ortadoğu Girişimi	88
2. Petrol Sorunu ve Ekonomi	92
3. Ortadoğu Güvenliği ve Silahlanma	96
C. Orta Asya'nın Geçirdiği Değişim	98
1. Siyasi Sorunlar ve Otoriter Liderler	98
2. Milliyetçilik, Din ve Etnik Sorunlar	100
3. Ekonomi ve Yabancı Yatırımlar	102
4. Küresel Süreçte ABD-Avrupa Politikaları	105

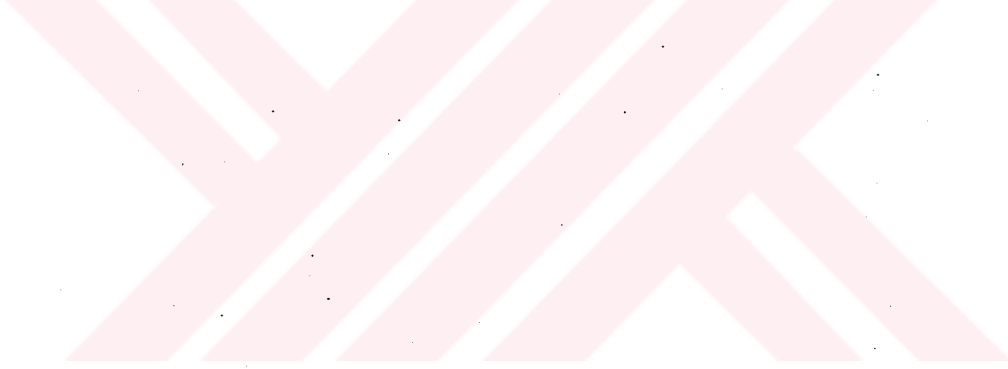
BÖLÜM IV
BOP ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN TÜRKİ
CUMHURİYETLERLE İLİŞKİLERİ

A. Türkiye'nin Jeopolitik Önemi	109
B. Türk Dış Politikasının Yönelim ve Sorunları	114
1. Kemalist İdeoloji ve Dış Politika	114
2. Dış Politika Sorunları	116
3. Avrupa Birliği Faktörü	118
C. Bir Model Devlet Olarak Türkiye	120
D. Türkiye'nin Orta Asya Politikası	124
1. Türkiye'nin Ekonomik Yatırımları	126
2. Türkiye'nin İdeolojik Yatırımları	130
E. Türkiye'nin 21. Yüzyılda Perspektifleri ve Yeni Stratejileri	135
1. Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları	136
2. Karadeniz ve Türk Boğazları	140
Rusya ile İlişkiler	142
SONUÇ	145
KAYNAKLAR	153
EKLER	172

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
BTC	Bakü-Tbilisi-Ceyhan Petrol Boru Hattı
CENTO	Merkezi Anlaşma Teşkilatı
COMECON	Komünist Ekonomileri Birliği
Çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ECO	Ekonomik işbirliği Örgütü
ed.	Editör
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	Gelişmekte olan ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IFOR	Barışı uygulama Gücü
IMF	Uluslararası Para Fonu
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
NATO	Kuzey Atlantik Paktı örgütü
NSC	Ulusal Güvenlik konseyi
OECD	Ekonomik işbirliği ve Kalkınma Örgütü

OEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
OPEC	Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü
s.	sayfa
SALT	Stratejik Silahları Sınırlandırma Anlaşması
SEATO	Güneydoğu Asya Paktı Örgütü
ss.	sayfalar arası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
y.a.g.e.	yukarıda adı geçen eser
y.a.g.m.	yukarıda adı geçen makale
y.y.y.	yayın yeri yok

ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ

- Şekil 1: SSCB'nin oluşumu** s. 6
- Şekil 2: Ortadoğu 1930** s. 10
- Şekil 3: Hazar ve Ortadoğu Bölgesinde Petrol ve Askeri Varlıklar** s. 107
- Tablo 1: BDT Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar, 1991-2003** s. 104
- Tablo 2: Türki Cumhuriyetlere Yönelik Eximbank Kredileri** s. 127
- Tablo 3: Türkiye'nin Türki Cumhuriyetlere Yönelik İthalat ve İhracat Rakamları** s. 128
- Tablo 4: Türki Cumhuriyetlerinin Genel İthalatları İçinde Türkiye'nin Payı** s. 128
- Tablo 5: Türki Cumhuriyetlerinin İthalatlarında Türkiye Payının Ükelere Göre Dağılımı** s. 129
- Tablo 6: Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı** s. 136

GİRİŞ

Tarih boyunca dünya siyasetinde ülkeler güçlenmek, büyümek ve etinliğini arttırmak için farklı araçlar ve yayılma politikalarına başvurmuşlardır. Bu durum diğer ülkelerle rekabet etmeye, farklı bölgeler veya ülkeler içinde taraftar bulmak ya da devre dışı bırakmak için değişik strateji ve taktiklerin üretilmesine yol açmıştır. 20. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler, dünya siyasetini belirleyecek en güçlü ülkeleri belirleyerek, onları karşı karşıya getirmiştir. 21. yüzyıla doğru ise Amerika Birleşik Devletleri neredeyse bir asırdır ürettiği politikaları sonucu dünya siyasetal düzeninin zirvesinde yer almak için tek aday olarak belirmeye başlamıştır.

Başlangıçta "Büyük Ortadoğu Projesi" adıyla ortaya çıkan ABD'nin bu çok yönlü ve geniş kapsamlı projesi, hala devam eden ve sürekli olarak geliştirilen bir proje olup, en son adı "Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi"dir. Proje kapsamındaki ülkelerin hemen tamamı zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahiptir, nüfuslarının büyük bir kısmı Müslüman'dır ve Batı demokrasisinin kurumsal işleyişleri ve geleneklerinden uzaktır. Bu özelliklerinden dolayı Büyük Ortadoğu Projesi son derece anlamlı ve dünya siyasetinin geleceğine yön veren bir projedir.

BOP'un uygulanmasının neden ABD tarafından istendiği ve proje kapsamında uyguladığı taktik ve stratejilerin hangi sonuçlara yol açtığı da önemli bir konudur. Bu sorulara doğru yanıtların verilebilmesi için tez çalışması, ABD'nin uluslararası siyasetal düzende etkin bir aktör olarak belirmeye başladığı I. Dünya Savaşı dönemi ile başlatılmıştır. Savaş sonrasında Ortadoğu bölgesinin yeniden şekillenmesi ve II. Dünya Savaşı sonuçlarının dayattığı koşullar Birinci Bölüm'de incelenmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kuruluşların sayısındaki artış ve gittikçe daha fazla ülkenin bu tür organizasyonlara çekilmesi, bu tür kuruluşların etkinliğinin arttırmıştır. Devlet-dışı ve devlet-üstü kuruluşların ortaya koydukları ekonomik veya siyasetal kurallar ise yüzyılın dünya siyasetini de belirlemeye aday

olmuşlardır. İkinci Bölüm'de kuruluşlar aracılığıyla entegrasyon hareketlerine değinerek, ABD'nin bu girişimlerdeki payını ve diğer ülkelerin çift kutuba ayrılmış dünyadaki tutumlarını incelenmiştir. SSCB'nin yeni bir güç olarak yükselmesi ve 1990'larda aniden dağılması, Soğuk Savaşı da sona erdirmiş ve dünya yeni bir dönüm noktasına gelmiştir. Tüm ülkeler ve özellikle jeo-stratejik açıdan önem taşıyan ülkeler bu gelişmelerden etkilenerek yeni üretilen stratejilere konu olmuşlardır.

Üçüncü Bölüm'de SSCB'nin dağılmasının ardından güçlenmeye başlayan Amerikan yayılcılığına ve hegemonik hareketlerine değinilerek, 11 Eylül 2001 saldırılarının neden olduğu "yeni dünya düzeni" ve ABD'nin güçlenmesine yardımcı olacak Büyük Ortadoğu Projesini ve proje dışındaki ülkelerin tutumlarını konu edilmiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla müdahaleye açılan Orta Asya ve Trans-Kafkasya coğrafyası da Projenin önemli açılımlarındandır. Bölgenin taşıdığı sorunları çeşitli açılardan güvenlik stratejilerinin de genişlemesini gerektirmektedir. Enerji kaynakları ve dünyanın petrol ve doğal gaz rezervleri projenin geliştirilmesinde önemli roller oynamaktadırlar. Bu nedenle ABD ekonomi, demokrasi ve insan hakları sorunlarını güvenlik çerçevesinde ele almaktadır.

Türkiye'nin proje'nin merkezinde yer alması ve Orta Asya, Kafkaslar ve İslam Dünyası'yla olan bağları, onu daha değerli kılmaktadır. Bu nedenle birçok girişim ve taktik Türkiye üzerinden yürütülebilmektedir. Türkiye'nin Batı değerleri ve kurumlarını benimsemiş tek Müslüman ülkesi olması, ekonomik gücü ve gelişme potansiyeli, Batı güçlerinin projelerinde Türkiye'ye merkezi roller verilmesine neden olmaktadır. Ancak bu roller her zaman Türkiye'nin yararına olmadığından, Türk dış politikasının çok ince ve detaylı bir şekilde planlanması gerekmektedir. Dördüncü bölüm Türk Dış Politikasını, sorunları ve avantajlarını inceleyerek, Türkiye'nin Türki Cumhuriyetlerle ekonomik, kültürel ve siyasal ilişkilerine yer vermektedir.

Son kısımlarda, Türkiye'nin jeo-politik ve stratejik konumundan en fazla

fayda sağlayabilmesi için izlemesi gereken yollara, dış politika perspektifleri ve yeni açılımlara yer verilerek, Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesindeki Türkiye'nin son elli yıldır seçmiş olduğu Avrupa Birliği yönüne yer verilmektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda da Türkiye'nin 21. yüzyıl dünya siyaseti içindeki konumuna ışık tutulmaya ve geleceğin senaryoları öngörülmeğe çalışılmaktadır.

BÖLÜM I

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEM VE SONRASINDA DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİ

A. Avrupa Emperyalizmi ve Yeni Güç Arayışları

Bugünün dünyasının uluslararası siyasal modelleri, güçler dengesi veya dengesizliği ve yeni dünya düzeni için II. Dünya Savaşı bir başlangıç, bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki güç dengesi iki büyük aktör arasında paylaşılarak bundan sonraki siyasal tarih için, mücadeleleri, yandaş arayışları ve dışa yönelik politikaları ile belirleyici olma özelliğini üstlenmiştir. Savaş sonrası, ABD'nin Avrupa'da bozulan dengeleri ve çöken ekonomileri onarma sorumluluğunu üstlenerek gittikçe yükselen komünizmin karşısına geçme isteği; diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin sınırlarını aşarak yeni coğrafyalara yayılma ve burada ideolojik ve politik üsler kurma arzusu, dünyayı kaçınılmaz ve hızı kesilemez boyutlara ulaşacak olan yeni gelişmeler, strateji ve denge oyunlarını içine alan "Yeni Dünya Düzeni"ne sürüklemiştir.

İki büyük gücün uluslararası politikada iki temel aktör olarak karşı karşıya gelmesini hazırlayan faktörler ve bu devletlerin güçlerinin altında yatan nedenlerin, sadece savaşın öncesinde yer alan yakın nedenler¹ ile açıklanması eksiklik doğuracağından, tarihi seyirde çok daha öncelere gitmek gerekecektir.

Ortaçağ'da yeni keşifler, ticaretin canlanması ve bulunan yeni baharat yolları, Batı Avrupa halklarının yeni devletler kurmaları ve onların sınırlarını, ticaret sayesinde

---

¹ Bkz. Oral SANDER, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, 6. Baskı 1998 Ankara, s. 307-311

kazandıkları güç ve sermaye birikimleri ile istilalar ve fetihler yoluyla genişletmeleri, ileride Avrupa Emperyalizminin temelini oluşturacak olan sömürgecilik dalgasını başlatmıştır. Sömürgeciliğe iten sebeplerin yine ekonomik olması, yani hammadde ve pazar arayışlarından oluşması, dikkat çekicidir ve Ortaçağ kent-devletlerinin gücünün ve gelişme potansiyelinin özellikle bu nedenlere doğrudan dayalı olması ayrı bir önem taşımaktadır.² Nitekim bu açıdan bakıldığı zaman, devletler arasında çekişmelere neden olan olguların tarih boyunca değişme göstermediği ileri sürülebilir.

Sömürgecilik sayesinde Avrupa doğal zenginlikler ve ucuz emeğe ulaşarak sermaye birikiminin artmasını sağlamıştır. 14. yüzyılla başlayan bu hareketlilik özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda hızlanmış, Amerika kıtasına topluca göçler ve Pasifik'te, Güney Asya'da, Afrika ve Avustralya'da yeni toprakların ele geçirilip sömürgeleştirilmesi bu yüzyıllarda gerçekleşmiştir. İngiltere, Fransa Hollanda ve İspanya'nın sömürgeleri sayesinde güçleri gittikçe artmış ve 19. yüzyıldaki sanayi devrimi ile doruk noktasına ulaşmıştır.

19. Yüzyılın sömürgeciliği daha önceki yüzyıllardan farklıdır, nitekim Alman ve İtalyan uluslarının kendi içlerinde birlikteliklerini kurmaları ile sömürgecilik yarışındaki ülke sayısı artmış ve bu olgu genişleyerek emperyalizme dönüşmüştür.³ Asya ve Pasifikte ise Rusya ve Japonya da genişleme emellerini hayata geçirmeye başlamışlardır. O yıllarda Orta Asya halkları henüz ulusal bir bütünlüğe kavuşmamıştır. Hala göçebe hayatı sürdüren bu halkların devamlı şehirlerinin sayısı çok azdır ve modern devlet olarak idari yapılarını tamamlamış değillerdir. Bölgenin öneminin farkında olan Rus İmparatorluğu, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Kazak ve

---

² Henry Pirenne bunu şöyle açıklamaktadır: Eğer ticaret olmasa ve yeni pazarlar bulunmasaydı, dönemin Roma, Floransa, Venedik, İstanbul gibi büyük kentleri sahip oldukları siyasi, idari ve kültürel gelişme sağlayamaz, o uygarlık düzeylerine ulaşamazlardı..." daha ayrıntılı ilgi için bkz. Henry PIRENNE, **Ortaçağ Kentleri**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Ekim 1994, İstanbul, ss. 67-68 ve 163-167.

³ "Sömürgecilik, bir devletin egemenliğini başka topraklar ve halklar üzerinde kurması ya da genişletmesidir. Sömürgeciliğe çok yakın bir sözcük olan emperyalizm ise, özellikle Avrupa'nın büyük devletlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında öteki kıtalar üzerinde genişlemelerine verilen addır. " Oral SANDER, **a.g.e.**, s. 201.

Özbek Hanlarıyla elçileri aracılığı ile siyasal ve ticari ilişkilerini kurmaya çalışarak, bir elini bu ensiz bozkırlara uzatmıştır bile.⁴ Diğer yandan da Kafkas'larda ve Hazar Hafzasında yüzyıllardır yerleşik olan halkları da egemenliği altına almak için uğraşmaktadırlar. Batılı güçler için Rusya hala mistik bir anlam taşıyan bir coğrafyadır ve Orta Asya henüz onlar için bir sömürge hedefi niteliği taşımamaktadır. Öte yandan, Çin'in ve Hindistan'ın bölgedeki gücü kırılmalıdır ve tüm dikkatler bu ülkelerle girişilen mücadeleye yönelmiştir.

İngiltere'nin kendisine karşı yönelttiği baskıcı ve sömürücü politikanın farkına çok geç varan Çin⁵, Kanton limanı hariç tüm dış kapılarını Avrupalılara kapatmıştır. Ancak İngiltere'nin seçtiği silah çok etkili ve bir ulusu içten çürütecek ve uyuşturacak niteliktedir: İngiltere, Hindistan'da giriştiği tarım politikası değişikliği ile, bu verimli topraklarda Afyon üretmekte ve neredeyse silah zoruyla Çin'e bu maddeyi ihraç etmektedir. Bunun üzerine yaşanan "Afyon Krizi"nden sonra İngiltere silah gücünü kullanmaktan kaçınmamış, bu savaştan zaferle ayrılmış ve hem Çin limanlarını Avrupalılara açmayı, hem de Hong-Kong'u ele geçirmeyi başarmıştır. Buna benzer sömürgeleştirme çabaları diğer kıtalarda da görülerek benzer sonuçlar elde edilmiştir ve 20. yüzyılın başında Mısır, İran, Irak, Suriye, Osmanlı İmparatorluğu, Pasifik'te Çin, Hindistan ile çevredeki irili-ufaklı devletler parçalanma ya da kolonileşme süreçlerinin son devresine ulaşmışlardır.

Sömürgeleştirme sürecinin en çarpıcı yönlerinden biri; Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu, Mısır, Suriye, İran; Uzakdoğu'da da Çin ve Hindistan gibi, Avrupa tarihinden çok daha köklü bir geçmişe sahip, idari, siyasal, ekonomik ve kültürel yapısını kendi bölgelerinde başarıyla üst seviyelere kadar taşıyıp başat gücü zamanında elde eden uygarlıkların doğrudan dış ve dolaylı olarak iç müdahalelerle

⁴ Rusya'nın bu dönemde, Pasifik'e kadar Asya steplerinde genişlemesinin asıl düşüncesi, Avrupa Rusyası ile Asya Rusyasını birbirlerine bağlayıp, Pasifik Okyanusu'na kadar uzanacak "Trans-Sibirya Demiryolu"-"*Trans-Sibirskaya Magistral*"'ini tamamlamaktır. Bu demiryolu sayesinde Rus ticareti Çin'e dolayısıyla tüm Pasifik ülkelerine yol bulmuş olacaktır; böylece Doğu Avrupa'daki üstünlüğü ve gücünü bu coğrafyada da kurma şansını yakalayacaktır.

⁵ Bu konuda bkz. Alain PEYREFEFTE, *Çin Uyanınca*, E Yayınları, 1975

çürütülmesi ve parçalanmasıdır. 19. Yüzyıl boyunca Batılılar için Yakındoğu'yu oluşturan Osmanlı İmparatorluğu çeşitli biçimlerde yıpratılarak, buraya bağlı olan halkların teker teker kopması ve bir büyük devlet yerine çok sayıda küçük devletin oluşturulması sağlanmıştır.⁶ Sömürgeci güçlerin bu bölgelerin sanayileşmesine ve ticari ilişkilerini geliştirmesine yönelik önleyici çabaları özellikle dikkat çekicidir. Bu bölgeler hammadde stoku olarak kullanılacağından, iktisadi olarak gelişmeleri ve tarım ülkesinden çıkarak endüstriyel yapılarını geliştirmeleri, Avrupa ekonomisi için bir darbe etkisi yaratacaktır.

Avrupa emperyalizminin diğer bir yönü, gidilen ülkede dejenerasyona ve dönüşüme yol açacak çok daha kalıcı etkilerdir; bunları din, Avrupa dillerinin ve kültürünün yaygınlaşması, göçler ve siyasal-idari dönüşümler, sermaye hareketliliği gibi, beş farklı alanda görmek mümkündür.

Nihayet, Avrupa Emperyalizminin bu acımasızlığı sömürge devletlerini de vurarak, kendi aralarında sürtüşme ve toprakları paylaşma kavgalarına yol açmıştır. Avrupa'da güç dengelerinin Almanya lehine değişmesi, Viyana Kongresi (1815) ile kurulmuş olan düzeni bozarak, Avrupa'yı iki bloka ayırmıştır. Güç dengelerini kendi taraflarına çekmeye çalışan her iki blok hızlı bir şekilde silahlanma ve daha fazla toprak elde etme arayışı içine girmiştir. Bu durum Avrupa'da güvensizlik ve gerginlik ortamını hazırlayarak I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur.

B. I. Dünya Savaşı: Güçlerin Çatışması

1914 yılında başlayıp tam dört yıl süren ve Avrupa Emperyalizminin iç hesaplaşmasının bir aracı olan I. Dünya Savaşı var olan sorunları çözmeyerek, tam tersine çok daha derin yaralar açarak ileride yeni bir savaşın yaşanmasını hazırlamıştır. Savaşın gerçek sorumlusu, uzlaşmaz bir ekonomik rekabet içine girmiş olan beş

---

⁶ Bu konu için bkz. Süleyman KOCABAŞ, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, Vatan Yayınları, 1999, İstanbul.

gelişmiş ülke: Almanya, İngiltere, Fransa, ABD ve Japonya'dır. Bu savaş, Avrupa'da dört büyük imparatorluk: Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla sonuçlanmış ve Avrupa'da tam bir kaos ortamının yaşanmasına neden olmuştur. Bu savaşın sonuçlarını incelerken, ne yıkılan ülkelerle imzalanan ve ağır şartlar taşıyan Barış antlaşmaları⁷, ne de yeniden çizilen sınırlar dengeyi kurmada yardımcı olmuştur. Burada günümüze kadar gelecek olan gelişmeleri etkileyecek ve bundan sonra dünya politikasını belirleyecek olan siyasal sonuçların çıkarılması çok daha önemli bir konudur.

Savaşın ardından Avrupa ekonomileri derin darbe alarak çöküşe geçmiş, hiperenflasyon ve ekonomik bunalımla mücadele etmek için devletler, "statükocu", müdahaleci iç politikalar geliştirmeye yönelmişlerdir. Böylece özel girişimin önü kesilmiş planlı ekonomi anlayışı ilk defa bu tarihlerde ortaya çıkmıştır. Avrupa Emperyalizminin çökmesi diğer bir siyasal aktörün: Amerika Birleşik Devletlerinin dünya siyasetine katılmasına sebep olmuş ve bundan sonra bu rolünü bugüne kadar hiç bırakmaması ve başat güçlerden bir tanesi haline gelmesi açısından dünya tarihinde bir dönüm noktasını hazırlamıştır. *Gaddis*'in belirttiği üzere, ABD'nin savaşa girmesinin nedeni, Avrupa'da güç dengesinin tekrar kurulacağına dair belirgin bir mücadele, bir meydan okumanın bulunmayışı, dolayısıyla ABD güvenliğinin korunması için bir yararının dokunmamasıdır. Öte yandan Rusya'nın ideolojik tutumu ve Uzakdoğu'da Japonya'nın güçlenerek üretim atağına geçmesi Amerika'yı endişelendiren gelişmelerdi; bu yüzden de ABD'nin kendi çıkarları açısından bu konjonktüre eklenmesi olağan bir olgudur.⁸

Uluslararası politika açısından savaşın sonunda ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme, Bolşevik devrimi ile Sovyetler Birliği'nin kurulması ve komünist ideolojinin kapitalizmin karşısına dikilmesidir. O yıllarda bu çatışma henüz yeni filizlenirken fazla

⁷ Süleyman KOCABAŞ, a.g.e., Oral SANDER, a.g.e.

⁸ John Lewis GADDIS, *We Now Know Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, 1999, New York, ss. 7-8.

dikkat çekmese bile, 1917–1918 yılları komünizm-kapitalizm konfliktinin sembolik bir temeli, bir başlangıç noktası olmuşlardır. Dünya siyasetinden geri plana çekilen Rusya aslında iç hesaplaşmasını yapmaktadır ve bu şekilde, içine kapanarak, yeniden güçlenmeye çalışmaktadır. 1919–1925 yılları arasında Orta Asya'da Türki boylarının, birer devlet kurarak Sovyet Sosyalist Partisine üye olmaları ve Sovyetler Birliği'ne katılmaları, sosyalist yapılanma nüfuzunu ve dolayısı ile Sovyetlerin gücünü arttırmıştır.

Şekil 1: SSCB'nin oluşumu

Kaynak: LAFEBER, 2002, s. xvii

Bir başka olgu, ulusal birlik kurma yolundaki mücadele ruhunun doğmasıdır. Bunun en çarpıcı ve en doğru örneği olarak, Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla Türk halkının emperyalist güçlere karşı verdiği benzersiz ulusal mücadelesi: Türk Kurtuluş Savaşı örneğini göstermek en doğru seçim olsa gerek.

1. Türk Kurtuluş Savaşı ve Sonrasında Türk Dış Politikası

1919–1923 Türk Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi, dünya savaşının amaçlanan sonuçlarına hiç uygun düşmeyen başarısıyla herkesi şaşırtmış ve beklenmedik etkiler

yaratmıştır. Nitekim Türk Devrimi kazanılmış ilk anti-emperyalist savaş olarak yoksul uluslara örnek olmuş ve evrensel boyut kazanmıştır.⁹ Osmanlı'dan arta kalan toprakların kendi aralarında paylaşım planlarını çoktan yapmış olan Müttefiklere (İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan) göre Türk topraklarını işgal etmek hiç zor olmayacaktır ve bu işgal süreci hızlı bitecektir.¹⁰ Bu yüzden Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki bu mücadelenin başarısı şaşkınlıkla karşılanmıştır.

I. Dünya Savaşının sonuna doğru ABD Başkanı Woodrow Wilson'un barış formülünü aradığı 14 prensibi yayınlanmış ve bunlardan 12. maddesi Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Buna göre: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânı verilecek, Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu milletlerarası garanti altına alınacak..."tır.¹¹ Avrupalı sömürgeci güçlerin çıkarlarına hiç uymayan bu prensipler onları rahatsız etmiştir, nitekim İngiltere'nin bölge politikası değeri gittikçe artan petrol politikası çerçevesinde şekillenmiştir ve Türkiye de bu planlarının bir parçasıdır. Yalnızca bu amaçla İngiltere Başbakanı Lloyd George, Ortadoğu'da Türkiye'nin yerini Yunanistan tarafından alınması gerektiği yönünde defalarca açıklamalar yapmıştır. İleri görüşlü ABD'nin Wilson prensiplerinde ise Avrupalı sömürge güçlerinin çıkarlarına ters düşen fikirlerin arkasında, yeni bir güç dengesi arayışını görmek mümkündür. Nitekim, sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları serbest ticaretin gerçekleşebileceği pazarı genişletecektir, bu da ABD'nin rahat hareket etmesinin teminatı olacaktır.

Türk Ordusu'nun askeri başarıları ve Misak-ı Milli çerçevesinde yürüttüğü dış politikası sınırlarını ve çıkarlarını korumada meyvelerini vererek başarıyı temin etmiştir. Fakat yeni hükümet ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı, şu ya da bu biçimde, dış

⁹ Metin AYDOĞAN, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, Otopsi Yayıncılık, 1. Basım, Aralık 1999, İstanbul, s. 85.

¹⁰ daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza EROĞLU, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990.

¹¹ Süleyman KOCABAŞ, *a.g.e.*, s. 318.

destek gereksinimini karşılamak zorundadır,¹² bu amaçla Türk hükümeti Sovyetlerin yardımını almıştır. Sovyetlerden gelen silah ve para yardımı Kurtuluş Savaşı'nın önemli maddi kaynaklarından birini oluşturmuştur. Diğer yandan, Moskova Misak-ı Milli'yi tanıyan ilk devlet olarak Ankara'ya büyük bir diplomatik nefes de aldırmıştır. *Baskın Oran'ın* belirttiği üzere: "... savaş içinde Sovyet dostluğunun en büyük getirisi, komünizmin yayılmasından korkan Batı'nın Ankara'nın üzerine fazla gitmekten kaçınması olacaktır."¹³

Sovyetler Birliği'nin bu anti-emperyalist mücadelede destek açısından önemi Atatürk tarafından daha savaşın başından beri saptanmıştır¹⁴; o dönemde Türkiye'nin dışarıyla bağlantısı sadece Kafkasya'dır, İngilizlerin etkinlik kurmaya çalıştığı bu bölgenin Bolşevik denetiminde kalması Türk Devrimi için büyük önem taşımıştır. Bu gelişmeler ışığında önemli toprak kaybı sonucuna götüren Sevres Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı doğmuş, ki bugünlerde geçerli olan dış ekonomik anlaşmalarla önemli benzerlikler gösteren Sevr'in, Türklerin Anadolu'daki varlığına son vermeyi amaçladığı açıktır.¹⁵ Nihayetinde Sevres imzalanamadan hükme geçmeyen bir anlaşma olarak kalmıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti devletini resmi olarak kurulması ve organlarını oluşturmasıyla Kurtuluş Savaşı da son bulmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı, o dönemde beliren ulusçuluk hareketlerinden uluslararası boyuta taşınan yegâne örneğidir ve "Türk devriminin etkileri çok kısa bir sürede kendi sınırları dışına çıkarak benzer koşullarda yaşayan ve dünya nüfusunun beşte dördünü oluşturan yoksul ülkelere ulaşmıştır. Sağlam bir anti-emperyalist bilinç, bu bilince dayalı eylem yeteneği ve elde edilen başarı, Kemalizmi uluslararası düzeyde

¹² Emre KONGAR, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, 25. Basım, Ocak 2000, s. 447.

¹³ Baskın ORAN, *Türk Dış Politikası*, Cilt 1 1919-1980, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2002, İstanbul, s. 108.

¹⁴ Metin AYDOĞAN, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁵ Bkz. Metin AYDOĞAN, *a.g.e.*, s. 91, ve Doğan AVCIOĞLU, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul Matbaası, 1974, İstanbul.

örnek alınan bir hareket haline getirmiştir."¹⁶

Kurtuluş Savaşı örneğinin jeopolitik açıdan önemi: Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Kemalist mücadelenin Ortadoğu için emsal oluşturması ve bu coğrafyada emperyalist güçlerin mandası altında bulunan devletlerin siyasal liderlerinin ilerleyen zamanlarda Mustafa Kemal'i örnek alarak baskıcı güçlere karşı giriştikleri ulusal bağımsızlık ve milliyetçilik akımlarını başlatmalarındır. Bu şekilde de Türkiye'nin Ortadoğu'da jeopolitik ve siyasal jeostratejik öneminin artmasıdır.¹⁷

2. İki Savaş Arasında Ortadoğu'da Gelişmeler

a. Bölgenin Tanımı ve Önemi

En dar tanımı ile Ortadoğu Türkiye, İran ve Mısır topraklarını kapsamakta, geniş tanımı ile de Arap Yarımadası'nı da içermek üzere, Mısır'dan Afganistan'a kadar uzanan bölgeyi kapsar. Bugün itibariyle 7,9 milyon kilometrekarelik bu bölgede yaşayan 300 milyon insan, 16 devlete ayrılmıştır. Bu devletlerden bazıları, birkaç yüz bin kişilik nüfusa sahiptir (Bahreyn, Katar); bir bölümüdeyse yaklaşık 60 milyon kişi yaşar. Ortadoğu, bir uluslar, kavimler ve mezhepler mozaiğidir. Çalkantılı tarihi, toprakları çoğunlukla komşu ülkelerin ve büyük Batılı güçlerin desteğiyle parçalanmış halkların hak arayışlarının tarihidir.

Ortadoğu, Türk-İran kesimi (Afganistan, İran, Türkiye), Bereketli Hilal (Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye); Arap Yarımadası (Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman, Katar, Yemen) ve Afrika kıtasındaki Mısır'dan oluşur.¹⁸ "Ortadoğu" kavramı birçok siyasal kavram gibi ilk olarak 20. yüzyılın

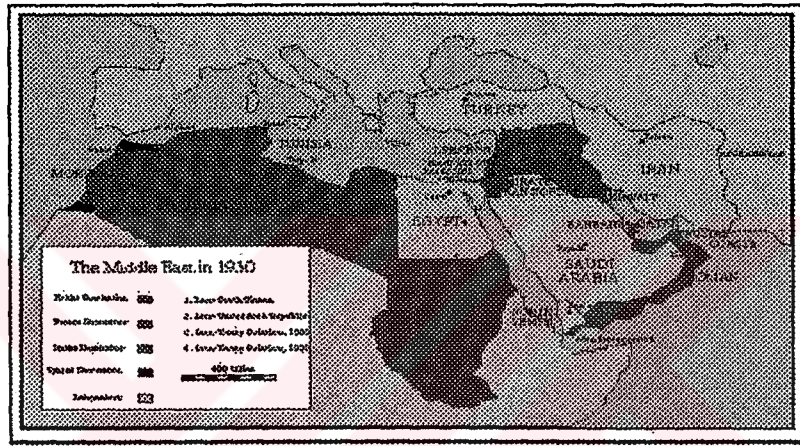
¹⁶ Metin AYDOĞAN, a.g.e., ss. 105-106.

¹⁷ bkz. Baskın ORAN, a.g.e., ss. 253-257.

¹⁸ Axis 2000, Ülkeler ve İnsanlar Ansiklopedisi, Milliyet/Hachette Doğan Yayın Kitapçılık 1999, Cilt 9, s. 248.

başlarında İngilizler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. "Yakındoğu" kavramının (Near East-o dönem için Osmanlı İmparatorluğunun kapladığı coğrafya) yetersiz kaldığını düşünen İngilizler, Osmanlı İmparatorluğuyla Hindistan arasında kalan bölgeyi kapsayacak Ortadoğu (Middle East) kavramını ortaya atarlar. Kavramın kullanılmaya başlanmasının temelinde yatan sömürgeci kaygılar bu bölgenin geleceğinin şekillenmesinde etkin rol oynar.¹⁹

Şekil 2: Ortadoğu 1930²⁰

Ortadoğu'nun dünya politikasındaki tarihi rolü, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir "aracı" olmasından kaynaklanır.²¹ Yüzyıllardır önemli ticari yolların geçtiği Ortadoğu, Avrupa'nın Uzakdoğu ile ticaret yapması için kilit bölge olmuştur. Zengin tarihi geçmişe sahip bu coğrafyayı asırlardır önemli kılan nedenlerin başında kültürel kesişme noktası olması da dahil işte bu jeopolitik konumu, "bereketli hilal" olarak adlandırılacak derecede tarıma elverişli toprakları, dünya tarihine yön veren semavi dinlerin burada doğmuş olması ve zengin yeraltı kaynakları gelmektedir.²² 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması, petrolün bulunması bölge önemini arttırmış ve Batılı güçlerin bölgeye olan ilgileri bir daha

¹⁹ Ömer TURAN, *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, y.y.y. Baskı - Step Ajans, 2000, İstanbul, s. 15

²⁰ <http://www.dartmouth.edu/~gov46/mideast-1930.gif> (erişim:6.112004)

²¹ Oral SANDER, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, 6. Baskı, 1998 Ankara, s. 67

²² Ömer TURAN; *a.g.e.*, s. 15.

geçmemek üzere kalıcı bir hal almıştır.

Ortadoğu kıstağı çok çeşitli olaylara sahne olmuştur. En parlak dönemini, Doğu ve Batı arasındaki bütün yolların denetimini elinde tutan Arap İmparatorluğu zamanında yaşamıştır. Bu dönem, Doğu Akdenizli, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi tüccarların dönemidir. Avrupalılar, bölgeyi kuzeyden ve güneyden çevirerek Müslüman araçlardan kurtulmayı başardıklarında, Ortadoğu görece bir gerileme yaşamıştır. Bugünkü Ortadoğu topraklarının dağılımında da Birinci Dünya Savaşı ertesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Fransa ile İngiltere'nin masa başında bir kalem ve cetvelle yaptıkları paylaşım belirleyici olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonrasında bölgenin hemen hemen tamamını Müslüman nüfus oluşturmaktadır ve Türkiye dışında diğer ülkelerin nüfusunun büyük kısmını Araplar oluşturur. O dönemde Arap dünyasının çok sayıda ülkelere parçalanması beraberinde Arap Ulusçuluğu diye tabir edilen olgunun belirgin olarak ilk defa ortaya çıkmasını getirmiştir. Aslında *Lewis*'in belirttiği gibi, Türkler tarafından kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalanında ayrı bir devlet deneyimi olmadığı gibi uzun süreli politik egemenliği de olmamıştır. Orada yaşayan milletler kimliklerini daha büyük komünel ve hanedan sadakatleri ile birleştirmişlerdi. Yaşadıkları ülkeler imparatorluk eyaletleridir; adları ve sınırları sık sık değiştirilmiştir ve Mısır istisna olmak üzere hiçbirinin tarihi önemi ve hatta coğrafi bir kesinliği yoktur. Emperyalist devletlerin çekilmesiyle sınırları ve hatta kimlikleri sömürge yönetimi ve emperyalist diplomasi ile büyük ölçüde belirlenen bir dizi yeni devlet kurulmuştur. Bunların yapıları ve alt-yapıları da aynı şekilde sağlanmıştır...²³

---

²³ Bernard LEWIS, **Ortadoğunun Çoklu Kimliği**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapçılık, 2000, İstanbul . s. 75

b. Halkların Kimliği

Arap dünyasında evrensel dini cemaat duygusu²⁴ öncelikli olduğundan, milliyet bilinci de ümmet - dini kimlik birleşmesinden oluşur. Arap, Yahudi, Filistinli gibi ayrımlar farklı milletleri kapsasalar bile bu ayırım aslında farklı dinden olanları kastederek, çatışmalar dini kimlik temelinde yapılmaktadır. Bu nedenle I. Dünya savaşına kadar Ortadoğu'nun Arap dünyasında "milliyet" esasına dayanan bağımsızlık hareketi görülmemiştir. Eğer bu bölgeye millet - ırk bilinci getirilirse, Müslüman olan topluluğun birlikteliğini bozmak, ayrımlaştırmak daha kolay olacaktır; yapılmak istenen de buydu. Bunun kanıtı olarak, savaş sonrasında ortaya çıkan mezhep ayrımları, Kürt ayaklanması, Türkmenlerin durumunun sorgulanmaya başlanması, İran ve Suriye'den toprakların koparılıp irili ufaklı çok sayıda devletin kurdurulmasıdır.²⁵ Müslüman kimliği içinde ise alt-kimliklerin kendilerini siyasal ve sosyolojik olarak ifade etmelerinin desteklenmesi ayrımlara yol açarak, azınlıkta bulunanların bir tür başkaldırı hareketliliğini getirmiştir. Nitekim Müslüman kimliği altında Sünni, Şii, Alevi ayrımı, özellikle Şii'lerin üstünlüğü ele geçirmek ve kendilerini siyasal olarak ifade etmek gibi isteklerini de diğer alt-kimliklere karşı koyarak göstermeleri sonucuna yol açmıştır.²⁶

Abd al Fattah Mazlum'un "İslam Dünyasına Milliyetçiliğin Kışkırtıcılığı" adlı kitabında milliyetçiliğin ırkçılık olduğu, İslam dünyasına "küstah kâfirler" ve özellikle Yahudiler tarafından sokulduğu, amacının Müslümanları bölüp birbirlerine düşürmek

²⁴ Oral SANDER, a.g.e., s. 73

²⁵ Elie KEDOURIE milliyetçiliği çok ağır eleştirmektedir. Ona göre "milliyetçilik tümüyle Avrupalı bir ihraç ürünüdür, dünyanın geri kalanına buradan yayılmıştır. O ayrıca Avrupa'nın en zararlı ihracıdır, çünkü o ne akıl, ne de özgürlüğün çocuğudur, aksine onun zıttının, kaçınılmaz sonuçları özgürlüğün katledilmesi olan ateşli romantizmin, siyasi Mesihçiliğin çocuğudur." Elie KEDOURIE, ed. *Nationalism in Asia and Africa* (London, Weifend and Nicolson, 1970), s. 2 / Dartha CHATTERJEE aktarıyor: *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, 1. Baskı 1996 İstanbul. s. 25.

²⁶ Arap Milliyetçiliği için bkz. İlhan ALSER, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 335, 1973 Ankara, s. 233.

olduğu iddia edilmektedir.²⁷ Araplar arasında Türk aleyhtarı duygu ciddi bir boyutta ilk kez Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkmıştır ve bu yine yabancı etkilerden kaynaklanmıştır; bir yandan milliyetçilik ve bunun sonucunda yabancı Türk hakimiyetinde ezilen çok daha büyük Arap milleti; ve diğer yandan dış güçlerin doğrudan doğruya kışkırtması ve müdahalesidir. Bu güçler zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını ve topraklarının parçalanmasını sağlamışlardır ve bunu yaparak daha büyük bir Arap milleti değil, bir dizi Arap devleti yaratmış oldular.²⁸

Ortadoğu aslında bir kimlik arayışı içinde değildir, Ortaçağlardan beri ard arda gelen akımlar (Hıristiyanlaştırma, Helenleştirme ve İslamlaştırma) bu geniş bölgede çeşitliliğin azalıp ortak değerlerin kazanılmasını sağlamışlardır. Bunlardan en etkin olan ve tüm bölgeye bugüne kadar hakim olan İslam tek bir kimlik vermeyi başarmıştır. Ümmet bilinci ile yaklaşık yediyüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Arap halkının başka bir kimlik arayışı içine girmesine gerek yoktur. Osmanlı Devleti de Osmanlı kavramını geliştirerek ayrı kimliklerin ortaya çıkmasını önlemeye çalışmıştır. Kimlik ayırımı ise genelde din ayırımı ile özdeşleşmiş ve Müslüman tebaasından olmayanlar, yani Yahudi ve Hıristiyan kimliği ile Müslüman olanlar şeklinde belirlenmiştir.²⁹

Arap dünyasında milliyetçiliğin uyanması ve ilk başta Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yönelmesi, ileride Batılı sömürgeci güçlerine karşı çevrilmesine kadar götürecektir. Türk Milli Mücadelesinin elde ettiği zafer birçok Arap ülkesi ve liderleri için örnek oluşturmuş; II. Dünya Savaşına doğru ise anti-empereyalist başkaldırı şiddetlenerek, sömürge zincirlerinden kurtulmaya başlanmıştır.³⁰

²⁷ Aktaran Bernard LEWIS, *a.g.e.*, s. 21.

²⁸ Bernard LEWIS, *a.g.e.*, ss. 66-67.

²⁹ Osmanlı Devletinde kimlik meseleleri için bkz. Montgomery WATT, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. Ulvi Murat Kılavuz, Birey Yayıncılık, 1. Baskı 2001, İstanbul, s.83, 84.

³⁰ Chatterjee "Doğu tipi milliyetçilik" olarak adlandırdığı bu olguya şu şekilde dikkat çekmektedir: "...doğu tipi milliyetçiliğe, sonuç olarak ulusu dönüştürmek için kültürel olarak "yeniden donatmak" yönünde bir çaba eşlik etmiştir. . . Bu çaba derin çelişkiler içerir: taklit ettiği modellere karşı hem taklitçi hem de düşmanca. Yabancı kültürler tarafından konan standartların değerini kabul ettiği için taklitçidir. Ama aynı zamanda reddetme içerir. (Bkz. Dartha CHATTERJEE, *a.g.e.*, s. 15.)

c. Yeniden Şekillenen Ortadoğu

I. Dünya Savaşı sonrası bölge haritasının tamamen değiştiği görülür. Savaş öncesinde sadece Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Mısır gibi köklü tarihi ve kültürel mirasa sahip olan devletlerden meydana gelen Ortadoğu'da sömürgeci devletlerin çıkarları doğrultusunda sınırları çizilen bir dizi devlet kurulmuştur. Bölge topraklarının çoğunlukla İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldığı görülmektedir; Irak, Ürdün ve Filistin İngiltere'nin, Suriye ve Lübnan Fransa'nın mandası altına girmiştir.³¹ Bölge parçala, yönet politikasının mimarlarından olan İngiltere, geniş bir coğrafyayı kapsayan ve son derece stratejik öneme sahip Ortadoğu'yu daha kolay kontrol edebilmek için (atomizasyon politikası gereği) kukla liderler tarafından yönetilen küçük devletçikler kurar. Bölgede oluşturulan devletlerin sınırlarının ne kadar yapay olup cetvelle çizildiği haritaya bakıldığında da kolayca anlaşılmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Büyük Arap Krallığı kurulacağına dair vaadine güvenen ve Osmanlı'dan ayrılma kararı alan Arap şeyhleri savaş sonrasında hayal kırıklığına uğramışlardır,³² nitekim, Arap Krallığı kurulmak şöyle dursun, Ortadoğu toprakları daha kolay yönetilmek için parçalanmıştır. Son olarak, Filistin bölgesinin Suriye'den koparılarak İngiliz mandası altına verilmesi ve bu bölgede bağımsız İsrail devletinin kurulacağı söylemeleri büyük tepkiye yol açmıştır. Bu nedenle bölge II. Dünya Savaşına kadar çalkantılar ve isyanlara sahne olmuştur. Lübnan'ın kendisinden koparılmasını ve büyük Arap projesinin çöküşünü hiçbir zaman kabul edemeyen Suriyeli milliyetçiler II. Dünya Savaşı sonunda elde edilecek bağımsızlığa kadar muhalefetlerini sürdürmüşlerdir.

³¹ Bu iki güç sömürgeci emellerini gizlemek veya meşru bir temele oturtmak amacıyla kendilerinin hakim olduğu dönemin Kavimler Cemiyetinde bu bölgeler için manda sistemini kabul ettirdiler. Bkz. Ömer TURAN, a.g.e., s. 115

³² Bu konuda bilgi için David STEVENSON, *The First World War and International Politics*, Clarendon Paperbacks, Oxford, 1991.

İran ise, özellikle İngiltere ve Rusya arasında çekişmelere³³ neden olan bölgedir. Bu hakimiyet mücadelesi 1907'de imzalanan antlaşmayla yerini kısa süreli de olsa bir işbirliğine bırakır. 1921 yılında ülkeyi ele geçiren Albay Rıza Han³⁴ büyük ölçüde merkezi otoriteyi kurmayı başarır ve uzun süredir kargaşa içinde olan ülkede nispi istikrar sağlanmış olur. Batılılaşma politikasına önem veren Rıza Han aynı zamanda da yabancı tekelleri azaltır. 1938'de Hazar Denizinden Basra Körfezine uzanacak *Transiran* demiryolunun inşasına başlanır. Bu arada İran'daki petrol üretimi giderek artar. İngilizler kendi kurdukları Anglo-Iranian Oil Company (İngiliz-İran Petrol Ortaklığı) ile petrol üretiminden aslan payını almaktadırlar. Petrolün asıl sahibi İran ise küçük bir payla yetinmek zorunda kalmaktadır. Bu payı yeterli görmeyen Rıza Şah, ülkedeki İngiliz-Rus nüfuzunu kırmak için Nazi Almanyası ile yakınlık kurar; bunun üzerine 1941 yılında ülkeyi işgal altına alan bu iki ülke Rıza Şah'ı Güney Afrika'ya sürgüne gönderir.³⁵

1874 tarihinden itibaren Süveyş Kanalı'nın hisselerinin İngiltere'ye devredilmesiyle Mısır ekonomisi İngiltere ve Fransa'nın kontrolü altına girmiştir.³⁶ Bundan sonraki yıllarda Mısır'ın hem politik, hem de ekonomik hayatı İngiltere'nin hakimiyeti altına girmiştir. 1922 tarihinde savaş sonrası beliren sömürge altındaki ülkelerin bağımsızlaştırılması hareketinden Mısır da yararlanmış, ancak bunun karşılığında İngiltere'nin lehine olan çok ağır şartlar kabul edilmiştir. Bu sembolik bağımsızlık ülkede büyük tepkilere ve milliyetçilik hareketinin yükselmesine yol

³³ Rusya'nın Yakındoğu'ya duyduğu ilgi ve bu yüzden İngiltere ile yaşadığı çekişmeler ve uyguladığı politikalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Matthew Smith ANDERSON, *Doğu Sorunu 1774-1923*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları-1451, 1. Baskı, Mart 2001, İstanbul. ss. 195-234.

³⁴ Anarşinin pençesindeki bu ülkede, komünizm etkisinden korkan İngilizlerin desteklediği Rıza Han 1925'de kendisini şah ilan etti ve eski İran dilinden gelen bir sözcük olan Pehlevi adını alarak taç giydi. **Atatürk'ü** örnek alarak enerjik bir biçimde ama çoğu zaman da sertlikle, ulusçu bir anlayışa bağlı kalarak ülkeyi modernleştirmeye girişti. Gerçek bakanlıklar ve Amerikalı danışmanların yardımıyla bir yönetim, Tahran Üniversitesi'ni (1935) ve kabile niteliği değil, ulusal bir nitelik taşıyan bir ordu kurdu. Yürürlükteki toplumsal sistemleri kırmak için din adamlarına ve kabile reislerine savaş açtı. *Axis 2000*, Milliyet/Hachette Doğan Kitap Yayıncılık, Cilt 6 1999, s. 286.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Elie KEDOURIE, *Politics in the Middle East*, Oxford University Press, New York 1992, pp. 84-92. / Ömer TURAN, *a.g.e.*, ss. 124-127.

³⁶ Matthew Smith ANDERSON, *a.g.e.*, s.222 / ayrıntılı bilgi için bkz. Elie KEDOURIE, *a.g.e.*, ss. 63-66.

açmıştır. Böylece 1936 yılında İngiltere Mısır'ın tam bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır; fakat yine bunun karşılığında Süveyş Kanalı'nın işletmecilik hakkını 20 yıl süre ile almıştır.

Mısır'da olduğu gibi "şartlı" bağımsızlık süreci Irak'ta da görülür. Bu ülkede 1909 yılında bulunan petrol rezervleri, onu sömürgeci ülkeler için çekici hale getirir.³⁷ Bu petrol kaynakları 1927 yılında İngiliz, Fransız, İran ve Amerikan petrol şirketlerinin oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından işletilmeye başlanmıştır. Bu nedenle önemi gittikçe artan Irak'ta sorunların yaşanması istenmez ve Mısır'ın olduğu gibi Irak'ın bağımsızlığı da 1930 yılında İngiltere'nin çıkarlarının korunacağı bir antlaşmayla tanınır. Bu anlaşma, 25 yıl süre ile İngiltere'ye dış politika, askeri üsler ve haberleşme konusunda bağımsızlığın temel prensipleri ile çakışan imtiyazlar tanır.

Arabistan topraklarındaki petrol, dünyanın ilgisini bu bölgeye çekmiş ve bölgenin kaderi değişmiştir. Kurak verimsiz ovalar ve çöllerden oluşan bu coğrafyada yaşayan halkların hayatı bundan sonra köklü bir biçimde değişecektir. Savaşın hemen ertesinde Arabistan yarımadasında Müslümanlığın en fanatik kolunu teşkil eden Vahhabilerin, Suud ailesinin liderliğinde ve İngiliz desteği ile kurdukları Suudi Arabistan Krallığı, 1933 ve 1936 yıllarında Amerikan Aramco petrol şirketine (*Arabian-American Oil Company*) büyük imtiyazlar sağlamıştır. Aramco ile birlikte Ortadoğu'da yeni bir dönem, ABD'nin "Ortadoğu Günleri" başlamıştır.³⁸

Özetle savaşın bitmesine ve sömürgeciliğin görünürde bitirilmesi isteklerine karşın, bu emperyalist dalga yeni modeller geliştirerek özellikle Ortadoğu'yu kontrol altında tutmayı ve istediği şekilde yönlendirmeyi sürdürmüştür. Wilson Prensipleri ile dünya siyasal sahnesinde öne çıkan ABD yıllar sonra onu süpergüç haline getireceği girişimleri zincirine başlamış ve pazarını genişletmek amacı ile en büyük gelirler getiren ekonomik alanlara yatırım yaparak, dünyanın çeşitli noktalarında hakimiyet

³⁷ *San Remo Konferansı ile Irak İngiliz mandasına verilmişti.*

³⁸ Rıfat SERDAROĞLU, *Yeni Dünya Düzeni Büyük Ortadoğu ve Türkiye*, Eda Matbaası, Ankara, 2004, s. 32.

kurmaya çalışmıştır.

Soğuk Savaşın bitimi ile dağılan Sovyetler Birliği'nin ardından uluslararası arenaya çok sayıda devletin çıkması ve bunlardan Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde bulunanların eklenmesiyle "Büyük" olarak adlandırılmaya başlanacak olan Ortadoğu Projesi aslında işte bu dönemde başlamıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında bu bölgede bulunan devletlere yönelik Batılı güçlerin politikaları ile Soğuk Savaşın ertesinde henüz ayak basamadıkları Orta Asya'daki devletlere yönelik politikaların karşılaştırılmasında fayda vardır. Zira aynı proje içinde yer alan bu iki coğrafyanın (ki adları bile siyasal nedenlerle zamanında Batı tarafından verilmiş) tabii tutulacağı süreç ve stratejik politikalar çok farklı olmasa gerek. Türkiye'nin de bu projenin bir parçası olması ve Arap dünyasından farklı olarak Türki Devletlerle aralarında sahip oldukları tarihi, milli ve dini bağlar konunun önemini arttırmaktadır.

C. II. Dünya Savaşı: Yeni Güç Arayışları

Avrupa'daki sorunları çözemeyen ve bir güç dengesi sağlayamayan I. Dünya Savaşı beraberinde tüm Avrupa ülkelerin ekonomilerinin çökmesi ve bu ülkelerin ağır kredi yükü altına girmeleri sonucunu getirmiştir. Kredi geri ödemesindeki kısır döngü ve özellikle Almanya'nın bu borçlar altında ezilmesi ve ülkede dayanılmaz hale gelen hiperenflasyon ülkede baskıcı rejim uygulayacak olan Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin (*Nationalsozialistische Arbeiterpartei Deutschlands-NSDAP*) önlenemez yükselişine yol açmıştır.

1933 yılında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle Nazi yönetimi uygulanmaya başlamış; dış politikada da *Lebensraum* (*Hayat Sahası*)³⁹ adımı taşıyan

³⁹Alman Nazizmi öğretisi için bkz. Roger BOURDERON, *Faşizm, İdeoloji ve Uygulamaları*, onur Yayınları, Ankara, ss. 9-15 ve İbrahim CANPOLAT, *Değişen Dünya ve Alman Dış Politikası*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991.

politika: Almanya'nın ekonomik gelişimi için gerekli olan yeni topraklar işgal edilmesidir.

Herhangi bir saldırıyı caydırabilecek kadar güçlü ve zengin olan ABD'nin 1935 ve 1937'de uygulamaya koyduğu Tarafsızlık Yasaları ise bu ülkenin kapılarını dış dünyaya sıkıca kapatarak Avrupa'da Nazi Almanyasının ilerlemesine direnecek güçleri önemli bir destekten yoksun bırakmıştır.⁴⁰

1940 Eylülünde Almanya, İtalya ve Japonya arasında imzalanan "Üçlü Pakt" (veya *Roma-Berlin Mihveri*) dünya düzeninin değişeceğini habercisidir; bu pakta göre Avrupa'yı Almanya ile İtalya kendi aralarında paylaşmakta, Doğu Asya ise Japonya'ya verilmektedir. Bir yıl gibi kısa bir sürede Almanya Avrupa'nın hemen tamamını işgal altına almıştır, Afrika'da da İtalya'nın zaferleri, artık daha rahat hareket eden Almanya'nın dikkatini Sovyetlere çevirmiştir ve Almanya 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırmıştır. Bu arada, rakip tanımayan Japonlar Pasifik'te ABD'nin Pearl Harbor'da demirli donanmasına saldırmasıyla Amerika da bu savaşa çekilmiştir.⁴¹ Bu olay savaşın gidişatını kökten değiştirerek II. Dünya Savaşı tam anlamı ile bir dünya savaşı haline getirmiştir.

Savaşın bitiminde ise, yüksek teknoloji ürünü olan ve o güne dek benzer bir güce sahip olmayan bir silah olan atom bombası kullanılmış, bu şekilde de teknolojinin bir ülkenin gücünü nasıl arttıracığı ispatlanmıştır. 6 ve 9 Ağustos 1946 tarihlerinde ABD, Hiroshima ve Nagasaki adlı iki Japon kentini bombalamış bunun üzerine Japonya'nın teslim olması ile II. Dünya Savaşı sona ermiştir.⁴² Korkunç sonuçlara yol açan bu silahın kullanılması ise halen tartışmalara konu olmaktadır. Başlı başına insanlık ayıbı olan, milyonlarca insanın ölmesine neden olan savaşın iki kentin bir anda yeryüzünden silinmesine de imza atması ve etkilerinin hala sürmesi akıllara durgunluk

⁴⁰ Baskın ORAN, *Türk Dış Politikası*, Cilt 1 1919-1980, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2002, İstanbul, s. 403-404.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Liddel HART, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı 2002 İstanbul, Cilt I - ss. 22-233.

⁴² Liddel HART, *a.g.e.*, Cilt II - ss. 730-738.

vermektedir.

Almanya ile Sovyetler Birliği'nin karşı saflarda yer almaları ile Savaşın sonunun kaderi değişmiştir, savaş sonrasında galip devletler arasında yer alan Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nın en kazançlı devleti olacak ve dünyada ideolojilere dayalı süper güçler devri başlayacaktır. Burada hemen şunu belirtmekte fayda var ki, Sovyetlerin Almanya'ya karşı olan zaferlerin hızlanmasında⁴³ yine ABD'nin Sovyetlere yaptığı malzeme yardımının payı vardır. Batı'nın İran ve Afganistan yolu ile SSCB'ye yaptıkları yardımlar, Rus ordusunu güçlendirerek 1943 yılından beri gidişatı Sovyetlerin lehine çevirerek savaşın sonunu belirlemiştir.

Sovyetler Birliği Almanya'ya karşı olağanüstü büyüklükte insangücü sarf etmese, Birleşik Devletler ile Britanya'nın İkinci Cephede başarılarını görmek gerçekten zor olacaktır. Ancak ABD'nin Lend Lease (Ödünç Verme Kiralama Yasası)⁴⁴ formundaki maddi yardımları ile Pasifik'te Japonları engellemedeki rolü olmadan da, Kızıl Ordu Nazi saldırılarını geri püskürtemeyebilirdi.⁴⁵ Hitler'in bu çift savaş açma ilanı, Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler'e Avrupa arenasına tam anlamıyla paylaşılmış intikam duygusuyla yeniden girmeleri için mecbur edici nedenler vermiştir. Bu şekilde de Savaştan üstün güçle galip çıkacak olan bu iki devlet Avrupa emperyalizmine son vererek dünyayı iki kutba bölmüş ve bu iki güç etrafında

⁴³ Savaşın Sovyetler lehine kaderini değiştiren Stalingrad Savaşı dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık üç ay süren bu mücadele Alman Birliklerinin geri adım atmaları ile sonuçlanmış. Bu zaferi sayesinde Rus ordusu Doğu Avrupa'ya kadar ilerlemiş ve burada komünist rejimlerin kurulması ile sonuçlanacak önemli adımlar atmıştır. (Bu konu hakkında bilgi için bkz. Liddel HART, *a.g.e.*, Cilt I - ss. 271-280.)

⁴⁴ 11 Mart 1941'de Ödünç Verme-Kiralama Yasasıyla Kongre, Başkana "korunmasını Başkanın ABD savunması için çok önemli saydığı herhangi bir ülkeye" yiyecek maddeleri de dahil, tüm savaş maddeleri ikmalinde bulunma yetkisi verdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında zorluklara yol açan savaş borçlandırması yöntemi kullanılmayarak, ABD'nin tüm olanakları önce İngiltere, ardından da Mihver'e karşı mücadele eden diğer tüm devletlere "ödemelerin savaş sonuna kadar ertelenmesi" kaydıyla açıldı. Savaş boyunca 40 ülkeye yapılan toplam 49.1 milyar dolarlık yardımdan en büyük payı 31 milyar dolarla İngiltere aldı. Bunu 11 ile SSCB izliyordu. Türkiye de Lend and Lease çerçevesinde savaş boyunca toplam 95 milyon dolarlık savaş malzemesi aldı...**(Bkz. Baskın ORAN, a.g.e., s. 411.)**

⁴⁵ John Lewis GADDIS, **We Now Know Rethinking Cold War History**, Oxford University Press, New York, 1998, p. 11.

toplanmasına neden olmuştur.

ABD ile İngiltere arasında bu Savaş sırasında kurulan sıkı bağlar, İngiltere'nin bugüne kadar sürececek olan politikasını da belirler. Dönemin İngiltere Başbakanı Winston Churchill, yeni dünya düzeninin diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak farkına vararak, artık dünya sahnesinde belirleyici güç olamayacaklarını anlamıştır. Bunu *Robert D. Kaplan* şöyle ifade etmiştir: "*Winston Churchill, Britanya İmparatorluğu'nun bayraktarlığını özellikle liberalizm alanında sürdürecektir gücü ABD olarak öngörmüştür*" demektedir.⁴⁶

ABD'nin savaşa girmesinin hemen akabinde Churchill ile Roosevelt biraraya gelerek savaştan sonra yeryüzünü nasıl düzenleyeceklerine ait sekiz maddelik Atlantik Demeci'ni yayımladılar.⁴⁷ Bu demeç daha sonra Birleşmiş Milletlerin Demeci olarak adlandırılacaktır. Amerika, bu demecin altına imza atarak, tarafsızlık politikasından tamamen vazgeçmiştir.⁴⁸

1. İki Süpergücün Doğuşu

Amerika Birleşik Devletleri izolasyonizme karşı artık her türlü direnecektir. II. Dünya Savaşı onlara, uluslararası siyasal sistemin tayininde liderlik yapabilme şansını vermiştir ve ABD bu şansını muhakkak kullanmak isteyecektir. Üstelik Savaş sonrasındaki Stalin liderliğindeki Sovyetlerin tutumu, bu politikayı kesinleştirecektir.⁴⁹ 1943 Yılında Stalingrad Zaferi ile Almanlara karşı galip gelen SSCB, 1944 yılında tüm Doğu Avrupa ülkelerini etkisi altına almıştır. Alman işgalinden kurtarmak bahanesi ile ordularını soktuğu Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da komünist rejimler kurulmuştur. Savaş bittikten sonra da İngiltere ve Amerika'nın

⁴⁶ Rifat SERDAROĞLU, *Yeni Dünya Düzeni Büyük Ortadoğu ve Türkiye*, Eda Matbaası, Ankara, 2004, s. 41.

⁴⁷ Atlantik Demeci (*Atlantic Charter*) orjinal metni için bkz. Martin McCauley, *The Origins of the Cold War 1941-1949*, Pearson Longman, 3-rd Edition, 2003, s. 112.

⁴⁸ Oral SANDER, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, 6. Baskı, 1998 Ankara, s. 147.

⁴⁹ John Lewis GADDIS, *a.g.e.*, s. 27-28.

İran'dan çıkmasına karşın SSCB ordusu burayı terk etmemiş ve başkenti Tebriz olan bir Azerbaycan Cumhuriyeti ile güneyde Mehabad'da bağımsız bir Kürt Cumhuriyeti kurdu ve İran'da komünist faaliyetlerin geliştirilmesini desteklemiştir.

a. Sovyet'lerin Doğu Avrupa'daki Hakimiyeti

Sovyetlerin Doğu Avrupa ve Doğu Asya'da hakimiyet çabaları, Stalin emperyalizmi diye adlandırılan komünizmin tüm dünyaya yayılması politikasının uygulanmaya konulmasıdır. Bu politika Lenin'in Marksizminden farklı olarak Rus Çarlığı Emperyalizminin Sosyalist ideoloji ile birleşmesidir. Stalin, demeçlerinden birisinde bunu şöyle izah etmektedir: "*Herhangi bir toprağı işgal eden, orada kendi sosyal sistemini de empoze eder... Bundan başka bir şey de olamaz.*" Burada Stalin, Lenin'in Kommintern'ini⁵⁰ korumakla birlikte, onu farklı bir şekilde, kendi hedefleri doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Dönemin ünlü SSCB dış işleri bakanı Viacheslav Molotov'un şu ifadeleri bu emperyalist düşüncüyü açıklamaktadır: "*I. Dünya Savaşı bir ülkeyi kapitalist köleliğinden kurtarmıştır; II. Dünya Savaşı sosyalist sistemi yaratmış, ve Üçüncüsü de emperyalizmi ilelebet bitirecektir.*"⁵¹

SSCB, 1947 yılında da Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Fransa ve İtalya komünist partileri liderlerini Polonya'da toplayarak **Kominform'u** (*Communist Information Bureau*) kurdu. Kominform'un amaçları şöyle beyan edilmiş: 1) Sovyetler Birliği dünya işçilerinin yegane vatanıdır ve bu nedenle gerektiğinde savunulmalıdır, 2) ABD tarafından temsil edilen emperyalizme karşı sürekli bir savaş devam ettirilmelidir, 3) Bütün dünyayı kapsayacak bir Sovyetler Cumhuriyeti kurulması için mücadele ana hedef olmalıdır. Bu nedenlerle SSCB bundan sonra tüm dünyada işçi ve köylü hareketlerini desteklemiş, komünist düşüncenin yayılması için yoğun propaganda yapmaya

⁵⁰ Bkz. V. I. LENİN, **Emperyalist Savaş Üzerine**, Ceylan Yayınları, 2. Baskı Mart 2002.

⁵¹ Bkz. Michael J. HOGAN, **The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952**, Cambridge University Press, New York 1987, p.121. ve GADDIS; p. 14.

başlamıştır.

Sovyet nüfuzunun Doğu Avrupa ülkeleri ve Balkanlar'daki başarısı ve komünizmin popülaritesi aslında şaşırtıcı değildir, çünkü SSCB, Nazilere karşı mücadelede bu bölgeler için yaşamsal bir rol oynamıştır. Savaş sonrası da seçimlerde Komünist partilerin kazanması için acele etmeyerek, özellikle Komünist olmayan diğer solcu partileri destekleyerek, onlarla işbirliği yapma taktiğini izlemiştir.⁵² Stalin'in bu ünlü taktiği bölgede daha kalıcı etki ağını oluşturma şansını vererek, Komünist hükümetlerin kurulması için yol açmıştır.

Sovyet Komünizminin Doğu Avrupa'ya gelmesi, burada köklü sosyal değişimlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Sosyal ve ekonomik reformları, Batılılarla ve milliyetçi azınlıklarla işbirliği yapan kişilerin toplu cezalandırılmaları izlemiştir. Bu ülkelerde Almanların elinde bulunan topraklar kamulaştırılarak, özel sektörün ekonomideki payı da asgari seviyelere indirilmiştir.

b. Kenar Kuşak Teorisi

İngiliz coğrafyacı H.J. Mackinder 1902 ve 1904 yıllarında yayınladığı eserlerde *Kalpgah Teorisini* (heartland) öne sürmüştür: "*Kim Doğu Avrupa'ya hükmederse Kalpgah'a hakim olur, kim Kalpgah'a hakim olursa dünya adasına hükmeder, kim dünya adasına hükmederse dünyaya hakim olur.*" Mackinder "dünya adası"ndan birbirine bağlı olan Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını kastediyordu; Kalpgah (Heartland) ise **Avrasya'dır** ve şu coğrafyayı kapsamaktadır: Asya'nın kuzey kıyıları buzlarla kaplıdır ve buralardan kara içine girmek mümkün değildir. Üç büyük nehir Lena, Yenisey ve Obi, Sibirya içlerinden kuzeye doğru akarlar. Bu nehirlerle okyanusa ulaşmak mümkün değildir. Sibirya'nın güneyindeki nehirler de okyanusa dökülmez. Volga ve Ural nehirleri Hazar Denizi'ne, Sir-i Derya ve Amu Derya nehirleri de Aral

---

⁵² Spencer M. Di SCALA, *Twentieth Century Europe: Politics, Society, Culture*, Mc Graw Hill Companies, New York 2004, p. 465.

gölüne akar. Hazar Denizine ve Kıta içine akan bu nehirlerin havzaları Asya'nın neredeyse yarısını kapsar. Bütün bu bölgeye okyanuslardan giriş yoktur. Kalpgah'ın kuzeyi, ortası ve batısı deniz seviyesinden yüksekliği 100 metreyi geçmeyen düzlüklerle kaplıdır. Bu büyük düzlük alan Batı Sibirya'yı, Türkistan'ı ve Avrupa'nın Volga havzasını kapsar.⁵³ Mackinder'in teorisi doğru olarak kabul edilirse, Dünya hakimiyetine anahtar olan Kalpgah bölgesinin coğrafi konumu, onu Avrupalı sömürgeci güçlerinden korumuştur. Ortaçağda okyanus yollarının yoğun olarak kullanılması ve Avrasya'ya geçişlerin zorluğu, bu bölgenin son zamanlara kadar keşfedilmemiş olarak kalmasına neden olmuştur. Diğer yandan tarihteki Büyük Moğol İstilasası aşağı yukarı Mackinder'in tarif ettiği Kalpgah bölgesini kapsamıştır.

Mackinder, Heartland'ı kuşatan iki hilal bulunduğunu, iç hilalin Avrupa, Ortadoğu, Hindistan ve Çin'den; dış hilalin ise İngiltere, Güney-Kuzey Amerika, Afrika, Avustralya, Okyanusya ve Japonya'dan oluştuğunu ileri sürmüştür. Mackinder'e göre, Baltık Denizi ile Akdeniz arasındaki bu sanal sınırdaki Alman kökenli olmayan yedi halk grubu yaşamaktadır. Bu halklar Polonyalılar, Bohemyalılar (Çekler ve Slovaklar), Macarlar, Güney Slavları (Sırp, Hırvatlar, Slovenler), Rumenler, Bulgarlar ve Yunanlılardır. Bu halkların mevcut veya yeni oluşturulacak devletleri Almanya ile Rusya arasında tam bir tampon oluşturacaktır. Bu ülkeler Adriyatik Denizi, Karadeniz ve Baltık Denizi ile Okyanusa çıkış imkanı olan devletler olacak ve Rusya ile Almanya arasında bir denge sağlayacaklardır. Almanya bu devletler üzerinde hakimiyet kuramadığı sürece Kalpgah'a erişemeyecek, Rusya ise Kalpgah'a sahip olduğu halde bu tampon devletlere sahip olamadığı sürece bir dünya hakimiyetine ulaşamayacaktır.⁵⁴

I. ve II. Dünya Savaşlarında yaşanan gelişmelerin bu teoriyle örtüştüğü ve onu

⁵³ Suat İLHAN, "Jeopolitik Çalışmaları", <http://www.jeopolitik.org/ilhan-5-1.asp> (erişim 28.09.2004)- Saul B. COHEN, "Geography and Politics in a World Divided", Oxford University Press, 2.Edition, 1973, New York, London, Toronto, s. 55.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüsmen AKDENİZ, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı 2, Yıl 1, Eylül 2003, ss. 83-84.

doğruladığını söylemek mümkündür. Gerçekten de Orta Asya'ya sahip olan Rusya, özellikle II. Dünya Savaşı bitiminde Doğu Avrupa'yı ele geçirmiş ve tüm kıtada hakimiyet kurmaya çalışmıştır. Ancak bu coğrafyayı aşamayan Rusya sıcak denizlere (Akdeniz, Kızıldeniz) de ulaşamamış ve karşısında diğer coğrafyalara hakim olan (yani Mackinder'e göre iki hilale) ABD'yi dengeleyici güç olarak bulmuştur.

1944 Yılında yeni bir jeopolitik teori ortaya atılmış ve oldukça geniş yankılar uyandırmıştır. Bu teori Amerikalı N.J. Spykman tarafından geliştirilen "**Kenar Kuşak Teorisi**" dir. Buna göre "*Mackinder'in tezi yanlıştır. Eğer güç siyaseti için bir slogan gerekiyorsa bu, (Kim Kenar Kuşağa hükmederse Avrasya'ya hakim olur; kim Avrasya'ya hakim olursa dünyanın kaderini kontrol eder) olmalıdır.*" Spykman'a göre: "*Kalpgah, Kuzey Buz Denizinden, güneye Karpat Dağları'na, Balkanlara, Anadolu, İran ve Afganistan'dan Altay Dağları'na kadar uzanan büyük alanı kaplamaktadır.*"⁵⁵

Kalpgah ile onu çevreleyen ve ulaşımın yapılabildiği denizler arasında büyük bir tampon bölge bulunur. Bu tampon bölge, Batı ve Orta Avrupa'yı; Türkiye, İran, Afganistan, Tibet, Çin ve Doğu Sibirya'yı, Arabistan, Hindistan, Burma-Siam yarımadalarını içine alır. Kuzey Buz Denizi kıyıların elverişsiz şartlarından dolayı büyük Kalpgah (heartland) bölgesinin denizlere çıkışı sadece Baltık Denizi ve Karadeniz ile Kuzey Almanya ve İskandinavya arasında kalan bölgedir. Büyük Petro'dan bu yana iki yüz yıldır, Rusya kendisini çevreleyen bu zinciri kırıp okyanuslara ulaşmaya çalışmaktadır. Coğrafya ve deniz gücü de ona engel olmaktadır. Rusya'nın İsveçle olan uzun savaşları Baltık Denizi'ne; Türkiye ile yüzyıllar boyunca sürdürdüğü mücadele Karadeniz'den Akdeniz'e İran ve Afganistan'a gösterdiği ilgi İndüs Vadisi'ne ulaşabilmek içindir.⁵⁶

⁵⁵ James DOWLING, "**The Evolution of International Boundary Studies in the 20-th Century**", <http://www.boundarystudies.org.uk/essays/geopolitics%20history.pdf> (erişim:12.11.2003) ve "**Geopolitical Theory**", <http://www.list.org/~mdoyle/jtheory.html> (erişim:24.10.2004)

⁵⁶ Hüsmen AKDENİZ, a.g.m., s. 84.

Spykman, teorisindeki tek güç hakimiyetini önlemek için ABD'nin Avrupa'da ciddi bir faaliyet göstermesi gerektiğini savunmuştur. Bunun için her türlü uluslararası kuruluşlara destek verilmeli ve bu bölgelerin politik düzenleri de kontrol altında tutulmalıdır. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın bitiminde ABD bu stratejiyi uygulamaya başlamıştır.

1 Temmuz 1944 yılında 44 ülkenin katıldığı yeni bir Bretton Woods sistemi kurulmuş oluyordu. Bu sistem çerçevesinde Uluslararası Para Fonu (IMF), daha sonra Dünya Bankasına dönüşen Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) kurulması kabul edilmiştir. Bu kuruluşlar uluslararası finans piyasalarını ve sermaye akımlarını düzenlemek, savaş sonrası Avrupa'nın kalkındırılması için gerekli kaynak ve projeler sağlamakla yükümlüdür. Bu kuruluşların fonlarında yaklaşık % 25'lik bir payla ABD en büyük paya sahip olduğuna göre, karar alma sürecinde en büyük söz sahibi de o olmuştur.⁵⁷

Tüm bu planların arkasında ABD'nin baş rol oynaması dikkat çekicidir ve bunun nedeni aslında kolayca açıklanabilir. Savaştan zarar görmemiş tek sınav güç olan Amerika Birleşik Devletleri 1945 yılında dünya altın rezervinin dörtte üçünü elinde bulundurmaktadır. Yani bir tek ABD, parasının altınla konvertibilitesini koruyabilmiştir. Bretton Woods sisteminin temeli olan bu konvertibilite, Amerikan Dolarını en üstün uluslararası para birimi, altın kadar sağlam ve getirisi olan likit bir aktif haline getirmiştir. ABD dışına çıkan sermayesinin büyüklüğü, mal ve hizmet dış ticaretinin yarattığı fazlayı aşmış, ellili yıllarda ortalama bir hızla büyüyerek (çoğunlukla karşılıklı yardım ve doğrudan yatırımlar şeklinde) dünya ekonomisinin gelişmek için ihtiyaç duyduğu nakit akışını sağlamıştır.⁵⁸ Bu şekilde üstünlüğü eline geçiren ABD, Avrupalı müttefikleri ile birlikte bu belirleyici olma özelliğini hiç elinden bırakmayacak ve tüm uluslararası kurumların politikalarının temel belirleyicisi konumunda kalacaktır. Devletlerin bu kadar artan oranlarla hükümetlerarası örgütler kurma veya onlara üye

⁵⁷Bkz. A.Barend VRIES, *Remarking The World Bank*, Seven Locks Press, 1987 Washington,

⁵⁸Jacques ADDA, *Ekonominin Küreselleşmesi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı 2002, İstanbul s.113.

olma talebinde bulunması çoğu devletler açısından güvenlik, işbirliği, ilişkilerin düzenlenmesi ya da maliyetlerin düşürülmesi gibi anlamlar taşımaya karşın, büyük devletler için güçlerini pekiştirmek ve arzularını örgüt kanalıyla meşrulaştırarak elde etmek, gibi bir yönü de bulunmaktadır.

2. Marshall Planı

Savaşın bitiminde ABD'nin ekonomik yardımları başlamıştır. Bu yardımların belirli bir plan dahilinde yürütülmesini öngören "Marshall Planı"dır. Plan, hem dünya ekonomisi için dönüm noktası, hem neo-liberal devlet anlayışının ilk temel taşlarından. Nitekim yapılan yardımlar yoluyla ülkeler "kalkınırken", ekonomileri dışa bağımlı hale getirilmiştir. Nitekim 1946-1953 tarihleri arasında yapılan bu yardımların çok büyük bir kısmı petrol ve Amerikan malları ithalatına yönlendirilmiştir.

Plan, Amerikan Dışişleri Bakanı, George Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesinde yaptığı Avrupa'nın ekonomik durumu ve kalkınması ile ilgili bir söyleviden hızla ortaya çıkmış ve OEEC ile uygulamaya konmuştur. Marshall bu söylevinde⁵⁹ Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin kötü durumunu ve Nazilerin yıkıcı yönetimleri altında nasıl boş yere tüketildiğini hatırlatarak, yiyecek maddeleri karşılığında Avrupa kentlerinin çiftçilere gerekli olan malzemeyi veremediklerini belirtmiştir. Bu durumun ise Avrupa Hükümetlerini, ellerinde bulunan sınırlı döviz ve dış krediyi, başka yiyecek maddeleri almaya zorladığını eklemiştir. ABD Dışişleri Bakanına göre, bu kısır döngü ABD'nin Avrupa'ya daha çok yardım etmesiyle kırılabilecektir. Ayrıca Avrupa ülkelerinin bu ekonomik sıkıntılarının uzun sürede ABD için kötü sonuçları olacaktır ve bu yüzden ABD söz konusu yardımı yapmak durumundadır. Ancak böyle bir yardımın yapılabilmesi için, önce Avrupa ülkelerinin girişimde bulunması gerekecektir ve toplumsal sistemi ne olursa olsun, yardım programına katılacak Avrupalı ülkeler önce ortak bir program hazırlamalıdır.

---

⁵⁹ George Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihli konuşma metni için bakınız:
http://www.oecd.org/about/0,2337,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html

Marshall Planı adı verilen bu Avrupa Kalkınma Projesi'nin ilk hazırlığı 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan 16 devletin konferansı ile başlamıştır. Böylece dört yılı kapsayan (1947-1951) Avrupa Kalkınma Projesi başlamıştır, yani Marshall yardımı uygulamaya konmuştur.⁶⁰

Marshall yardımlarından sonra, Avrupa'da hızla ekonomik entegrasyon süreci başlayarak OECD, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi kuruluşlar aracılığı ile "Yeni Avrupa" inşası başlamış, NATO ile de politik denge yakalanmaya çalışılmıştır. Almanya'nın bölünmesinden sonra yaşanan Berlin Krizi,⁶¹ NATO'nun kurulması ve Nükleer Silahlarının rolü, dünyanın iki bloka bölünmesini kesinleştiren olgulardır. Bundan sonra uluslararası siyasal ilişkilerin ve temasların yaşandığı sahne, Avrupa sahnesinden ibaret olmayacak, ve tüm dünya platformuna taşınacaktır; yani II. Dünya Savaşı sonrasında artık geniş dünya ve bu dünyaya hakim olan yeni dünya düzeni söz konusudur. Yepyeni bir tarzla kurulan ekonomik ilişkiler, yeni stratejiler, yüksek teknoloji ve onun ürünü olan yeni silahlar da bu yeni düzenin araçları olarak meydana çıkmaktadır.

⁶⁰ Martin, McCauley, *The Origins of the Cold War 1941-1949*, Pearson Longman 3'rd Edition, 2003, p. 83 / Michael J. HOGAN, *The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952*, Cambridge University Press, 1987, New York

⁶¹ II. Dünya Savaşından sonra galip devletlerce paylaşılan Berlin, Batı ile SSCB'nin çekişmesine neden olmuştur. Marshall Planı dahilinde olan Batı taraf hızla gelişme kaydederken, Sovyet taraf, Doğu kısmının gelişmesinin taraftarı değildi. Batı tarafın Reichsmarks (RM) sisteminden Deutsch Marks (DM) sistemine geçmesi, hala eski parayı kullanan Doğu kısmını yüksek enflasyon ve kıtlıkla karşı karşıya bırakır. Bunun üzerine Sovyetler 1 Nisan 1948 tarihinden itibaren Batılı Müttefiklerin şehre girişini engellemeye başlar; bu durum iki tarafı ciddi bir şekilde karşı karşıya getirerek krizin yaşanmasına neden olur. Bloke olan Batı tarafa İngiliz ve Fransız uçaklarıyla günde 13 tona varan yiyecek ve ilk ihtiyaç maddeleri sağlanır. Sovyetler bu blokajı 12 Mayıs 1949'da kaldırmıştır. (Bkz. Di SCALA, a.g.e., p. 481)

BÖLÜM II

ÇİFT KUTUPLU DÜNYA DÜZENİ

A. Soğuk Savaş Yılları

9 Şubat 1946 tarihinde Stalin'in SSCB için yeni Beşyillik Kalkınma Planını açıklayan konuşması Amerikalı yetkilileri harekete geçirerek neredeyse bir savaş ilanı olarak algılanmıştır. Bununla eşzamanlı olarak Sovyetlerin üzerine gittiği nükleer araştırmalar, Rus gizli ajanlarının her yere dağıldığına dair duyurular ve SSCB'nin Alman politikası, Amerika'da alarm ışıklarını yaktırmıştır.⁶² Bu dönemde George Kennan'ın Amerikan hükümetine Moskova'dan yazdığı çok gizli 8,000 kelimelik "uzun telegram" ("long telegram" 22 Şubat 1946)⁶³ bundan sonraki yarıyüzyıl için Amerikan politikasına şekil vereceğinden tarihi önem taşımaktadır.⁶⁴ Kennan'ın açıklamalarına göre Sovyetler, çevresindeki ülkeler için Marksist ideolojiyi kullanmak suretiyle sıkı bir Komünizm ağını örerek onları kendi yörüngesine alma ve bu şekilde kontrol altında bulundurma amacını taşımaktadır. Bu şekilde de Komünist olmayan ülkeler zayıflatılmış olacaktır. Kennan telegramında, Amerikan hükümetinin, halkını Sovyet emelleri konusunda bilgilendirmesi ve diğer ülkelere ABD'nin gelecekte görmeyi umduğu dünya düzenini açıklaması için ısrar etmektedir. Bunun üzerine harekete geçen Amerikan Hükümeti ve halkı ekonomik yardım programlarını kabul etmiş, askeri ve maddi yardımlar *Truman Doktrini* ile idame ettirilerek SSCB tehdidi ile karşı karşıya bulunan Türkiye'ye ve Yunanistan'a yapılmıştır.

Mart ayında Winston Churchill'in Missouri eyaletinde Fulton Kolejinde yaptığı ünlü "Demir Perde" konuşması, basında ve resmi çevrelerde geniş yankı bularak

⁶² Bkz. Spencer M. DiSCALA, *Twentieth Century Europe: Politics, Society, Culture*, Mc Graw Hill Companies, 2004, New York, ss. 482-483

⁶³ *Uzun Telegram* orjinal metni için bkz. "Long Telegram of 22 February 1946", Martin Mc CAULEY, *The Origins of the Cold War 1941-1949*, Pearson Longman 3rd Edition, 2003, s. 129.

⁶⁴ John Lewis GADDIS, *We Now Know Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, 1998, New York, s. 20.

Truman Doktrini'nin kesinleşmesine neden olmuştur. 1947 yılı itibari ile Truman Doktrini tüm kararsızlıklar ve tartışmalara son vererek Amerikan Dış Politikasını belirler; buna göre artık karşılıklı bağımlılığa dayalı bir dünya vardır, daha tehlikelidir ve iki kutupludur.

Truman'ın Kongre önünde yapacağı konuşma çok iyi ve dikkatli hazırlanan bir konuşmadır. Bütçeye ek bir ağırlık getirecek olan bu doktrinin yasama organını ikna etmek için sağlam nedenlere dayandırılması gerekmiştir. Lafeber'in tespitine göre; *"Tarihte yeni bir sayfayı açacak olan bu konuşma, aslında, uzun zamandır bir fırsat bekleyen Amerikalı yetkililerce iyi bir şekilde değerlendirilmiştir. Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak olan yardımın basitçe savaş yıllarındaki yardımların devamı olarak değil de, Kongre önüne taşınarak, ondan komünizme karşı global mücadeleye destek şeklinde istenerek afişe edilmesi, savaşın bitirilmemesine dair bir kampanyaya onay alması anlamına gelmektedir."*⁶⁵

Amerikan Kongresi de, yardımın Yunan Sivil Savaşı için değil, Rus Komünizmine karşı yapılacağı argümanından sonra ikna olabilmıştır. ABD Devlet Bakanlarından Dean Acheson amaçlarını şu şekilde açıklamıştır; *"Rus Komünizmi bir tehdittir, amacı Ortadoğu, Güney Asya ve Afrika'nın kontrolüdür ve bu kontrol, temel obje olan Almanya ve Avrupa'nın kuşatma ve çevrelenmesini hedef edinen Komünist planın bir parçasıdır. Bu özgürlükle diktatörlük mücadelesidir. Böylelikle Yunanistan ve Türkiye'yi savunarak, Amerikalılar, kendi özgürlüklerini savunmaktadırlar. Sovyetler Birliği asgari bir bedelle tarihin en büyük kumarını oynamaktadırlar. Bu oyunu bozmak durumunda olan biziz ve yalnızca biziz."*⁶⁶

⁶⁵ Walter LAFEBER, *America, Russia, and The Cold War, 1945-2000*, McGraw-Hill Companies, New York, 9-th Edition, 2002, s. 58.

⁶⁶ Walter LAFEBER, *a.g.e.*, s. 58-59.

1. Ekonomik Entegrasyon ve Savunma Mekanizmaları

Avrupa'da birleşme fikirleri henüz II. Dünya Savaşının başlangıcında bizzat Avrupalı'lar tarafından çıkmaya başlamıştır. Gittikçe zayıflayan Avrupa ekonomisi ve dünya siyasasında azalan etkisi onu güçlendirecek girişimlere ihtiyaç duyurmuştur. Üstelik savaş sonrası süpergüçler tarafından belirlenen dünya siyaseti içinde Avrupa ancak ortak politikalar üreterek hala etkin olabilecektir. Bu istekler İngiltere'nin karşı çıkmalarına rağmen (İngiltere'nin bu tutumu *Commonwealth*-İngiliz Milletler Topluluğu Politikası ve ABD ile sürdürdüğü yakın ilişkilerle açıklanabilir) İskandinav ülkelerin de desteğiyle çeşitli kurumlar yoluyla gerçekleştirmeye başlanmıştır. Marshall Planı'nın uygulanmasını kolaylaştırmasında çok etkili olacak olan bu entegrasyon sürecini ABD de desteklemiş ve serbest pazarlarla serbest ekonomilerin kurulmasını amaçlayan politikalar zinciri oluşmaya başlanmıştır. Dünya pazarından daha fazla pay koparmayı hedefleyen ABD'nin baş çektiği bu girişimleri dünya düzenini derinden etkileyerek bugünün dünyasındaki gelişmeler için zemin hazırlamıştır.

Öte yandan Sovyetler'in Birleşmiş Milletlerdeki veto hakkı ağırlığı, Batılı devletlerin hareket olanağını sınırlarken, Komünizmin Yunanistan ve Türkiye'ye de sıçrayacağı korkusu mevcut olmuştur. Sovyetler'in Batı Avrupa ülkelerine göre konvansiyonel silahlarda daha üstün durumda olması, olası saldırısına karşın onu durdurmak isteyen ABD'nin atom bombasını kullanmaya itebilecektir.⁶⁷ Ancak, Sovyetler'in de nükleer teknolojisini geliştirmesi Dehşet Dengesi'nin kurulmasını sağlamıştır. Sonuç olarak ABD ile Batı Avrupalılar Sovyetler Birliği'ni saldırıdan caydırmak için resmi bir askeri ittifak kurma yoluna gitmişlerdir.

---

⁶⁷ Spencer M. DiSCALA, *a.g.e.*, s. 491

a. Ekonomik Entegrasyon ve İşbirliği

Yukarıda açıklandığı gibi, Bretton Woods sistemi ile Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuş, bunlar 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yan kuruluşlarını oluşturmuşlardır.⁶⁸ Bunlar dışında Marshall Planı Kuruluşları olarak bilinen OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), devamında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (ECSC), gümrük tarifelerini indirerek ortak pazar kurmayı amaçlayan Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC-European Economic Community), Avrupa Serbest Ticaret Topluluğu (EFTA-European Free Trade Association) kurulmuştur. Amacı Avrupa ülkelerini SSCB'den yani Komünizmden korumak ve Avrupa ekonomisini güçlendirmek olan Bretton Woods sisteminin üçüncü ayağını da Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT-General Agreement on Tariffs and Trade) oluşturmuş. GATT, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (WTO-World Trade Organization) adıyla kurumsal hale getirilmiştir.⁶⁹

Bugüne kadar birçok konuda tam entegrasyon sağlarken, uluslararası kuruluşlar amaçlarına ulaşmak için devletlerin sıkı sıkıya bağlı olacağı hukuki sistemleri de geliştirerek, ulus-devlet fonksiyonlarının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuşlardır. Bu tür kuruluşlarca desteklenen devlet-üstü global şirketlerin etkinliği ve piyasaya olan hakimiyet güçleri bu elli yıllık süreçte olağanüstü bir hızla artış göstermiştir; unutulmamalıdır ki, tabii oldukları uluslararası hukuk sisteminin ilkelerini ve bizzat belgelerini hazırlayan ve yön veren bu kuruluşların kendileridir. Uluslararası kuruluşların içinde ekonomik nitelikte olanlar ağırlıkta gelmekte ve devletler arasında sermaye akımı, yatırımlar, kotalar, gümrük tarifeleri, ticaret ve benzeri konularda faaliyet göstermekte olup, devletlerin iç hukuk ve sosyo-ekonomik düzenlerini çok yoğun olarak etkilemekte ve değiştirilmesine yönelik baskılarda bulunmaktadır.

⁶⁸ Kuruluşlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Nevzat GÜRAN, İsmail AKTÜRK, **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, İzmir 1992

⁶⁹ Cem ALPER, Tuba ONGUN, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomi Kuruluşları**, Dünya Ekonomi Kurumu Yayını, 2. Baskı 1987 Ankara, ss. 182-186

Hükümetlerarası örgütlerin, sistem içerisinde bir aktör olarak işlevlerinden de bahsetmek gerekmektedir. Her şeyden önce bu tür örgütler bazen üyeleri tarafından belli hedeflere ulaşmak için bir araç, bazen de görüşlerini, isteklerini dış dünyaya iletmede kullandıkları birer forum olarak her geçen gün devletlerce daha çok benimsenen kurumlar haline gelmiştir. 20. yüzyıla girilirken sayıları 30 civarında olan hükümetlerarası örgütler, 1990'lı yıllarda 400'ü bulmuştur; 2000'li yıllarla beraber bu rakamın 450'ye ulaşması beklenmektedir. Bu gelişmenin yıllar açısından devletler ve nüfusları ile karşılaştırıldığında ise yalnızca 1940 ile 1960 yılları arasında devletlerarası örgütlerin sayısının %100 oranında artarken, devletlerin sayısının %77, nüfusun ise %70 oranında yükseldiği görülmektedir.⁷⁰

21. Yüzyıla girilirken uluslararası ilişkiler sahnesinin aktörleri iyiden iyiye kalabalıklaşmış ve devletlerin dışında yeni birimler de son derece iddialı roller üstlenmeye başlamışlardır. Uluslararası sistemin bu yeni aktörleri bir yandan ekonomik ilişkilere direkt olarak etki ederken, diğer yandan da siyasal, kültürel ve sosyal etkileşimleri yönlendirme eğilimine girmişlerdir. Ticari ilişkilerin bu şekilde yeniden çizilmiş olması, devletlerin stratejilerinde yeni açılımlar ve uluslararası sistem düzeyinde yeni kavramları ortaya çıkarmıştır. Bunlardan en çarpıcı olanı ve en çok tartışma konusu olanı kuşkusuz "küreselleşme"dir.⁷¹ Küreselleşme II. Dünya Savaşı sonrasında Batılı devletlerce başlatılan entegrasyon sürecinin doğal bir sonucudur ve uluslararası ekonomik bütünleşme teorisi çerçevesinde küreselleşme, coğrafi açıdan bütünleşmenin en üst aşamasıdır ve uluslararası mal ve faktör hareketliliğinin dünya ölçeğinde, engellenmeksizin gerçekleşebilmesini anlatır. Bu niteliği ile kavram, teorik temellerini klasik liberal iktisatçıların serbest ticaret düşüncesinde bulur.⁷²

⁷⁰ Deniz Ülke ARIBOĞAN, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*, DER Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2001, s. 206.

⁷¹ *İleriki bölümlerde daha ayrıntılı incelenecektir.*

⁷² Yusuf BAYRAKTUTAN, "Küreselleşme, Kriz ve IMF", makale, bkz. www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayi19/1903.htm, (erişim 12.04.2004.)

"*Büyük Evrensel Pazar*"ın kurulması,⁷³ büyük üreticiler için önemlidir. 80'li yıllara gelindiğinde, küresel pazarı belirleyen artık üretim maliyetleri, rekabet, teknolojik güçtür. Üretim maliyetlerini en aza indirmek, rekabeti ortadan kaldırmak ve teknolojik üstünlüğü ele geçirmek ana hedefler olmuştur. Tüm bunlar başarıldığında, evrensel pazarın kapıları açılmış olacaktır; ancak kesin olan şu ki, bu kapılar sınırlı sayıdaki üreticiye açılacaktır. İşte tüm bunları gerçekleştirebilmek için Doğrudan Uluslararası Yatırımlar, Dünya Bankası örgütü ve yapısal reformları gerçekleştirebilmek için stratejik kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu stratejik kuruluşların özellikle gelişmekte olan ülkeleri ve soğuk savaşın bitiminde ortaya çıkan çok sayıda yeni bağımsız devletleri hedef almaları dikkat çekicidir. Bu tür devlet-dışı kuruluşların (*NGO-Non-Governmental Organizations*) GÖÜ'lerde özerk kurulları teşvik etmeleri ve hatta kurulması için zorlayıcı şartlar getirmeleri⁷⁴, güven duymadıkları politikacıların alanını daraltmak için ve bu şekilde isteklerine ulaşmak için bir araç olarak kullanılmaları bilinmektedir.

Batı dünyasında bu gelişmeler yaşanırken, SSCB de tüm hakim olduğu coğrafyada savaş sonrasında hızlı kalkınma için girişimler yapmaktadır. Ekonomik kalkınma kültürel kalkınma ile eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Sosyalist ideoloji, ekonomiden sanata, bilimden kültürel faaliyetlere kadar işlenmeye başlamıştır. Planlı devlet ekonomisi uygulamaları Sovyet'lere bağlı olan Orta Asya Cumhuriyetlerinde de uygulanmıştır. Ancak doğal yeraltı ve yerüstü zenginliklere büyük oranlarda sahip olan bu topraklarda kalıcı ve geniş çaplı üretim yapan tesisler kurdurulmamış, çıkarılan kaynaklar geliştirilmiş demir yolları sistemleri ile ülkenin binlerce kilometre uzağında bulunan fabrikalara taşınarak, bu bölgelerin gelişimi sağlanırken, Orta Asya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde ise tarıma ağırlık verilmiş, sanayi de kaynakları elde edilmesinin gerektirdiği kadar geliştirilmiştir.

⁷³ Bkz. Filiz ÇULHA ZABCI, "*Dünya Bankası'nın Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim*", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı:57-3, Temmuz-Eylül 2002, s.155

⁷⁴ Turgut TAN, "*Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar*", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 35 Sayı 2 Haziran 2002, s. 12.

SSCB'nin baş çektiği bilinen bir kuruluş COMECON,⁷⁵ üye ülkelerin ekonomik gelişmesini hızlandırmak ve eşgüdümü sağlamak amacı ile 1949 yılında kurulmuştur. Ekonomik politikalar ve ticaret modelleri geliştiren COMECON bir de Uluslararası Ekonomik İşbirliği Bankası'nı kurmuştur. Ancak bu kuruluş Doğu Avrupa ülkeleri için tarıma dayalı modeller geliştirdiğinden, buralardan tepki toplamıştır. COMECON Varşova Paktı gibi Sovyet blokunun 1991'de yıkılmasıyla son bulmuştur.

b. Savunma Mekanizmaları

Batılılar tarafından güvenlik arayışı içinde 1947 ve 1948 yıllarında bir dizi antlaşma imzalanmıştır.⁷⁶ Dünya savaşıyla zayıflayan Avrupa ülkeleri, Alman hakimiyetini engellemeyi amaçlayan bu anlaşmalarla güvenliklerini sağlayamadıklarının farkındadırlar. 1944'te Milletler Cemiyeti'nin etkisizliğinden dolayı Birleşmiş Milletler olarak yeniden yapılandırılan bu örgüt Sovyetlerin veto yetkisi ile bağlanmış olacaktır. Bu durum Batı dünyasındaki endişeleri daha da arttırmıştır. Komünizmin Yunanistan'da iktidara gelmesi durumunda, buradan, Türkiye, İtalya ve Fransa'ya sıçramasından korkulmuştur. Bu nedenle Sovyetleri engelleyebilecek askeri bir savunma ittifakına ihtiyaç duyulmuştur.

Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı (NATO-North Atlantic Treaty Organization⁷⁷) kurularak, ABD, Kanada ve 10 Avrupa ülkesinin⁷⁸ ittifakı sağlanmıştır. NATO, Amerika'nın *Containment*-*"Çevreleme"* politikasının bir

⁷⁵ Ocak 1949'da SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya arasında kuruldu. Şubat 1949'da katılan Arnavutluk 1961 sonunda çekildi. Doğu Almanya 1950'de, Moğolistan 1962'de, Küba 1972'de, Vietnam da 1978'de üye oldular. Baskın ORAN, *Türk Dış Politikası*, Cilt 1 1919-1980, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2002, İstanbul, s. 501

⁷⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri.... *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No: 279, 2.Baskı, 1969, Ankara, s. 239-240.

⁷⁷ Kuzey Atlantik Antlaşması için bkz. <http://www.nato.int/docu/basicxt/treaty.htm>

⁷⁸ Fransa, İtalya, İngiltere, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda ve Portekiz. Başlangıçta 12 üyesi olan bu ittifakın halihazırda 19 üyesi bulunmaktadır; Türkiye (1952), Yunanistan (1952), Almanya Federal Cumhuriyeti (1954), İspanya (1982), Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya (1999).

parçasıdır. Buna göre, ABD Komünizm tehlikesi altında bulunan Doğu Avrupa ülkeleri ve SSCB'yi paktlar dizisi ile kuşatacaktır, "İç Hilal"(*Inner Crescent*) ve "Kuzey Kuşağı"(*Northern Tier*) stratejileri de buna dahil olmuştur. Bundan sonraki Soğuk Savaş dönemi stratejileri yukarıda sözü geçen Spykman'ın teorileri üzerine inşa edilmiştir.⁷⁹ NATO'yu Bağdat Paktı ve SEATO izleyerek, çevreleme stratejisi emin adımlarla uygulanmaya devam edilmiştir.

ABD'nin Pakta bakış açısının anahtarı Acheson'un şu sözlerinde meydana çıkmaktadır; *"Avrupa'da birliğin sağlanması için Birleşik Devletler'in devamlı ortaklığı ve desteğine gereksinim vardır. Bu destek olmadan, Avrupa dağılacaktır."* Marshall Planı Avrupa'yı ekonomik olarak canlandırırken, ABD, savaş sonrası gücünün tüm şaşaasıyla, genel askeri kuruluşlar ve Avrupa üzerindeki etkisi aracılığı ile politik bağlarını güçlendirmeye kalkışmıştır.⁸⁰

Sovyetler Birliği'nin atom bombasını üretmesi ve hızla silahlanması karşısında NATO, hızla asker sayısını artırma stratejisini benimsemiştir. Bunun yanı sıra "nükleer caydırıcılık" prensibi çerçevesinde silahların niteliği sürekli olarak artırılmış ve teknolojik araştırmalara büyük önem verilmiştir. Yumuşama döneminin başlaması ile, ekonomik önlemler ve ekonomi üzerinden askeri oyunların oynanması stratejileri önem kazanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında da Doğu Bloku'na karşı uygulanan ekonomik ambargo, ABD ve Doğu Bloku ülkelerinin ihracat oranlarını önemli ölçüde azaltarak, onların kendi aralarında ticarete yönelmelerine itmiş ve böylece iki kutbun ekonomik olarak tamamen bölünmesi de sağlanmıştır.⁸¹

Federal Almanya'nın NATO'ya kabulüne yanıt olarak 1955'te Varşova'da toplanan SSCB ve Avrupa'nın yedi sosyalist ülkesi (Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu

⁷⁹ Erdal Hamzaoğulları, *Jeopolitik Kavramı ve Günümüz Jeopolitiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996, Baskın ORAN (ed.), a.g.e., s. 562.

⁸⁰ Walter LAFFEBER, a.g.e., s. 91.

⁸¹ Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, 3. Baskı 2000, İstanbul, s. 373.

Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Arnavutluk) "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması"nı imzalayarak Varşova Paktı'nı kurmuş oldular. Paktın ilk eylemi 1956'da Macaristan'da alevlenen "Sosyalizm Karşıtı Hareketi"ni bastırmak olmuştur; 1968'de de Çek yönetiminin liberalizmden yana bir tutum sergilemesi, Pakt birliklerinin ülkeye girmesine neden olmuştur. 1989 yılından itibaren Sovyet Bloğunun çözülmeye başlaması ve Doğu Avrupa ülkelerinin parlamenter rejim biçimini benimsemeleri, Macaristan ve Doğu Almanya'yı bloktan ayırmıştır. Nitekim, Demir Perde'nin yıkılmasıyla 1 Temmuz 1991'de Prag'da yapılan son bir zirve ile Varşova Paktı'na resmen son verilmiştir.⁸²

Varşova Paktı'nın sonlandırılması, NATO'nun varlığının tartışılmasına neden olmuştur. Komünizme karşı kurulan bu paktın nedeninin ortadan kalkması tasfiye ya da devam tartışmalarını açmıştır. Ancak NATO'nun yeni konsepti Kasım 1991 yılında Devlet Başkanları düzeyinde Roma'da yapılan bir toplantıyla belirlenmiştir.⁸³ Yeni konsept, ittifak stratejisinin yeni oraklar arasında da devam ettirilmesini benimsemiştir; buna göre Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin oluşturduğu yeni ortaklar arasında işbirliği ve dayanışma sağlanarak askeri ve politik unsurlar bir araya getirilecektir.⁸⁴ Yeni konsept, nükleer silahların azaltılması, dünyadaki yeni risk olasılıklarına karşı uluslararası düzeyde korunma ve özellikle Barış Koruma ve Kriz Yönetimi için gelecekte meydana çıkabilecek idari ve askeri gereksinimlerin belirlenmesi ve önlemlerin alınması için çalışmaları içermektedir. Doğu Avrupa ülkelerine gerekli uzmanlık bilgilerin aktarılması amacıyla Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Eski Sovyetler Birliği'nden geriye kalan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kuran 11 ülke de Mart 1992 tarihinde bu sürece dahil edilmiştir.⁸⁵

SEATO ve Bağdat Paktı Kuzey Kuşağı politikasını tamamlayan girişimlerdir.

⁸² Bkz. Baskın ORAN, a.g.e., s. 510.

⁸³ Mahmut BOZAN, "NATO: Yeni Tehditler ve Yeni Stratejiler", *Avrasya Etütleri*, Sayı 17, 2000, TİKA, Ankara, s.93.

⁸⁴ <http://www.nato.int/docu/basic/b911086.htm>

⁸⁵ <http://www.nato.int/docu/facts/2000/nato-rus.htm>

Fakat ABD'nin bu bilinen çevreleme politikası yeni bir boyut kazanmıştır, daha doğrusu gözden geçirilerek, yeni stratejilerle birlikte uygulanmaya devam edilmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ve Sovyetlerle kurduğu yakın ilişkiler, Çin'i Kore Savaşı'nda ABD ile karşı karşıya getirir. ABD, aslında, Çin'de Mao Ze-dong önderliğinde proleter rejimin kurulmasının ve genişlemeci emellerinin ardında SSCB'nin İç ve Dış Moğolistan, Mançurya ve Sinkiang bölgelerinin kontrolü için girişimlerini görmüştür.⁸⁶ Tam bu sıralarda SSCB'nin atom bombasını üretmesi, Amerika'nın Soğuk Savaş politikasını gözden geçirip yeniden yapılandırmasına yol açmıştır. Bu amaçla, Ulusal Güvenlik Konseyi (*National Security Council*) son derece gizli olan ve ancak bir tesaadüf sonucu 25 yıl sonra ortaya çıkan ve bundan sonra NSC68 (*Ulusal Güvenlik Konseyi 68 sayılı rapor*) adıyla bilinecek olan belge üzerinde çalışmaya başlamıştır. Belgenin en önemli sonuçlarından biri, Kennan'ın 1947'de ortaya attığı çevreleme-containment politikasının Sovyetleri durdurmada yeterli olmayacağıdır. NSC68'e göre SSCB'nin 1954 yılına kadar nükleer silah stoku ABD'yi yok edici boyutlara ulaşacaktır, bu nedenle Birleşik Devletlerin dev boyutlarda silahlanmaya ihtiyacı vardır. Bu silahlanmanın gerektireceği mali kaynaklar yüksek vergi oranları ile karşılanmalıdır, yani Amerikan toplumundan "birlik" ve "fedakarlık" istenecektir; Amerika her şekilde güçlü ittifaklar sistemini oluşturmalıdır.⁸⁷ Kısacası, ABD bundan sonra çevreleme ile yetinmeyecek, Komünizmin tam çöküşünü amaçlayarak global hakimiyete doğru bu şekilde yönelecektir.

1954'te İngiltere, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda, Tayland, Filipinler ve ABD arasında Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO) kurulmuş ve buna benzer bir savunma ittifakının Ortadoğu'da oluşturulması istenmiştir. Batılılar, Ortadoğu'da kurulacak olan Batı savunma organizasyonunun "belkemiği" olarak Türkiye'yi öngörmüşlerdir.⁸⁸ Ocak 1955 tarihinde, uzun süren ikili ve çoklu görüşmeler ve ikna çabaları sonucu Bağdat Paketi adını alacak olan Türk-Irak

⁸⁶ Walter LAFEBER, *a.g.e.*, s. 97.

⁸⁷ Walter LAFEBER, *a.g.e.*, ss.101-103.

⁸⁸ Ayşegül SEVER, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, Boyut Yayınları, 1. Baskı, 1997, İstanbul, s. 132.

Savunma Paktı imzalanmıştır. İngiltere Nisan 1955'te pakta katılarak, niteliğine önemli bir değişiklik getirmiştir. Pakt Amerikan girişimiyle hazırlanmış olsa bile, İngiltere'nin katılımıyla liderlik İngilizlerin eline geçmiştir. Mısır'daki Süveyş üslerinin millileştirilmesi, İngiltere'yi Ortadoğu'da, özellikle Basra Körfezi'ndeki yakıt kaynaklarına yönelmesine yol açmıştır, bu nedenle bölgede hakimiyeti korumanın tek yolu Bağdat Paktına katılmaktır.⁸⁹ Daha sonra İran'la Pakistan da pakta katılmış, ancak diğer Arap devletlerini pakta çekme çabaları sonuç vermemiştir. ABD de tüm bu çalışmalara gözlemci düzeyinde katılmakla yetinmiştir.

Bağdat Paktı'nın sonuçlarına gelince, bu pakta NATO ve SEATO'nun yarattığı boşluğu doldurulması, Ortadoğu'da komünizm etkisinin önlenmesi ve kaynak açısından son derece önemli olan Ortadoğu üslerinin korunması amaçlanmıştır. Oysa ileriki dönemde yaşanan gelişmeler, Paktın amacına ulaşamadığını gösterir. Arap ülkelerinin üzerlerinde uzun yıllardır hakim olan Batılı sömürgecilere karşı duydukları güvensizlik ağırlığını koymuş ve bu ülkeler Batıya karşın zararını görmedikleri Sovyetler'le yakın ilişkiler kurma yoluna gitmişlerdir. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın katılmadıkları bu Pakt 1958'de Irak'ın çekilmesi ile son bulmuştur. Türkiye'nin İsrail Devleti'ni tanıması ve Batı Dünyası ile kurduğu yakın ilişkiler Arap ülkelerinde sert tepkilere yol açmıştır, bu nedenle Arap Dünyası bölgedeki Türk liderliğini red etmiştir. Tüm bu unsurlar yan yana getirildiğinde Ortadoğu'da barışın ve güvenliğin sağlanmasının neden bu kadar zor olduğunu anlamak olasıdır.

2. Sömürgelerin Çözülmesi

II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve arkasından gelen Soğuk Savaş yılları özellikle Asya ve Afrika ülkelerinde sömürgelerin çözülmesini simgelemektedir. 19. yüzyıldan beri bu topraklardaki halkların maruz kaldıkları ırksal eşitsizlik, ekonomik sömürü ve siyasal-ekonomik alanlarda Avrupa'ya olan bağımlıkları 20. yüzyılın ortalarına doğru

⁸⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri..., a.g.e., s. 283.

açık açık tepki toplamaya başlamıştır.

Tüm dünyada o güne dek daha güçlü bir devletin kolonisi halinde olan devletlerin bağımsızlık mücadelelerine girişmelerinin ardında, yeni çift kutuplu düzenin oluşturduğu şartların ve Avrupa merkezli bir dünya yerine iki süpergücün belirleyiciliğinin büyük etkisi vardır. Nitekim, bu dünya düzeni taraftar toplayarak güçlenmeyi gerektirmiştir. Sömürge altındaki ülkeler, Avrupalıların himayesinde kaldıkları sürece hiçbir kutba taraf olamazlardı. Bu az gelişmiş ülkeler, bağımsızlıklarını kazandıkları taktirde, onların siyasalarını belirlemek ve kendi saflarına katmak kolaylaşacaktır. İşte bu nedenle, özellikle Güneydoğu Asya, Latin Amerika, Hindi-Çin bölgesindeki ülkelerin birçoğunun bağımsızlığı, ABD-SSCB arasındaki çekişmeye de bağlı olarak gelişmiş ve çeşitli siyasal oyunlara neden olmuştur.⁹⁰

Yeni bağımsız devletler üzerinde ilk mücadelelerin yaşandığı bölge Uzakdoğu olmuştur. Coğrafik olarak Amerika'ya daha uzak olan bu bölgede sosyalist rejime sahip Rusya-Çin ikilisi nüfuzlarını oluşturma çabalarına girerek, ekonomik yardım paketleri ve askeri alanda yardımlara başlamışlardır. Kore'yi ikiye bölen Kore Savaşı sonrasında, Laos, Kamboçya, Vietnam, Malezya, Tayvan gibi devletler kurularak, Sovyet nüfuzunu önlemek için Batı blokundan ekonomik yardımlar almaya başlamışlardır.

Afrika ülkelerine 1944'te, General De Gaulle'ün öncülüğünde toplanan Fransız Afrika Konferansı sömürge ülkelere göreli özerklik tanısa bile, 1950'lerde bununla yetinmeyen Afrika ülkelerinde karışıklıklar başlamıştır. 1957'de Altın kıyı olarak bilinen bölgenin bağımsızlık kazanarak Gana adını almıştır; Gana'lı önder Nkrumah'ın son derece sevilmesi Afrika'daki sömürge düzenini sarsmıştır.⁹¹ Bunun üzerine Tunus, Fas ve Cezayir de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Afrika ve Asya'da geriye kalan ülkelerin bağımsızlaştırılması ve demokratikleşmesi hareketi 1974'ten sonra "üçüncü

⁹⁰ ABD ve Rusya'nın bölgedeki girişimleri ve çekişmeleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Walter LAFEBER, a.g.e., ss. 226-230.

⁹¹ Axis 2000, Büyük Ansiklopedi, Milliyet/Hachette Doğan Kitap Yayıncılık, 1999, Cilt 11, s. 75.

dalga" olarak bilinen süreçte çok yoğun olarak ve hızlı bir şekilde yaşanmaya devam edilmiştir.

Ortadoğu ülkeleri de, bağımsızlık mücadeleleri ve üzerlerinde iki süpergücün ilgisi ile dünya siyasetinde aktif roller oynamışlardır. Suudi Arabistan, Irak, İran, Lübnan II. Dünya Savaşından sonra bağımsızlık kazanan ülkelerdir, ancak bu ülkelerde darbeler, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık neredeyse sürekli bir hal almıştır. Özellikle İsrail devletinin kurdurulması ve Filistin sorunu, Arap ülkeleri ile Batıyı karşı karşıya getirmiş,⁹² Filistin bağımsızlık sorununun Birleşmiş Milletler'de de çözülememesi, bölgeyi bugüne kadar sürecek olan istikrarsızlık ve karışıklık içinde bırakmıştır. Nitekim, Irak, Suriye ve Libya Sovyetlerle yakın ilişkilerini sonuna kadar sürdürmüşler; buna karşın özellikle Suudi Arabistan, Ürdün, Körfez ülkeleri ve Kuveyt gibi monarşiler ABD başta olmak üzere Batılı devletlerle olan yakın ilişkilerini sonuna kadar devam ettirmişlerdir.

Irak'ın Sovyetlere yanaşarak Bağdat Paktından ayrılması sonucu, Türkiye ile Amerikan, İngiliz, İran, Pakistan istihbarat birimleri arasında sıkı bağların kurulmasına ve gizli faaliyetlerin yürütülmesine yol açan CENTO (Merkezi Anlaşma Teşkilatı) adında bir ittifak kurulmuştur. Bu tür oluşumlara karşı çıkan Mısır, Sovyetler karşısında da bağımsızlığını koruyabilmek için Bağlantısızlar grubuna eklenerek 1961'de Belgrad Konferansına katılmıştır. Ağırlığını Nehru, Nasır ve Tito'nun çektiği bu konferansta silahsızlanma, Afrika'daki sömürgelerin bağımsızlaştırılması gibi konulara değinilmiştir.⁹³

Bağımsızlaşma hareketinin devamı, 1974 yılından itibaren anti-demokratik rejimlerin darbeler yoluyla yıkılıp tüm dünyada demokratikleşme dalgası- "üçüncü dalga" ile görülmektedir. 1974-1990 yılları arasındaki bu süreç, aslında klasik

⁹² Kemal GİRGIN, Işık BİREN, a.g.e., s. 46

⁹³ Faruk SÖNMEZOĞLU a.g.e., s. 295.

demokrasi anlayışının yöntemsel yaklaşımıyla yeniden ele alınmasından etkilenmiştir.⁹⁴ Rejimler, adayların seçimlerde serbestçe yarışabildikleri, yetişkin nüfusun hemen tamamının oy hakkına sahip olduğu, seçimlerin açık ve belli aralıklarla yapıldığı sürece demokratik sayılmaktadır. Bir siyasal sistemde oy hakkının, aday olma özgürlüğünün, seçimlerin yapılış şeklinin onun demokratikliği konusunda karar verme olanağını vermesi, diktatörlük rejimlerinin yıkılıp demokrasiye yönelmelerini hızlandırmıştır.⁹⁵ 1970'lerde Afrika ülkelerinin hemen tamamında siyah nüfusa getirilen kısıtlamalar, bazı ülkelerde kadınlara hala oy hakkının verilmemiş olması onların antidemokratlığına ışık tutmuştur. 1974'ten sonraki onbeş yıl içinde, Avrupa, Asya ve Latin Amerika'da yaklaşık otuz ülkede demokratik rejimler, otoriter rejimlerin yerini almışlardır. Diğer ülkelerde de otoriter rejimler içerisinde önemli ölçüde liberalleşme yaşanmıştır.

Bağımsızlıkların birer uluslararası aktör olarak giderek kalabalıklaşan dünya sahnesine katılması, yeni stratejiler ve dış politika metotlarının aranmasına yol açmıştır. Bunun anlamı, yeni politikalar ve yeni aktörlerin ortaya çıkmasıdır. Nitekim, 1970'lerden sonra dünya bir kez daha evrim geçirerek, Soğuk Savaşın da yumuşamasıyla, yeni kavramlar ve yaklaşımlarla uluslararası politikaya farklı bir bakış açısı veya bakış açılarını getirerek, o güne dek bilinmeyen yeni aktörlerin etkin olduğu yeni modellere sahne olacaktır.

B. Detant - Yumuşama Dönemi

1962 Küba Misilleme Krizi Sovyet-Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nükleer savaşın eşğine gelen bu iki ülke son anda geri dönmeyi başarmıştır. Bu olay, ilişkilere daha gerçekçi bakmayı ve uzlaşmacı yaklaşımla ele

⁹⁴ Joseph Schumpeter 1942'de şu tanımlamayı getirmiştir: "*demokratik yöntem, siyasal kararlara varılması için öyle bir kurumsal düzenlemedir ki, burada bireyler karar verme iktidarlarını halkın oyları için yarışmacı bir mücadele yoluyla elde ederler.*" aktaran Samuel P. HUNGTINGTON, *Üçüncü Dalga-Yirminci yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev. Ergun Özbudun, Yetki Yayınları, 1996, Ankara, s. 4.

⁹⁵ Samuel P. HUNGTINGTON, *a.g.e.*, s. 4-8.

almayı öğretmiştir. 1963'te Moskova'da kabul edilen Nükleer Denemeler Yasağı Protokolü'nden de sonra Sovyet-Amerikan ilişkileri iyileşmeye başlamıştır.⁹⁶

Gerginliğin azalması anlamına gelen Fransız "*Detente*" sözcüğü Charles de Gaulle tarafından 1960'larda kullanılmış ve Başkan Richard M. Nixon tarafından 1969 yılında kullanılmasıyla yeni bir dönemin adlandırılması olarak belirlenmiştir.⁹⁷ Yeni dönem, "sürekli görüşmeler" dönemi olarak belirmiştir. Bu dönem birbirine anlayış gösterme, diğer tarafın başarısızlıklarını göze çarptırmama, karşı tarafa daha fazla ilgi gösterme özelliğini taşımıştır.

Detente, barış retoriği ve silahlanmanın derecesini anlaşmalar yoluyla saptama arayışları sayesinde topyekün silahlanma yarışından bir geri çekiliş olarak kendini belli etmiştir.⁹⁸ Dönem içerisinde, SALT I, SALT II Silahsızlanma Anlaşmaları girişimleri ile Helsinki Anlaşması'na kadar ve sonrasında onun uzantısını oluşturacak olan AGİK süreci başlatılmıştır. Ancak dönem içindeki tüm girişimler Detente'yi desteklemede zayıf kalmıştır. Çünkü iki süpergücün Detente anlayışı farklılık taşımıştır. Sovyetler Birliği için Detente, Amerika'nın çevreleme politikasının dışına çıkma ve Sovyet-Amerikan ikili ilişkilerinin daha farklı -daha eşit- bir çerçevede alınması anlamını taşırken, Amerika için, global düzeydeki etkisini daha düşük bir maliyette gerçekleşmesini sağlayacak bir gereksinim anlamına gelmiştir.⁹⁹ Dolayısıyla, diğer bölgelerde yaşanan sıcak gelişmeler, doğu-batı çatışmasını şiddetlendirerek, iki süpergücün müdahalesini hazırlamıştır. Nükleer silahların kullanılma imkansızlığının anlaşılması üzerine, diğer türde silah arayışlarını ve araştırmalarını hızlandırırken, enformasyon ve uzaktan kumanda tekniklerine ağırlık verilmiştir. 1980'li yıllara doğru, balistik füzeler, uydu sistemleri ve konvansiyonel silahlar kullanıma girerek "detente"

⁹⁶ John G. STOESSINGER, *Nations in Darkness: China, Russia and America*, McGraw Hill Publishing, 5-th Edition, 1990. s. 207.

⁹⁷ Raymond L. GARTHOFF, *Detente and Confrontation*, The Brookings Institution, Washington, 1985, s. 25.

⁹⁸ Fred HALLIDAY, *Yeni Soğuk Savaş Sovyet-ABD İlişkileri*, çev. İlker Özünlü, Belge Yayınları, 1. Baskı, 1995, İstanbul, s. 19.

⁹⁹ Glenn P. HASTEDT, *American Foreign Policy: Past, Present, Future*, Prentice Hall, 5-th Edition, New Jersey, 2003. s.51.

dönemi sona ermiştir.

1. Batı Bloku: Batı'nın Siyasal Değişimi ve Yeni Ekonomik Çerçeve

Tarafsızlık politikasından tamamen vazgeçmiş olan ABD, kendisini dünyada merkezi güdümlü güçte temsil edecek olan bir dış politika istemektedir.¹⁰⁰ Söz konusu dış politikanın uygulanabilmesi için, iç politikada da bir takım önlemler alınmıştır. Gerek ABD, gerekse Rusya'da iç muhalefete taviz verilmemiştir. ABD açısından ülke içinde birlik ve hegemonyanın yeniden pekiştirilmesi, Washington tarafından ABD hegemonyasının var olan koşullarda mümkün olan en güçlü biçimde yeniden ortaya konması anlamında yeni bir uluslararası birliğin inşa edilmesi fikrine eşlik etmiştir.¹⁰¹ Seçim sisteminde yapılan değişiklikler ve sağ partilerin yükselişi bu döneme dayanmaktadır. Refah devleti uygulamaları, liberalizasyon politikaları ve harcamaların kısılması,¹⁰² 1968'de başkanlığa gelen Nixon'un girişimlerinin temel taşlarındandır. 1970'lere doğru ABD'nin askeri harcamaları tüm dünya ülkelerinin sağlığı ayırdıkları harcamaların üç katını ve yine eğitim harcamalarının yaklaşık iki katını oluşturmaktadır.¹⁰³

ABD, idare edici gücünü arttırmak üzere özellikle Çin ile yakınlaşmak istemektedir, bu aynı zamanda çevreleme politikasının da bir parçasıdır. Çünkü Nixon'a göre yirminci yüzyılda Amerika'yı tehdit eden bölge Asya'dır.¹⁰⁴ Doğu Avrupa ile ilişkiler ve Atlantik İttifakı da bundan sonraki Amerikan politikasının önem verdiği noktalar olmuştur.

¹⁰⁰Raymond GARTHOFF, a.g.e., s. 27.

¹⁰¹Fred HALLIDAY, a.g.e., s. 27.

¹⁰²GATTEL, GOODMAN, *The Growth of American Politics*, Volum II, Oxford University Press, 1972, London, s. 511-512.

¹⁰³John G.STOESSINGER, a.g.e., s. 209.

¹⁰⁴Theodore DRAPER, *Present History*, Random House, 1987, new York, s. 175. / Bernard A. WEISBERGER, *Cold War Cold Peace: The United States and Russia Since 1945*, American Heritage Publ. 1984 New York, ss. 231-235.

Avrupa içinde ekonomik alan başta olmak üzere işbirliklerine gidilmesi ve ABD'nin ittifakları destekleyen bir ayağı, genelde Batı'yı yeniden şekillendirmeye yarayan girişimlerdir. Ülkelerin ekonomi politikalarındaki yenilikler, liberalizasyon ve yeni tip üretim tekniklerinin tartışılması, "pazar ekonomisi" kavramının devreye girerek tartışmaya açılması yeni düzenin geleceğinin habercisidir. *Halliday*'e göre; "Soğuk Savaş boyunca Sovyet tehdidi sloganı ile hareket eden Batı dünyası Global Sovyet Tehditinin bir maddenin farklı olmadığı farkındadır. Ancak Amerikan hegemonyasının yerleşmesi ve kendi saflarına daha çok ülke katması için böyle bir maddenin yararlanması gerekmiştir. Çünkü kendi askeri harcamaları ve dışarıya aktardığı para katlarca fazladır."¹⁰⁵

Detente gibi, Nixon Doktrini de yeni dünya düzeni için iyi bir temel sağlamaktan uzaktır. Üçüncü dünyadan duyulan müttefik ihtiyacı, Amerikan siyasetçilerinin bu ülkelerdeki ağır insan hakları ihlalleri ile yönetimlerinin halk kitlelerinden gittikçe artan izolasyonuna gözlerini kapatmalarına neden olmuştur.¹⁰⁶ Başta Ortadoğu olmak üzere, dünyanın çeşitli geri kalmış bölgeleri siyasal krizlere sürüklenerek ilerleyen zamanda güçlü devletlerin müdahalelerini gerektirmiştir.

Yaratılmalarında ABD'nin öncülük ettiği ve dünya ekonomisine yön veren büyük kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası, GATT) uluslararası ekonomi piyasalarının kurallarını belirlemeye çoktan başlamıştır. Dünya Bankası ile IMF kredilendirme ve teşvik sistemleri ile ülkelerin ekonomik politikalarını saptamalarını etkilerken, GATT ticaretin serbestleştirilmesi için faaliyet göstermiştir. Amerikan ekonomisi ve dolar ağır savunma harcamaları sonucunda darbe almıştır, sosyal politika uygulamaları ve enflasyon iç piyasada tepkilere yol açarken, doların devalüasyonu bile durumu düzeltmeye yardım etmemiştir. Son olarak OPEC'in petrol ambargosu ve ardından gelen ekonomik kriz, dengeleri alt-üst etmiştir.¹⁰⁷ Söz konusu krizden sonra yeni

¹⁰⁵ Fred HALLIDAY, *a.g.e.*, ss.77-83.

¹⁰⁶ Glenn P. HASTEDT, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁰⁷ Bernard A. WEISBERGER, *a.g.e.*, ss. 271-273. ve Glenn P. HASTEDT, *a.g.e.*, ss.52-53. Ayrıca bkz. Robert S. McNAMARA, *Out of The Cold*, Simon and Schuster Inc. 1989, ss. 90-92.

ekonomik önlemlerin alınması ve Batılı ülkelerin işbirliği içinde uygulayacakları yeni sosyo-ekonomik politikalar, 1980 sonrasında küreselleşmeye giden sürecin hızlandırıcıları olacaklardır.

2. Doğu Bloku: Stalin Sonrası Dönem

II. Dünya Savaşı sonrası ile Stalin'in ölüm yılı olan 1953 tarihine kadar SSCB Stalinizm ilkelerini sıkıca uygulamıştır. Bunun sonucunda Doğu Avrupa'nın ve Hınci-Çin bölgesinin "komünizmleştireilmesi" sağlanarak Sosyalist Blokunun güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bunun karşısında Batı Bloku da savunma stratejileri ile ekonomik önlemlerini alma yoluna gitmiştir. Bilim ve teknolojiye yapılan devasa yatırımlar bu dönemin oluşturduğu şartlara dayanır.¹⁰⁸

Stalin'in ölümüyle Sovyet dış politikası da değişim göstermiştir. Stalin'den farklı olarak Khrushchev, dünyayı çift kutuplu değil, üç bölgeye veya üç bloka bölünmüş olarak görmüştür-sosyalist blok, kapitalist blok ve üçüncü dünya. Üçüncü dünyayı da siyasal destek ve büyük çaplı ekonomik ve askeri yardımlar aracılığıyla Komünizm yararına kazandırmayı ummuştur.¹⁰⁹ Hatta çoğu Batı yorumcuya göre üçüncü dünya ülkeleri ile yeni devrimler dalgasının sorumluluğu SSCB'ye aittir.¹¹⁰ Gerçekten de SSCB, 3. Dünya Ülkeleri dalgasında önemli bir rol oynamıştır. Küba, Viyetnam, Etiyopya ve Afganistan'daki gerilla güçleri Sovyetlerden askeri destek almış ve stratejik korunma altına alınmıştır.

Stalin devrinin kapanmasıyla, Sovyet yönetimi imajını iyileştirme ve Batı ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. Türkiye üzerindeki taleplerden vazgeçerek, Türkiye ile İran'la dostane ilişkiler kurulmaya çalışılmış, İsrail'le diplomatik ilişkiler

¹⁰⁸ Stalin politikaları için bkz. Alvin Z. RUBINSTEIN, *Soviet Foreign Policy Since World War II Imperial and Global*, WinthropPublishers Inc. 1981, Cambridge, s. 51. / Martin McCauley, *The Origins of the Cold War 1941-1949*, Pearson Longman 3-rd Edition, 2003, s. 49.

¹⁰⁹ Sovyetlerin Arap ülkelerine yardımları konusunda bkz. Robert O. FREEDMAN, *Soviet Policy Toward the Middle East Since 1970*, Prager Publishers, 1975, New York, ss. 10-13.

¹¹⁰ Bkz. Fred HALLIDAY, a.g.e., ss. 132-134. ve Alvin Z. RUBINSTEIN, a.g.e., s. 214.

yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca Yunanistan ve Yugoslavya'da büyükelçiler değiştirilmiştir. Sovyet askeri birliklerinin Avusturya'dan çekilmesi de bu iyimser havayı arttırmıştır.

Ekim 1957'de Sovyetler uzaya ilk uyduyu fırlatmayı başarmıştır. O tarihe kadar Amerikalılar, Sovyetlerin teknolojik olarak geride kaldığı, bilimsel ve mühendislik gelişmeleri takip etmekte zorlandığı kanısındadırlar. Ancak "Sputnik" uydusu bu düşüncelerin değişmesine ve Sovyetlere karşı temkinli ve şüpheli tavrın yeniden takılmasına neden olmuştur.¹¹¹ Ancak *Halliday*'e göre Soğuk Savaşta iki tarafın çekişmesi her ne kadar eşitler arası görünse bile, aslında ciddi bir biçimde eşitsizler arası bir savaştır. Çünkü ABD, SSCB'den hissedilir ölçüde güçlüdür. Ekonomik yönden de SSCB ekonomisi daha geride kalarak GSMH'si ABD'nin %40-50'si kadardır.¹¹² Tarihi seyir açısından bakıldığında, bu çok şaşırtıcı değildir, nitekim, I. Dünya Savaşıyla zayıflayan Rus İmparatorluğu, Bolşevik devriminden sonra iyice yoksullaşmıştır, ardından gelen Stalin diktatörlüğü ve II. Dünya Savaşı sırasında SSCB'nin ABD veya Avrupa'yı yakalaması çok zordur.

Yumuşama döneminde Sovyetlerle ABD ilişkileri düzelir gibi görünürken, iki tarafın *Detente*'i farklı algılaması farklı davranışlara neden olmuştur. Sovyetler, yumuşama döneminin, ne iç siyasetini, ne de dışarıdaki devrimci ve sosyalist rejimlere olan desteklerini etkilemesi gerektiğine inanmaktadır. Leonid Brezhnev Komünist Partisinin 25. Kongresi'nde bunu şu sözlerle ifade etmektedir; "*Detente, kısa yolla bir engelleme değildir, ve sınıflar çatışmasının yasalarını değiştiremez ya da engelleyemez.*"¹¹³ Dolayısıyla, SSCB, üçüncü dünya ile ilişkilerini kendi amaçları doğrultusunda sürdürmüş ve dikkatini özellikle Ortadoğu'ya çevirmiştir.

Sovyetler Birliği, Batı ve Doğu Sibirya topraklarında büyük gaz ve petrol

¹¹¹ Robert McNAMARA, *a.g.e.*, s. 58.

¹¹² Fred HALLIDAY, *a.g.e.*, s. 54.

¹¹³ Robert McNAMARA, *a.g.e.*, s. 71.

rezervlerine sahip olurken, bu yatakların donmuş topraklarda bulunması, onların çıkarılması ve geliştirilmesi için geniş altyapı yatırımlarını gerektirecektir. Bu yüzden SSCB daha az maliyet gerektirecek Ortadoğu petrollerine yönelmeyi tercih etmiştir. SSCB, 1967'de Irakla bir anlaşma imzalayarak Rumeylah petrol bölgesi için uzun vadeli kredi açarak geri ödemelerin ham petrole yapılmasını sağlamıştır.¹¹⁴ Arap dünyasında yükselen milliyetçilik dalgasının farkında olan SSCB, bunu Batı güçlerine karşı nasıl kullanabileceğini ortaya koyan planları çizmeye başlamıştır.¹¹⁵ Mısır ve Suriye ordularının yeniden yapılandırılmasında Sovyet katkısı bu planların önemli bir parçasıdır.

Nihayet, Sovyetlerin 1979'da Afganistan'ı işgali ilişkileri tekrar soğutarak, Yumuşama dönemini sona erdirmiştir. Yüksek teknoloji ürünü silahların da devreye girmesi, ABD'yi kendi konumunu sağlamlaştırmak için bir dizi girişime adım atmasına neden olmuştur. Bu amaçla Helsinki Anlaşmasının uzantısı olarak Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Dengeli Kuvvet İndirimi konuları ile ilgili olarak görüşmelere başlanmıştır. *Halliday*'in ifadesiyle Rus ve Amerikan yönetimlerinin anlaşmazlıkları her şeyden öte batı ve doğu kültürünün çatışmasıdır ve bu çatışma ekonomik ve siyasal olsun tüm yapı taşları ile bölünmez bir bütün oluşturarak soğuk savaşla birlikte global ve sürekli bir hale gelmiştir.¹¹⁶

3. Silahsızlanma Girişimleri

I. Dünya Savaşı yüksek teknoloji ürünü silahların hem savunmada, hem de saldırıda etkinliğini kanıtlamıştır. Bunun sonucunda silahlanma yarışında sadece güçlü

¹¹⁴ Robert O. FREEDMAN, *a.g.e.*, s. 29.

¹¹⁵ Moskova ile sürekli temaslarda bulunan Tito, yönetime geçmiş olan Khrushchev'a şöyle demektedir; "Nasır, fazla siyasi deneyimi olmayan genç bir adamdır," ama "eğer bizim [onun] kuşku duyması için bir yararımız dokunursa, daha ileride hem Komünist hareketin, hem de ..... Mısır halkının hatırı için üzerinde yararlı bir etkiye bulunma olanağını ele geçirmiş olacağız". İşte bu tarihlerden sonra Sovyet hükümetinin başı olan Nikolai Bulganin'in Hindistan, Afganistan ve Kahire ziyaret dizisi başlayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. John Lewis GADDIS, *We Now Know Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, 1998 New York, ss. 270-271.

¹¹⁶ Fred HALLIDAY, *a.g.e.*, s. 63.

devletler yer almamış, üçüncü dünya da silahlanma eğilimini göstermiştir. Nükleer silahların icadı ve devreye giren Soğuk Savaş bu eğilimi arttırırken, teknik araştırmalara çok büyük önem verilmiş ve gelişmekte olan ülkeler dahil olmak üzere, dünyanın hemen tamamına yakın ülkesi savunmaya ve silahlanmaya gelirlerinden çok ciddi miktarlardaki payları ayırmaya başlamıştır.

Nükleer Silahların tüm Soğuk Savaş yılları boyunca paradoksal etkisi vardır. Tarihte her yeni bulunan silahın savaşı daha harap edici kılacağı görüşü kabul edilmiştir. Atom bombaların çok daha fazla insanı çok kısa sürede öldürmesi olanağını vermesi, söz konusu savaş senaryosunun, mantıklı olarak, aynı şekilde gelişeceği yönünde beklentileri doğurmuştur. Nükleer silah tekeli elinde bulunduran ABD¹¹⁷, bu şekilde daha fazla nükleer silah üretebilirse eğer, kendi isteklerini tüm dünyaya kabul ettirebilecektir. Savaşı kısaltmak için atom bombasını kullanan ABD, Soğuk Savaş yıllarının başlangıcında da nükleer silah tekeline güvenerek rahat davranmıştır. Ancak bilim adamlarının baskıları ve Batıdaki *demokratikleşme* dalgası, ABD'yi nükleer silahları denetleyecek olan bir ajansın kurulması gerektiği yönünde bir fikre iterken; buna karşı olan SSCB, en kısa sürede kendi çalışmalarını tamamlayarak bir atom bombası üretmiş ve hatta bununla da kalmayarak, daha güçlü silah olan hidrojen bombasını üreterek deneme çalışmalarına geçmiştir. İlk Rus H-Bombası Kazakistan'ın Semipalatinsk deneme üssünde 12 Ağustos 1952 yılında "başarıyla" denenmiştir.¹¹⁸

Nükleer silahların imha güçlerinin çok yüksek olması nedeniyle, onların kullanılamaz olduğunun anlaşılması üzerine, etkisi sınırlandırılmış yeni nükleer ve kimyasal silahlarla atom mermiler üretilmeye başlanmıştır. Silah yığınaklarının artışının savunma sistemlerini güçlendirmedeği, tam aksine uluslararası güvenliği tehdit ettiği anlaşılmış olsa bile, ABD nükleer alandaki üstünlüğünü korumak isterken, SSCB de gücünü kanıtlamak için ABD düzeyine ulaşmayı amaçlamıştır. Aslında, her iki tarafta

---

¹¹⁷ Nükleer Silahların soğuk savaş dönemindeki etkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Theodore DRAPER, *Present History (on Nuclear War, ...)* Random House New York 1983, ss. 3-35 ve s. 51.

¹¹⁸ John Lewis GADDIS, *a.g.e.*, s. 223.

bulunan ülkeler bu savaşı, (ya da herhangi bir savaşı) silah kullanmadan yürütülebileceğini düşünmemişlerdi; o tarihlere kadar insanlık tarihindeki tüm savaşlar yüksek teknoloji yarışı ile eşzamanlı olarak ve karşı tarafa ağır darbeler indirilerek yürütülmüştür. Atom bombasının icadı da onu kullanmayı, bu şekilde çok büyük zarara uğratmayı ve bu yolla üstünlüğü korumayı amaçlamıştır. Fakat nükleer silahların oluşturduğu "Dehşet Dengesi" tüm dünyanın kamuoyunu ilgilendirmiş; yarım yüzyıl kadar sürecek olan Soğuk Savaş'ın da büyük bir dünya çatışmasına dönüşmesini engellemiştir.¹¹⁹

Soğuk savaşın belirgin niteliği, konumlanışların ve hedeflerin de ötesinde, kuşatıcı bir mantık dayatmak olmuştur. Bu da çatışmanın mantığına yerleşmiş ve nükleer silahların rolü ve bunların stratejik planlarla bütünleştirme tarzı ABD'de hızla yol almıştır. Caydırıcılık ilkesi soğuk savaşın etiketi olmamakla beraber, nükleer silahların yeniliği, muhtemel tahribatların hem yoğun, hem de bir anda gerçekleşiveren niteliğinden kaynaklanmakta, bu da bir atom saldırısının düşünülmesini kabul edilmez kılmaktadır. Bir dehşet dengesi, büyüyen çelişki, atom silahlarının durmadan ve çok büyük sayılarda depolanmasından kaynaklanan bir savaşızsızlık düzeni kendini bu şekilde dayatmıştır.¹²⁰

1960 ve 1970'lerde nükleer silahların yarattığı global tehdit, silahları kısmen veya tamamen imha etmeyi ve azaltmayı amaçlayan görüşmeler dizisini başlatarak bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Silahsızlanma yönündeki uzun ve zorlu girişimler süreci üç hedef taşımıştır: nükleer denemeleri sınırlamak ve atom silahına sahip yeni devletlerin oluşmasını engellemek; atom silahlarının yanlışlıkla kullanımını önlemek için önemli askeri manevraları karşı tarafa bildirerek gözlemcilerin bulunmasına izin vermek ve imha edilemeyen nükleer silahların artışını sınırlamaktır.

¹¹⁹ Kemal GİRĞİN-Işık BİREN, *21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti*, Okumuş Adam Yayınları, 2. Baskı 2002, İstanbul, s. 53.

¹²⁰ Marisol TURAINÉ, *Altüst Olan Dünya-21. Yüzyılın Jeopolitiği*, çev. Turhan Ilgaz, Ümit Yayıncılık, 1997 Ankara, s. 36.

1972'de ve 1979'da imzalanan SALT I ile SALT II Anlaşmaları¹²¹ veya Anti-Balistik Füze Sistemlerini Sınırlandıran Antlaşma,¹²² özellikle bir devletin sahip olabileceği azami füze sayısını saptamış ve bu füzelerin kullanılabilmesi için teknikleri sınırlamıştır. Moskova ve Washington'un bu antlaşmaları imzalamaya iten nedenlerin başında, güvenliklerini bu şekilde güvence altına alabileceklerine inanmalarıdır. Nitekim, Ortadoğu'da yaşanan sıcak gelişmeler, ve bu çatışmaların dışarıdan yapılan silah yardımlarıyla desteklenmesi, güvenliği sarsan nedenlerin başında yer almıştır. Sovyetler'in 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi, SALT II Anlaşmasını durdurmuş ve Detenté dönemini bitirmiştir.

1970'li yıllarda yapılan görüşmelerin önemli sonuçlarından birisi AGİK'tir (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı). Aslında bir silahsızlanma veya silah denetimini amaçlamayan konferans, Avrupa'da ortak girişimlerin sağlanmasında ve 1980'lerin önemli güvenlik anlaşmalarının imzalanmasında etkili olmuştur.

4. Türkiye ve Ortadoğu

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'dan savaşın bittiği 1945'e kadar geçen süreçte kararlı bir "savaşa katılmama" politikası izlemiştir. Bu sayede, Türkiye savaşın korkunç yıkımından kurtulmayı ve toprak bütünlüğünü korumayı başarmıştır; ancak ilginçtir ki, aynı tarafsızlık politikası savaş sonunda ülkeyi "Üç büyükler" (ABD, İngiltere, SSCB) nezdinde yalnızlığa da mahkum etmiştir.¹²³ Savaşın bitimiyle birlikte gelişen dünya konjonktürü, Türkiye'yi Batı Bloku ile birlikte hareket etmeye itmiştir.

Türkiye üzerinde Sovyetlerin Boğaz talepleri ve uyguladığı sınır savaşı, Türkiye'yi 600.000 kişiden oluşan ordusunu silah altında tutmaya mecbur kılmıştır.¹²⁴

¹²¹ (*Strategic Arms Limitation Talks*), ayrıntılı bilgi için bkz. A.Z.RUBINSTEIN, a.g.e., ss.167-171.

¹²² Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika*..., s. 448.

¹²³ Ayşegül SEVER, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye*, Batı ve Ortadoğu 1945-1958, Boyut Kitapları, 1. Basım, Ekim 1997, İstanbul., s. 19.

¹²⁴ Ayşegül SEVER, a.g.e., s. 44.

Bu sırada Türkiye'nin Marshall Planı ile Truman Doktrini kapsamına alınması, "Batı'nın tüm isteksizliğine" karşın¹²⁵ dış politikayı Batı yönünde geliştirmiştir. Türkiye'nin jeostratejik önemi konusunda İngiliz Genelkurmay'ının şu açıklamaları önemlidir: "...Ortadoğu'daki üslerden yönetilen bir saldırı stratejisi Britanya Krallığının kendi öz savunmasının zorunlu bir tamamlayıcısıdır... Eğer Yunanistan ve Ege adaları Sovyetler Birliği'nin eline geçerse Boğazlar aşılacak ve Türkiye'nin Rusya'nın isteklerine gösterdiği direnç ciddi olarak zayıflayacak; Rusya'nın Türkiye üzerindeki hakimiyeti Filistin ve Mısır'ı da Sovyet etkisine açacak."tır.¹²⁶

Ortadoğu petrolü, o zamanlar, İngiliz ekonomisinin önemli temel taşlarındandır. Dolayısıyla, İngiltere Ortadoğu'daki nüfuzunu yitirmek istememektedir. Bu amaçla Türkiye'nin Ekim 1951'de "Ortadoğu Komutanlığı"na katılması sağlanmıştır.¹²⁷ Bu olgu, Sovyetler ve Mısır'ın sert tepkilerine yol açmıştır. Amerikan Genelkurmay Başkanlığı da Türkiye'yi 23 Ağustos 1946 tarihli bir memorandumda "Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun en önemli askeri faktörü" olarak nitelendirmiştir.¹²⁸

ABD'nin Sovyet Bloku'na karşı Truman Doktrini ile başlattığı "Çevreleme Politikası" sürecinde, askeri ve jeostratejik konumu, Türkiye'ye NATO üyeliğinin kapısını açmıştır. Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması üzerine başlayan 1950-53 arasındaki Kore Savaşı'na ABD'nin yanında katılan Türkiye, sonuçta bütün şüphelere ve önyargılara karşı NATO üyesi ülkeler arasındaki yerini almıştır.¹²⁹ Türkiye'nin NATO içindeki ülkelerden Ortadoğu ilişkileri konusunda farklılık taşımaktadır; coğrafik olarak bu bölgede bulunmasının yanı sıra, Arap devletleri olan Irak ve Suriye ile

¹²⁵ Mustafa TAŞAR, *Türkiyenin Düşünce Gündemi*, - bkz. *Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası Bölümü*, http://www.mustafatasar.gen.tr/yayinlar/dusunce_g/turk_dispolitikasi.htm (erişim: 18.02.2005)

¹²⁶ Bkz. Ayşegül SEVER, *a.g.e.*, ss. 32-33.

¹²⁷ *y.a.g.e.*, s. 95

¹²⁸ *y.a.g.e.*, s. 44.

¹²⁹ 18 Temmuz 1950'de Menderes Hükümeti, BM bayrağı altında Amerikan güçleriyle yan yana savaşmak üzere Kore'ye 4500 asker gönderme kararını alarak radikal bir adım atmıştı. Türkiye de NATO'ya 20-25 Şubat 1952'de Lizbon toplantısıyla kabul edilmiştir.

sınırlara ve bu komşu ülkelerle tarihi, kültürel ve dini bağlara da sahiptir. Türkiye'nin bu bölgeye yönelik kendi dış politikasının yanında Batı yanlısı bir devlet olarak da bu bölgede Batılılar tarafından şekillendirilecek olan politikalarda etkin rollerden birini üstlenmesi beklenen olgulardandır. Nitekim, Türkiye bu "anahtar rolünü" üstlenerek, bölgede dengeleyici ve istikrar sağlayıcı hedeflere yönelmiştir.

a. İsrail

Türkiye İsrail devletinin kurulmasını 1949'da tanıyarak, Arap Dünyasından büyük tepki çekmiştir ve İsrail'i tanıyan ilk ve tek Müslüman devleti olmuştur.¹³⁰ Bunun nedeni de Türkiye'nin Batı yanlısı politikası ve İsrail'in komünizme karşı olan tutumudur.¹³¹

Yahudilerin II. Dünya Savaşı'ndan önce Arap Filistin'e yerleştirilmesi ve daha ileride İsrail Devleti'nin kurdurulması, bölgedeki barışın sonunu getirerek, sürekli çatışmaların başlangıcı olmuştur. Giderek artan Yahudi düşmanlığı, Suriye, Irak, Fas, Yemen ve İran'da yaşayan Yahudi toplulukların kaçmasına ve bu ülkelerde de dalgalanmalara sebep olmuştur. Yahudilik genelde İsrail'le özdeşleştirilmektedir; İsrail çok küçük bir ülke olmasına rağmen, tüm dünyadaki Yahudi lobisinden maddi ve siyasi destekler almaktadır. Dolayısıyla, bu bölgede dikkate alınması gereken oldukça güçlü bir ülkedir.

Musevilik dininde hakim olan Mesih inancı (Mesih önderliğinde vaad edilmiş kutsal topraklara Yahudilerin dönmesidir) zaman içinde bir devlet ideolojisine

¹³⁰ Oğuz BAYKAL, "Turkey and Israel: Congenital Allies", *Civilacademy-Journal of Social Sciences*, Bahar 2004, ss. 1-9.

¹³¹ O yıllarda Türkiye'de Komünist karşıtı bir hava mevcuttur. Ekonomiden devlet politikalarına kadar Amerikan modelinin örnek gösterilmeye çalışıldığı görülmektedir. Türkiye Ticaret ve Sanayi Pđalarıyla Ticaret Borsaları Birliği'ne göre; Komünist sistem, Amerikan ekonomisi dahil tüm dünya ekonomilerini tehdit etmekte ve buna karşı savaşmak için Amerika'da uygulanan piyasa ekonomisi sisteminin benimsenmesi gerekmektedir. - **Komünizme Karşı Hürriyet**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, Ankara, 1965, ss. 25, 26, 38.

dönüşerek Siyasal Siyonizm¹³² olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Milliyetçilik akımıyla birlikte Yahudiler Museviliği¹³³ salt dini sorun olarak algılamaktan daha ileri giderek Yahudi meselesini milliyetçi bir bakış açısıyla ele almaya başlamışlardır.¹³⁴ Buna göre Yahudi sorununun çözümü, vaat edilmiş topraklarda milli hakimiyet esasına dayalı bir Yahudi devletinin kurulmasıdır.

Siyasal Siyonizmin kurucusu Teodor Herzl olmuştur, 27 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel kentinde ilk Siyonist Kongresini toplayarak Siyonist Örgütünü tam teşkilat haline dönüştürmüştür. Burada alınan kararlara göre, Yahudilerin Filistin topraklarına geçişi için çalışma yapılacaktır.¹³⁵ Bu yeni doğuşun daha ilk yıllarında, Osmanlı Devleti ile temaslar yapılmak istenmiş, ancak sonuçsuz kalmıştır. Basel'deki Siyonist Kongre'sini yakından takip eden Berlin Büyükelçisi Ahmed Tevfik Paşa aracılığıyla Siyonizmin gerçek amacından haberdar olan Sultan Hamid kendisine, Filistin'den verilecek bir parça toprak karşılığında, ilk önce (1896) yirmi milyon sterlin, daha sonra da (1901) batan imparatorluğun bütün dış borçlarını ödemeyi teklif eden Herzl'ı "Bir karış toprak dahi satmam" diyerek¹³⁶ eli boş göndermiştir.¹³⁷

¹³² Ahron BREGMAN, *A History of Israel*, PalgraveMcMillan, 2002 "Siyonist fikirlerin gelişmesinde önemli rol oynayan Odesalı Dr. Leo Pinsker olmuştur ve bu fikirlerini "Kendi Kendini Azat" kitabında açıklarak Siyonizmin ilk tohumlarını atmıştır. Dr. Pinsker bu fikirlerini sadece teorik planda bırakmayarak uygulamaya da geçmiştir, ki bu amaçla Yahudi göçlerini organize etmek için bir şirket bile kurmuştur" s. 3.

¹³³ Bkz. Ethan DOR-SHAV, "Ecclesiastes, Fleeting and Timeless", <http://www.wzo.org.il/en/resources/view.asp?id=1858&subject=37>, Dünya Siyanist Örgütü Sitesi, (erişim:7.02.2005)

¹³⁴ Ömer TURAN, *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, y.y.y., Baskı Step Ajans, 2000 İstanbul, s. 147.

¹³⁵ Ahron BREGMAN, *a.g.e.*, s. 1.

¹³⁶ Sultan Hamid'in Polonyalı Asilzade Newlinsky'e gönderdiği mesaj şöyledir; "Eğer Bay Herzl senin benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci adım atmasın. Ben bir karış dahi olsa, toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu İmparatorluğu kanlarını dökerek kazanmıştır ve yine kanlarıyla mahsuldar kalmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehit düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmek üzere hepsi muharebe meydanında kalmışlardır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir, Türk Milletininindir. Ben onun hiçbir parçasını vermem. Bırakalım Yahudiler milyarlarını saklasınlar, benim imparatorluğum parçalandığı zaman, onlar Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler, fakat yalnız bizim cesetlerimizi taksim edebilirler. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade etmem." Mim Kemal Öke, *II. Abdulhamit, Siyonistler ve Filistin Meselesi*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981.

¹³⁷ Ömer TURAN, *a.g.e.*, s. 149. ve Fahir ARMAOĞLU, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3.Baskı 1994, s. 18.

Nihayetinde, Siyonistler amaçlarına ulaşmışlar ve tam elli yıl sonra İsrail devleti kurulmuştur. Bu amacına ulaşmak için Siyonistler her türlü girişimde bulunmuşlardır; buna propaganda, lobcilik ve terör dahildir. Özellikle ilk terör hareketlerinin hedefi İngilizler olmuştur. İngiliz mandasına karşı olan Yahudiler, 22 Temmuz 1946'da Kudüs'teki "King David" oteline bir saldırı düzenleyerek, 88 kişinin ölümüne yol açmışlardır. Yahudi Irgun örgütü tarafından düzenlenen bu saldırı örneği, dikenli telle çevrili ve silahlı koruma altında bulunan otele Arap kılığındaki teröristin sütçü kamyonuyla içeri girerek havaya uçurulması ve ölenlerin içerisinde 15 Yahudi'nin bulunmasıyla çok çarpıcıdır.¹³⁸ Bu saldırının Ekim 2003'te İstanbul İngiliz Konsolosluğu'na Sinagog saldırıları ardından yapılan saldırıyla benzerlikler taşıması ise düşündürücüdür. Tüm bu gelişmeler sonucunda, sorun Birleşmiş Milletler'e intikal ederek, 29 Kasım 1947'de İsrail devleti kurulur.

Yeni kurulan İsrail devletinin sınırları Yahudilerin hayalini kurdukları vaat edilmiş toprakların sınırlarıyla uyuşmamaktadır, dolayısıyla Siyonist hareket 1948'de tamamlanmamıştır, halen de sürdüğünü söylemek olasıdır.¹³⁹ Büyük Ortadoğu Projesi'nde Yahudi lobisinin etkili olması ve İsrail faktörü dikkat çekicidir, nitekim, İsrail bayrağının alt ve üstünde Fırat ve Kızıldeniz'i temsil eden iki mavi şerit Siyonistlerin devlet politikası haline getirdikleri yayılmacı emelleri simgeleyen bir örnektir.¹⁴⁰

1956'da ortaya çıkan Süveyş Krizi'nde de Türkiye İsrail'den yana tavır koyarak, Arap dünyasının büyük tepkisini toplamıştır.¹⁴¹ Ancak bundan sonraki yıllarda Türkiye Ortadoğu politikasını gözden geçirerek, 1960'lı yıllarda başlayan Arap-İsrail savaşında açıkça Arap ülkelerinin tarafını tutmuştur ve Amerika tarafından İsrail için istenen

¹³⁸ Bkz. Ahron BREGMAN, *a.g.e.*, s. 38.

¹³⁹ Bkz. Eliezer SCHWEID, "The Unity of the Jewish People", <http://www.wzo.org.il/en/resources/view.asp?id=1480>, Dünya Siyonist Örgütü Sitesi, (erişim:17.10.2004)

¹⁴⁰ Ömer TURAN, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁴¹ Alptekin DURSUNOĞLU, *Stratejik İttifak Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, Anka Yayınları, 1. Baskı, 2000, İstanbul, s.33.

üslerin kullanılmasına izin vermemiştir.¹⁴² 1967'deki Arap-İsrail savaşı İsrail lehine sonuçlanarak, Arap Milliyetçiliği üzerine ağır bir darbe vurmuştur. Bu tarihten itibaren tepki toplayan sert yanlısı Arap yönetimler devrilerek yerlerini İslam yanlısı yönetimler almış ve artık bundan sonra İslam faktörü bölge stratejilerinde etkin bir faktör olarak yer almaya başlamıştır. İsrail siyönizmine ve bölgedeki baskılarına karşı da bir tepki ve başkaldırı olarak dini bir unsur şeklinde belirlemiştir.¹⁴³

Türkiye 1974'te Filistin Özgürlük Kuruluşu'nu¹⁴⁴ tanımış ve 1979'da Ankara'da ofisinin açılmasına izin vermiştir.¹⁴⁵ Yine bu yıllarda beliren petrol sorunu, Türkiye'yi petrol endeksli politika izlemesine, dolayısıyla Arap yönlü tutum almasına yöneltmiştir.

b. Arap Dünyası

II. Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin Batı ile ilişkileri, onu, Arap Dünyasından uzaklaştırmıştır, ancak, 1960 ve 70'lerde Batı'nın uyguladığı politikalar, tam tersine, Türkiye'yi Arap ülkelerine yakınlıştırmıştır.

1956 yılındaki Süveyş Krizinde¹⁴⁶ Türkiye'nin Batıcı politikası Araplar nezdinde Ankara'nın prestijinin sarsılmasıyla sonuçlanmıştır. ABD'nin İngiltere ve Fransa'yı kınadığı bu olayda,¹⁴⁷ Türkiye'nin yumuşak demeçler vermesi hoş karşılanmamıştır.¹⁴⁸

¹⁴² Hakan YAVUZ, **İkicilik (Duality) Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu 1947-1994**, Türk Dış Politikası Analizi, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları,

¹⁴³ Bu konuda bkz. Elie KEDOURIE, a.g.e., "The Triumph of Ideological Politics", s. 268 ve s.325.

¹⁴⁴ Kuruluş hakkında ve uzantıları için bkz. **The Middle East-Congressional Quaterly inc.** 1986 (Ortadoğu Ayrıntılı Dosyası), ss. 14-15.

¹⁴⁵ Oğuz BAYKAL, a.g.m., s. 2 / Alptekin DURSUNOĞLU, a.g.e., s. 41.

¹⁴⁶ İngiliz Mandasından kurtulan Mısır'da Süveyş Kanalı'nın işletilmesi hala İngilterenin elindeydi, Ancak emperyalist güçlere karşı direncinde, Nasır 1956'da Kanalı millileştirdiğini açıklamıştır ve bunun üzerine Anthony Eden Başkanlığındaki İngiltere hükümeti Fransa'yı da yanına alarak Nasır'a karşı güç uygulamıştır. Bu krizde İngiltere'nin Ortadoğudaki ekonomik çıkarları ve Ortadoğunun Batı karşıtı tutumu ve politikaları belli olmuştur. Mehmet GÖNLÜBOL, (ed.) **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, 9. baskı, 1996, Ankara. s. 279.

¹⁴⁷ Fahir ARMAOĞLU, **Filistin Meselesi...**, s. 152.

¹⁴⁸ Baskın ORAN, a.g.e., s. 629.

1960'lar Arap Devletlerinde yapısal değişimlerin yaşandığı yıllardır. Özellikle Irak ve Suriye'de ordunun genç subayları tarafından, ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen darbeler geleneksel yapıyı sarsmaya başlamıştır. 1960'larda Sosyalist Arap Milliyetçi Hareketi olarak kendisini tanımlayan Baas¹⁴⁹ güçlenerek Irak ve Suriye'yi Nasır'ın etkisinden kurtarmıştır. Aynı dönemde, yumuşamanın etkisiyle, blok içi çatışmalar da belirmeye başlamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında alevlenen Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin uluslararası arenada ne kadar yalnız olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Türkiye'nin Kıbrıs konusunda Batı'dan beklediği desteği görememesi, Türkiye ile Batı arasında bir soğukluk doğurarak¹⁵⁰ Türkiye'nin Ortadoğu politikasını gözden geçirmesine ve Arap dünyası ile ilişkilerini düzeltme yolunda adımlar atmasına neden olmuştur. 1967 yılında yeniden alevlenen Arap-İsrail Savaşında¹⁵¹ Türkiye Arapları desteklemiştir ve Amerikan Askerlerinin İncirlik üssünün kullanarak İsrail'e yardım etmesine izin vermeyerek¹⁵² tavrını ortaya koymuştur. Arap ülkelerini en fazla ihtiyaçları olduğu sırada desteklemek suretiyle, Türkiye bu ülkelerle olan ilişkilerinin önemli ölçüde gelişmesini sağlayacak bir adım atmıştır.¹⁵³ Nitekim, bu girişimleri, Arap dünyasında olumlu yankı bulmuş ve Türkiye 1967 savaşını takip eden kısa petrol ambargosunun dışında tutulmuştur.¹⁵⁴

Türkiye'nin 1969'da Fas'ta toplanan İslam Zirvesi Konferansına katılması bu yakınlaşmanın bir sonraki ayağı olmuştur. 1970'lerde de Arap devletleriyle eşitlik ve karşılıklı saygı çerçevesinde ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik bir bölge politikasına

¹⁴⁹ Fahir ARMAOĞLU, *Filistin Meselesi...*, s. 206.

¹⁵⁰ Ömer KÜRKCÜOĞLU, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 340, Ankara 1972, s. 139.

¹⁵¹ Dennis G. STEVENS, *Challenges To Peace in the Middle East*, Longman Pearson Inc., 2003, s. 79.

¹⁵² Ramazan GÖZEN, "Patterns in Turkish Foreign Policy Behavior Towards the Middle East", *Foreign Policy* 19, No: 1-2, 1995 Ankara, s. 75.

¹⁵³ Ömer KÜRKCÜOĞLU, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁵⁴ Bülent ARAS, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, 1. Basım, 1997, İstanbul, s. 136.

geçilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁵ 1973 Arap-İsrail savaşında da aynı tavır sergilenmiştir, 1976 yılında Yedinci İslam Konferansı İstanbul'da toplanmış ve Arap ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi gündeme öyle bir yerleşmiştir ki, bu durumun daha önce olduğu gibi, laiklik ilkesiyle çelişip çelişmediği tartışması gündem dışı kalmıştır.¹⁵⁶

1974'te Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Arap Zirvesinde Filistin halkının temsilcisi olarak kabul edilmesi ve Arafat'ın BM'de gözlemci statüsüyle katılması, bu sorunun da boyut değiştirmesine neden olmuştur ve daha önce bu konuda çekincelerle yaklaşan Türkiye, 1974'te "Batı tavrından sapma manasına gelen"¹⁵⁷ yaklaşım izleyerek BM'in tüm kararlarında Filistin lehine oy kullanmıştır.

1980'lerin başında İran'da radikal devrimin yaşanması, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, patlak veren Irak-İran Savaşı Ortadoğu'ya yeni bir şekil veren gelişmelerdir ve bunların sonucunda Türkiye'nin bölgedeki değeri artmıştır. Dünyanın da içinde bulunduğu durum, küreselleşme senaryoların hızla devreye girmesi, ekonomik ve siyasal birliğe doğru ilerleyen Avrupa Topluluğu faktörü de Türkiye'nin jeopolitik konumunu etkileyen unsurlar olmuştur. 1980'lerde Türkiye'nin Ortadoğu ile ekonomik, politik ve toplumlararası ilişkileri ABD ile askeri, politik ve ekonomik ilişkilerindeki artışla paralel bir süreç izlemiştir.¹⁵⁸

1960'lardan sonra yaklaşık yirmi yıllık dönemin adı Soğuk Savaş olsa da, bu deyim Ortadoğu için kullanmak pek olası görünmemektedir. Çünkü Ortadoğu hep sıcak çatışmalara sahne olmuş ve bölgede bulunan devletler parçalanmış, yerlerine yenileri kurularak, yeni çatışmalara ve düşmanlıklara yol açmışlardır. 1980'lere doğru ve bundan sonraki süreçte, çoğu Ortadoğu ülkesinin hakimiyeti ABD'nin eline geçmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Baskın ORAN, a.g.e., s. 784.

¹⁵⁶ Baskın ORAN, a.g.e., s. 793.

¹⁵⁷ Bülent ARAS, a.g.e., s. 138.

¹⁵⁸ Ramazan GÖZEN, a.g.m., s. 79.

¹⁵⁹ Süleyman ARSLANTAŞ, "Soğuk Savaş Dönemi, Hegemonik Güçler ve İslam Dünyası", *İlkadım Dergisi*, Kasım 2004, <http://www.ilkadimdergisi.com/196/kapak-suleymanarslantas.htm>, (erişim:11.12.2004).

Bu noktada, Avrupa'nın gelişen çıkarları ve Ortadoğu sahnesinde ABD ile rekabeti, Türkiye'yi ilgi odağı ülkesi kılmıştır. Türkiye'yi içten parçalama amacını güden PKK terörü, birçok Avrupa devletinden destek almış ve özellikle 80 sonrasında yükselişe geçmiştir. Kısacası, Soğuk Savaş'ın bitiminde Türkiye artık yalnız bırakılmayacak kadar önemli bir coğrafya olmuştur. Bu yüzden de Ortadoğu ve Arap ülkeleri yönünde dış politikasının önemi artmıştır.

C. Çift Kutuplu Düzenin Çözülmesi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada oluşmuş olan iki kutup, tüm siyasal ve ekonomik gelişmeleri belirleyen ve bir anlamda dengeyi sağlayan bir sistemdir. Ancak 1980'lerle birlikte özellikle Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmeler, bu sistemin dengelerinin değişeceğinin habercisi olmaya başlamıştır. Birçok yazar sistemin çökmesinde SSCB'deki gelişmelerin etkisine ağırlık vermektedir, ancak Batı dünyasının geçirdiği evrim de dikkat çekicidir. Gerek ekonominin yönetilmesinde önerilmeye başlanan yeni politikalar (Tailorist yaklaşımlar, "post" sözcüğünün eklenmesi ile oluşturulan yeni yaklaşımlar, uluslar-üstü örgütlerin yaygınlaşması), gerekse siyaset ve devlet yönetimi için ortaya atılan yeni fikirler (özelleştirme, özerk kurulların devreye girişi vb.),¹⁶⁰ bu dönüşümün temel belirtileridir.

1980'lerle birlikte, çift kutuplu düzen "dengesini" kaybetmeye başlamıştır. ABD'nin gücünü dengelediğini inanan Sovyetler'in ülkede girişilen reformlar sonucunda "süper gücünü" yitirdiği anlaşılır ve çok geçmeden sistem bir anda yıkılmıştır. 1930'larda Stalin'le kurulan ve birçok aydın insanın ölümüne neden olan Sovyetler'in ekonomik sistemi, coğrafyayı, kurumsal ve sosyal yapıyı ve hatta psikolojiyi değiştirmiştir. 1960'larda bir dev olan Sovyet ekonomisi 1980'lerde

---

¹⁶⁰ Bu konu için bkz. Mehmet Savaş ÖZDAĞ, "Özerk Kurullar", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Çalışmaları Dizisi* No:13, 2002, Ankara ve Aydın TÜMEN, "Değişimin Getirdikleri," *Asomedyâ Dergisi*, Ankara Sanayi Odası Aylık Yayını, Haziran 2001.

durgunluk noktasına gelmiştir.¹⁶¹

Düzenin sonuna götüren önemli nedenlerin arasında Sovyet ekonomisinin girdiği darboğaz ve ekonominin yönetim biçimine paralel olarak uygulanan sosyo-kültürel politikalar da gösterilebilir.¹⁶² 1985 yılından itibaren Gorbaçov'un uygulamaya koyduğu *Glastnost* ve *Perestroyka*, sistemi iyileştirmek yerine açıklarını ve girdiği çıkmazı daha çarpıcı bir şekilde ortaya koyarak, milli bilincin ve muhalefetin doğmasını hazırlamıştır.

1. SSCB'de Glastnost ve Perestroyka

Sovyet sosyalist sistemi birçok alanda sorun yaşamaya başlamıştır. 1980'lerdeki bu sorunlar kısaca şöyle özetlenebilir: a) ekonomik kriz, b) toplumsal sorunlar, c) yaşlanmış siyasal kadrolar, d) elit kesimle halk arasında artan kopukluk, e) otorite sorunu, f) yönetimde siyasal rekabetin belirmesi, g) farklı ideolojik akımların yükselişi.

Sovyet ekonomisi dışarıdan neredeyse girdisi hiç olmayan, kendi çarklarıyla dönen bir sistemdir. 1950-60'larda sanayisine ve teknolojisine yapılan yatırımlar 80'li yıllarda yapılamaz hale gelmiş ve üretim oldukça eskimiş teknolojiyle devam etmiştir. Ancak tarım sektörü de ekonominin çok önemli kalemlerindedir ve Sovyet ekonomisi tarıma çok bağımlıdır. Basile *Kerblay*'ın görüşüne göre, "ekonomik krizin temel nedeni tarım üretiminin durmasıdır. 1980'lerde tarımsal üretim nüfus artışından daha az artmıştır. Kolhoz ve sovhozların ekim ve ürünlerini belirli dönemlerde devlete teslim planlarını bölgesel yetkililer hazırlarken, bu planlardaki rakamlar bazen saçma denilebilecek kalemleri oluşturmaktadırlar."¹⁶³

¹⁶¹ Stephen WHITE, Alex PRAVDA, Zvi GITELMAN (ed.), *Developements in Soviet end Post-Soviet Politics*, Duke University Press, Second Edition, Durham 1992, GB. s. 200.

¹⁶² y.a.g.e., s. 131.

¹⁶³ Basile KERBLAY, *Gorbaçov'un Rusyası*, Hazırlayanlar: Cem AKAS, Sevin OKYAY, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 1995, İstanbul, s. 129.

Doğu Avrupa ülkelerinin yükü de ekonomi üzerinde ağır baskılar yaratmıştır, öte yandan, sosyal politikalar, herkese iş garantisi, ücretsiz devlet hizmetleri gibi yükler de sistemin temelini sarsmaya başlamıştır. Üretimin azalması ve rekabetsiz ortamda tekel haline gelen kooperatiflerin yükselmesi fiyatları arttırmıştır. Gecedan girilen gıda kuyrukları ve kartlı sistemin uygulanması, beraberinde toplumsal sorunları da getirmiştir.

Ülkenin içine düştüğü çıkmazlar, ekonomide stagnasyonun yaşanması ülkeyi ikinci bir sınıf devlet konumuna düşme tehlikesini arttırmıştır. 1985'te yetmişli yaşlarında ve hasta olan Brejnev, Andropov ve Çernenko gibi devlet yöneticilerinin ardından daha genç ve dinamik olan Mihail Gorbaçov'un parti Genel Sekreterliğine getirilmesi farklı bir atmosfer yaratmıştır. Yeni liderin "Biz böyle devam edemeyiz." sözleri durumu açıklamada çarpıcıdır.¹⁶⁴ Gorbaçov, durumu düzeltmek için girişilecek reformların gerekliliğini ise şu sözlerle açıklamıştır; "Ülkemizin içinde bulunduğu durum, insanlarımızın ideolojik ve manevi değerlerinin erozyonudur."¹⁶⁵

SSCB'de neredeyse bir "kast"ı oluşturacak bir elit kesimden söz etmek mümkündür. Bunlar, hiyerarşinin en tepesinde nomenklatura üyeleri ve onlara ve Partiye bağımlı olan hizmetlileri (sekreterleri, koruma görevlileri, kişisel şoförler) patronlarıyla aynı saygıyı görmektedirler. Çok daha aşağıda, piramidin dibinde kişi başına aylık gelirleri 100 rubleden az olduğu için gereksinimlerini karşılamakta zorluk çeken işçiler kitlesi bulunmaktadır: SSCB nüfusunun üçte biri bu kategoriye girmektedir.¹⁶⁶ Bu tür eşitsizliklerin tartışılması SSCB'de tabu sayılmaktadır. Gorbaçov'un reformları sonucunda birçok konu su yüzüne çıkarak tartışılmaya başlanmıştır, fakat bu durum sonun gelmesini hızlandırmıştır.

Gorbaçov'un reform yaklaşımı yine gelenekseldir, yani tüm kampanyalar

---

¹⁶⁴ Stephen WHITE ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁶⁵ David MARPLES, *Motherland Russia in the Twentieth Century*, Longman Pearson Inc., 2002, s. 266.

¹⁶⁶ Basile KERBLAY, *a.g.e.*, s. 132.

merkezden yürütülmüş ve buradan izlenmiştir. Ama bunlar yapılırken insan faktörü retoriğini taşıyan liberal imajın korunmasına da dikkat edilmiştir.¹⁶⁷ Gorbaçov'un ilk girişimlerinden biri, parti kadrolarını yenilemek ve yetkilerini arttırmak olmuştur.¹⁶⁸ Gorbaçov iç politikada birçok konuyu eleştiriye açarak ve işleyişi şeffaflaştırmak (*glasnost*) suretiyle kurumların demokratikleşmesini sağlamayı ve büyümeyi hızlandırmayı (*uskoreniye*) amaçlamıştır.¹⁶⁹ Bunun için ekonomik ve toplumsal sistemin yeniden yapılandırılması (*perestroyka*) gerekmiştir.

Rusça "glasnost" sözcüğü önceden gizli olan şeyi açığa çıkarmak demektir. Gorbaçov'un söylediği gibi; "Glasnost, sosyalizmin ve onun değerlerinin torpillenmesi değil, eksiklerin eleştirilmesi demektir."¹⁷⁰ Perestroyka sözcüğüyle ülkenin bütün kurumlarının yenilenmesi ve yeniden yapılanmasına ilişkin bütün süreçler aktif yapılmaktadır. Herşeyden önce en sorunlu olan Parti'nin kendi reformudur.¹⁷¹ Bütün kapsamlı reformlar gibi perestroyka da gerek rejimden en çok yarar sağlayanlar (ayrıcalıklı yerel ve merkezi yöneticiler), gerekse de bu çarkın işleyişine katkıda bulunan ve uyum sağlayan astları tarafından hiç hoş karşılanmamıştır.¹⁷² Tüm baskılar sonucunda reformlar bile yardım etmeyerek sistem yıkılmıştır.

Marsist-Leninist sistemin pratiğe ilişkin olarak temel iddiası, bir yandan sömürüyü ortadan kaldırmak, öte yandan en etkin ve verimli sosyo-ekonomik bir yapı kurmak olmuştur. Bu iddia, kısaca her bakımdan en "insani" bir toplum tasarımı biçiminde ifade edilebilir. Ne var ki, Marksist sosyalistler bu iddiaların hiç birinde başarı sağlayamamışlardır ve pratik onları doğrulamamıştır.¹⁷³ Uzun yıllar bu gerçek sadece dünyadan değil, kendi halklarından bile gizlenmeye çalışılmıştır; glasnost ve perestroyka

¹⁶⁷ Stephen WHITE ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 208.

¹⁶⁸ David MARPLES, *a.g.e.*, s. 268.

¹⁶⁹ David MARPLES, *a.g.e.*, s. 276.

¹⁷⁰ Basile KERBLAY, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁷¹ Basile KERBLAY, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁷² Basile KERBLAY, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁷³ Mustafa ERDOĞAN, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ekim 1998, Ankara, s. 254.

ise gerçeği açığa çıkararak çare aramaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır.

Sovyetler Birliği'nin insan hakları ve özgürlükleri konusunda 1990'lara doğru geldiği nokta Batı değerlerinden karşılaştırılmayacak derecede uzaktır. Eşitlik tezlerine aykırı olarak Sovyet yöneticileri ayrıcalıklı bir sınıf haline gelmişlerdir. Geniş halk kitlelerine sağlık, eğitim, güvenlik konusunda devlet güvencesi sağlanmış olsa bile, ekonomiye kattıkları değerin en asgarisi ile yetinmek zorunda bırakılmışlardır. Tüm emekten sağlanan kaynaklar teknoloji ve savunmaya aktarılsa da, bu yöntem Batı'nın üstünlüğünü engelleyememiştir. Sovyetler 1991'de yıkım noktasına gelmiştir.

2. Dağılan Sovyetler Birliği

SSCB'de Ağustos 1991 darbesinin patlak vermesi, Birliğin dağılmasını ve dolayısı ile çift kutuplu sistemin sona ermesini hazırlamıştır. Şüphesiz darbenin hazırlanması ve darbeye götüren süreç kısa ve kolay olmamıştır, ancak olayların gelişmesi öyle hızlı seyir izlemiştir ki, Sovyetler Birliğine "demokrasinin aşılması"nın şok tedavisi ile yapıldığı söylenebilir.

Sihirli bir düğmeye basılmasıyla Komünist Parti'nin Merkezi komitesi iktidarına yaklaşık 70 yıldır bağlı olan devletlerde milliyetçilik ve ulusal bağımsızlık hareketleri bir anda başlayıvermiş ve sonu önlenemez bu yıkılma süreci başlamıştır.

1990'da Gorbaçov yönetimine karşı muhalefetin oluşması, Mart 1991'de Boris Yeltsin'in Gorbaçov'u görevinden istifaya çağırması ve son olarak Rusya Federasyonu'nun egemenlik ilanı, iktidarın düşürülmesine yönelik ilk hareketlerdir. Bu arada, Baltık ülkelerin Birlikten ayrılma istekleri ve Asya Devletlerindeki çalkantılar da doruk noktasına ulaşmıştır. Nitekim, 19 Ağustos 1991'de ihtilalin yaşanmasının ardından 29 Ağustos 1991'de Sovyet Komünist Partisi, Yüksek Sovyet kararıyla resmen feshedilmiştir.

21 Aralık 1991 Alma Ata Zirvesinde ise Sovyetler Birliğini oluşturan Cumhuriyetler toplanarak SSCB'ye son vermiş ve Cumhuriyetlerin bağımsızlığı esas kabul edilmiştir.

Yıkım ve ardından geçiş süreci çok sancılı olmuştur. Demokrasi pratiğinden çok uzak olan ve bağımsız hareket etmeyi bilmeyen, uluslararası ilişkiler alanında ciddi biçimde uzman kadro eksikliği bulunan devletler, bir yandan da ekonomik sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Doğu blokunun çözülüşünü büyük bir coşku ile karşılayan Batı dünyası ve başta ABD, geçiş yönetimlerinden "desteğini" esirgememiştir. Daha Gorbaçov döneminde SSCB'nin ABD ile yakınlaştığı görülür. 1990'larda ise bu ilişki ortaklığa kadar gitmiştir.

Geçişin yaşanması için eski sistemin tamamen çökmesine ihtiyaç vardır. Burada başarıya ulaşabilmek için Batı'nın yardımı gerekmiştir. Rusya'da reformların şok edici hızla gerçekleşmesinin nedeni olarak, geçişi etkin kılmak değil, reformları geri dönülemez hale getirmek olduğu iddia edilmektedir.¹⁷⁴

Dağılmanın ardından tüm devletler sayısız sorunla karşı karşıya kalmıştır;¹⁷⁵ eski rejim yıkılırken, yerine belli bir rejim hemen kurulamamıştır; üretimin parçalanması durma noktasına getirmiş ve ekonomik kriz tüm bu coğrafyayı sarmıştır; devlet otoritesinin zayıflaması, politikaların etkinsizliklerine ve bunun sonucunda güvenlik sorunlarının belirmesine neden olmuştur; merkez ile çevre arasında kopma yaşanmıştır, geçişten eski elit sınıf karlı çıkarken, reformlar kırsal kesime ulaşmayarak yoksulluğu arttırmıştır ve göç nedeniyle, bazı bölgelerin demografik yapısı değişmiş, ırkçı çatışmalar da artmıştır.

Tüm ülkelerde gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar ve onların devamlılığın

¹⁷⁴ Murat ARIK, "Komünizm Sonrası Geçişin Çelişkileri", *Avrasya Etütleri*, Sayı 16, 1999, TİKA, Ankara. s. 52.

¹⁷⁵ bkz. Murat ARIK, a.g.m. s. 58.

başarısı Batı'nın mali yardımına bağımlı bir durum yaratmıştır.¹⁷⁶ Özellikle ABD'nin 1990'larda Rusya ile işbirliği arayışlarının üzerine neden bu kadar "istekli" ve ısrarlı bir şekilde gittiği, cevaplanması gereken bir sorudur. Gerek Bush, gerekse Clinton yönetiminin de daha önce başarısız olmuş bu arayışın üzerine gittiği görülür.

Soğuk savaş sonrası dönemde ABD'nin üç temel hedefe yöneldiği görülür: Amerikan ekonomisini güçlendirmek, Amerikan ordusunu modernize etmek ve demokrasi ile insan haklarını tüm dünyaya yaymaktır.¹⁷⁷ İşte bu üç hedef 90'ların Amerikan diplomasisinin çerçevesini oluşturmaktadır. Eğer Rusya'da yeni rejim kurulamaz ve zayıflamış olan Rusya yeni dünya düzeninde anarşi ve despotizmin içine düşerse, bu durum Amerika'nın hedeflerine ulaşmasını engelleyecektir. Başka bir deyişle Rusya'da "demokrasinin" kurulamaması, Amerikan güvenliğini tehdit eden bir unsur olacaktır. Bu nedenle ABD, o yıllarda "demokratikleşme" sloganıyla hızlı bir şekilde uygulamalarına başlamış ve Sovyet-sonrası dönemde meydana çıkan yeni ülkelerin "demokratikleşmesi" ve "kalkınması" için çaba sarf ederek, onların bu yeni dünya düzeni içinde aktif rol oynamaları için çaba sarfetmiştir.

3. SSCB'nin Dağılmasının Dünyadaki Etkileri

a. Balkanlar

Çift kutuplu düzenin çözülmesi Balkan ülkelerini derinden etkilemiştir. En çok etkilenen ülke Yugoslavya iken, onun hemen tüm Balkan ülkelere sınırının bulunması, burada başlayan olaylar ve parçalanması nedenleri ile tüm bölge bu krizin içine çekilmiştir. Avrupa Topluluğu ile BM'in soruna barış güçleri ile müdahaleleri ve ardından NATO'nun da katılması sorunu hassaslaştırmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Michael COX, "The Necessary Partnership? The Clinton Presidency and Post-Soviet Russia", *International Affairs* 70,4 October 1994. s. 637.

¹⁷⁷ Michael COX, a.g.m., s. 643.

¹⁷⁸ R.J. CRAMPTON, *The Balkans Since The Second World War*, Longman Pearson, 2002, s. 233.

Sovyet döneminde Tito'nun sıkı yönetimi anlaşmazlıkları önlemiştir, 1980'de ölümünden sonra da herhangi bir anlaşmazlığa rastlanmamış ve Yugoslavya içindeki 6 devlet kolektif liderlik yoluyla istikrarı koruyabilmişlerdir.¹⁷⁹ O yıllarda SSCB henüz dağılmamışken, Yugoslavya'nın üniter birliğini koruması Batı'nın çıkarları için de uygundur, çünkü bu durum, Sovyetler'in sıcak denizlere inmesini önleyecektir. 1989 yılında diğer ülkelere paralel olarak Yugoslavya'da da siyasal kriz başlamış ve 1991 yılı itibariyle Sırbistan ve Karadağ dışındaki ülkeler, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Slovenya ve Hırvatistan'da Sırp nüfusunun görece az olması ve bu ülkelerin özellikle Almanya ile Avusturya tarafından desteklenmesi, bağımsızlıkları konusunda fazla sorun yaşatmamıştır. Ancak Bosna-Hersek'te iç savaşın başlaması¹⁸⁰ ve nüfusun %30'unu oluşturdukları Sırp'ların katliamları, sorunu uluslararası düzeye taşımıştır.

BM'in Barış Gücüne ve Batılı devletlerin eşliğinde yapılan konferanslara rağmen Sırp'lar saldırılarına devam etmişler ve savaş 1995'e kadar sürmüştür. Bosna-Hersek savaşının ilginç ve absürd yanlarından bir tanesi, ırkçılık ruhunun desteklenmesi ve saldırıların devamlılığının sağlanması için manevi ve tarihi değerlerin yıkılmasından kaçınılmaması ve bazı askeri birliklerin her iki karşıt tarafta kullanılabilmesidir.¹⁸¹

1995'te Dayton'da (ABD) "Dayton Barış Antlaşması"nın imzalanmasıyla taraflar Bosna-Hersek Federasyonu'yla Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin kurulmasını kabul etmişlerdir. Devletlerde hükümetlerin kurulması ve güvenliğin sağlanması NATO Barış Uygulama Gücü (IFOR) denetiminde gerçekleşmiştir.

1997'de Arnavutluk'ta çatışmaların çıkması Batı'nın bu bölgeye de müdahalesine ve düzenlemesine olanak sağlamıştır. Bu tarihlere kadar oldukça sakin bir seyir izleyen Arnavutluk siyasal hayatının özellikle Yugoslavya'daki sorunların durulmasının ardından

¹⁷⁹ CRAMPTON, a.g.e., s. 141.

¹⁸⁰ Bkz. Marisol TURAINÉ, a.g.e., s.77.

¹⁸¹ 1993 yılında Bosnalı Hırvat askerleri Sarajevo'da Müslümanların tarafında savaşırken, Mostar'da ise onlara karşıt cepheye saf almışlardır. CRAMPTON, a.g.e., s. 258-259.

karışması düşündürücüdür; ki ülkede iktidarda olan Komünist Parti daha 1990'da çoğulcu siyaset ve demokratik yaşam prensiplerini kabul ederek kendisi dışında partilerin kurulmasına ve serbest seçimlerin yapılmasına izin vermiştir. Nitekim BM Koruma Gücü ülkeye girerek Batı'nın çizdiği direktifler doğrultusunda düzeni sağlamıştır. Hemen arkadan 1998'de Kosova'da Sırp'larla Arnavutların karşı karşıya gelmesi NATO güçlerinin bir kez daha müdahalesine yol açmış ve ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın baskılarıyla barışçı çözümler aranmıştır.

b. Orta Asya

SSCB'nin çözülmesinden sonra ortaya çıkan bağımsız devletlerde Moskova'ya bağlı olma geleneği yıkılmak istenmiştir. Bu nedenle Orta Asya ve Kafkasya devletleri dış ilişkilerini Rusya'dan bağımsız olarak kurmak istemişlerdir. Bu ilişkilerinde komşuluk faktörü, dini-kültürel bağlar gibi etmenler önemli rol oynayacaktır. Bu nedenle bu ülkelerle öngörüler yapıldığı zaman Güney Kazakistan'la Kırgızistan'ın Çin'e yöneleceği, Tacikistan'ın İran'a ve Özbekistan'la Türkmenistan'ın Türkiye'ye yönelecekleri öngörüler yapılmıştır.¹⁸²

Ancak Orta Asya devletlerinin Rus hakimiyetinden kopması kolay olmayacaktır; demokrasi ve kendi kaderini belirleme geleneği bulunmayan bu devletler güçlü olmak için yine birlikte hareket etme ihtiyacını duyacaklardır. Rusya'nın 1992 yılında "Dış Politika Konsepti"ni ilan etmesi, Türki Cumhuriyetlere yaklaşımını belirlemiştir. Buna göre BDT ile politik, ekonomik ve askeri işbirliği derinleştirilecek ve BDT sınırları ortaklaşa korunacaktır.¹⁸³ 90'ların başlarında Slav topluluğu karşısına dengeleyici bir unsur olarak Orta Asya Topluluğu kurulması fikri¹⁸⁴ öne sürülse de, bunda başarı

¹⁸² Bkz. Anthony HYMAN, "Moving out of Moscow's Orbit: the outlook for Central Asia", *International Affairs* 69,2 April 1993, s. 290. ve Gerald ROBBINS, "Post-Sovyet Anayurdu: Mackinder'in Yeniden Değerlendirilmesi", *Avrasya Etütleri*, Sayı 3, Sonbahar 1994, TİKA, Ankara, s.35.

¹⁸³ Oktay F. TANRISEVER, "Rusya ve Bağımsız Türk Devletleri: Bağımsızlığın Anlamını Keşfetmek", *Avrasya Etütleri* 20, Özel Sayı, Yaz 2001, s. 100.

¹⁸⁴ Esra HATİPOĞLU, "Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon

sağlanamamış ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında işbirliği ve entegrasyon süreci, ülkelerin Rusya ile ilişkilerinde gösterdikleri hassasiyetin gölgesinde gelişmeye devam etmiştir.

Orta Asya Cumhuriyetlerinin ekonomik yapıları birbirlerini tamamlayan özellik göstermektedir. Bu yüzden aralarında işbirliğe gitmek, mevcut sorunları çözmek açısından en iyi yol görünürken; devletler arasında beliren bölge içi liderlik yarışı¹⁸⁵ ve ortak politika konusunda uzlaşmazlık, onları dış ülke yardımlarına ve çok uluslu şirketlere yöneltmiştir.

Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan, Kazakistan ve Afganistan'la birlikte Kasım 1992'de Ekonomik İşbirliği Örgütü-ECO (*Economic Cooperation Organization*)'ya resmen üye olmuşlardır. CENTO'nun kalkınma amaçlı kuruluşu olan ECO, nüfusun çoğunluğu Müslüman olan ülkeler için genişletilmiş bölgesel gruplaşma aracı olmuştur.¹⁸⁶ Öte yandan tüm ülkelerin BM, IMF ve Dünya Bankası ile temasları da başlayarak artış göstermiştir.

Mayıs 1997'de Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan BM denetiminde bölgesel barış ve istikrarı sağlamak amacıyla bir Türkistan ordusu kurulması için adım atmışlardır. Sonuç olarak, 535 kişiden oluşan Türkistan Tugayı Güney Kazakistan'da konuşlandırılmıştır.¹⁸⁷ Ancak bu sayı ile olası risklerden korunmanın gerçekçiliği soru işaretleri uyandırmaktadır, ayrıca BM'in tasarladığı risk senaryolarının da bölgeyi kontrol altında tutmanın bir aracı olup olmadığı düşündürücüdür.

Sovyetlerin dağılmasının ardından, bu ülkelerde ciddi silah stokunun kalması, Batı dünyasında endişeler uyandırmıştır. Çünkü zayıflayan merkezi yönetimler ve kriz

---

Hareketleri", *Avrasya Etütleri*, Sayı 17, 2000, TİKA Ankara, s. 51.

¹⁸⁵ Bkz. Jonathan R. ADELMAN, *Torrents of Spring-Soviet and Post Soviet Politics*, McGRAW-HILL, Inc. 1995, s.288.

¹⁸⁶ Anthony HYMAN, *a.g.m.*, s. 298.

¹⁸⁷ Esra HATIPOĞLU, *a.g.m.*, s. 60.

ekonomilerinin yarattığı durum bu silahların kontrol edilemeyeceği veya yanlış yönlendirilebileceği gibi endişeler yaratmıştır. Rusya'da 7.449 (%72), Ukrayna'da 1.408 (%14), Kazakistan'da 1.360 (%13) ve Beyaz Rusya'da 54 olmak üzere toplam 10.271 stratejik önem taşıyan nükleer başlığın bulunması¹⁸⁸ Batı'nın bölgeyi kontrol etmek istemesi için bir neden daha oluşturmuştur.

Tüm Orta Asya Cumhuriyetleri önemli petrol, doğal gaz ve değerli madenler rezervlerine sahiptir. Aralarında enerji sektöründe ortak bir kuruluş oluşturamamaları, bu kaynakların dağıtımının yönlendirilmesi ve koordinesi bakımından önemli bir eksiklik olmuştur. Daha da önemlisi, bu rezervleri yabancı ortakların ellerine bırakarak, ülkelerin kendi kendilerine yeterli kılacak politikalarından yoksun bırakmıştır. İngiltere, ABD, Japonya, Almanya merkezli uluslararası şirketlerin ilgisi çok büyük olup, dev yatırımlardan da kaçınılmamıştır. Bir tarafta da Rusya'nın hakimiyetini kaybetmek istememesi bu rekabeti arttırmıştır, ancak Rusya'nın kendi içinde de çözmekte zorluk çektiği sorunlar Orta Asya sahasında bir adım geride kalmasına neden olmuştur.¹⁸⁹ Sadece Rusya'da 2000 kadar Alman şirket faaliyet gösterirken,¹⁹⁰ örneğin, Chevron şirketinin, geliştirmek amacıyla, Kazakistan'ın Tengiz petrol sahasına 21,9 milyar dolar yatırım yapmayı planladığı belirtilmektedir.¹⁹¹

SSCB'nin dağılması Orta Asya'yı tüm yönleri ile Batı ve çevre ülkeleri için çok çekici hale getirmiştir. Gelişmek ve kalkınmak, istikrarı sağlayarak politik hedeflerini belirleyebilmeleri için bu ülkelerin ya kendi aralarında ciddi bir koordinasyona ve birliğe, ya da dış ülkelere gelecek yardımlara ihtiyaçları olmuştur. Liderlik yarışı ve her bir ülkenin kendi çevrelerinde beliriveren sorunlarla uğraşmak zorunda kalmaları, ekonomik açıdan çok daha güçlü ve tecrübeli olan Batılı ülkelere yavaşmalarına neden

¹⁸⁸ William WALKER, "Nuclear Weapons and the former Soviet Republics", *International Affairs* 68,2 April, 1992, s. 258.

¹⁸⁹ Alaeddin YALÇINKAYA, "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Aşamaları", *Avrasya Etütleri*, Özel Sayı No: 20, Yaz 2001., s. 68.

¹⁹⁰ Tilo BERGER, "Russland, das unbestellte Feld" - ("Biçilmemiş Tarla Rusya"), *Sachsische Zeitung*, 22.05.2003, <http://www.sz-online.de/nachrichten/artikel.asp?id=484602>

¹⁹¹ Gerald ROBBINS, *a.g.m.*, s. 34.

olmuştur. Rus yönetiminin gölgesi zamanla çekilir ve zayıflar gibi görünse de,¹⁹² totaliter rejim kormuş olan Özbekistan'la Türkmenistan dışındaki Orta Asya Devletlerinin hem iç, hem de dış politikalarında Rusya ile ilişkilerini önemli ölçüde hesaplayarak hareket ettikleri söylenebilir.

c. Çin

Çin'in coğrafik büyüklüğü ve dev nüfusu bölgede dominant olması için önemli avantajlar sağlamaktadır. Çift kutuplu düzenin çözülmesiyle Çin de dünyanın siyasi ilişkilerinde önemli bir aktör olarak anılmaya başlanmış ve kimi zaman bir tehlike, kimi zaman da önemli bir potansiyel olarak sunulmuştur.

Çin'deki bir dizi reformların başlaması ve kapılarını dünya piyasalarına açtıran politikalar esasında Soğuk Savaşın bitmesinin sonucu değildir, çünkü Çin-Amerikan ekonomik ilişkileri 1970'lerin ortalarında başlayarak hız kazanmıştır. Çin'in bu dinamizmi ve dünya pazarına hızla girişi, onu, dünya ekonomisine giderek bağımlı hale getirmiştir. Ekonomik gücünün yükselmesi ülkeyi bir taraftan adımlarında ve uluslararası ilişkilerinde söz sahibi kılarken, diğer taraftan da çıkarlarının korunabilmesi için gelişmiş ülkelerle, özellikle de büyük güçlerle ilişkilerini geliştirmeyi ve düzeltmeyi gerektirmektedir, çünkü modernizasyon programı ağırlıkla bu ülkelerden gelecek olan sermaye, teknoloji ve pazarlarına dayalıdır.¹⁹³

Çin'in dış ticareti 1987'de %15 artarak 80 milyar dolara ulaşmıştır. 1997 Yılında ise Hong Kong'un Çin'e devredilmesinden sonra dış ticaret hacmi 650 milyar dolara ulaşarak, Çin'i dünyada dördüncü sıraya yükseltmiştir.¹⁹⁴ Bu rakamın Milli Hasılanın üçte birinden fazlasını oluşturması, Çin ekonomisinin dünya piyasalarına bağlı olmak

¹⁹² Hannes ADOMEIT, "Russia as a 'great power' in world affairs: images and reality", *International Affairs* 71, 1, January 1995, ss. 35-68.

¹⁹³ Zhang YUNLING, "China in the Post-Cold War Era", *Whose World Order?*, Edition by Hans Henrik HOLM, Georg SORENSEN, Westview Press, 1995, s. 97.

¹⁹⁴ Kemal ÖZDEN, "Çin'in Yeniden Yükselişi: Jeo-Stratejik Önemi, Politik ve Askeri Gücü ve Türkiye ile Olan İlişkileri", *Avrasya Etütleri*, Sayı: 19, ilkbahar-Yaz 2001., s. 102.

zorunda olduğunu göstermektedir.

Büyüyen gücü ve karma piyasa ekonomisi ile, Çin sadece bölgesinde değil tüm dünyada önemli bir rol oynamaya başlamıştır. SSCB'nin dağılmasının ardından Çin'in Asya'da hakimiyet kurmak isteyeceği söylenmiştir ama bu noktada Rusya faktörünü de dikkate alması ve Rusya ile rekabet etmesi gerekecektir.¹⁹⁵ Nitekim, Rusya ile Çin dağılmanın hemen ertesinde Stratejik Ortaklık kurarak ekonomik ve diplomatik ilişkilerini geliştirme niyetlerini belli etmişlerdir.

Karma ekonominin uygulamaya başlanması Çin halkının sosyal tercihlerini de etkileyerek, topluma rahatlama ve serbestleşme getirmiştir. Doğu Blokundaki gelişmelere paralel olarak, 1989'da Çin'de rejim aleyhinde protesto ve gösteri hareketleri başlamış, fakat tümü kanlı bir şekilde bastırılarak, ABD provokasyonla suçlanmıştır. Çin, tüm liberalleşme ve modernleşme girişimlerine rağmen, Batı değerlerini kabul etmemekte ve toplumsal politikalarını kendi kültürel çıkarları doğrultusunda yürütmektedir.¹⁹⁶

Çin'in Orta Asya politikası Sincan Uygur Özerk Bölgesi ile ilgilidir. Çin verilerine göre Sincan'da 7.2 milyon Uygur Türkü yaşamaktadır, ayrıca, bu bölgede Uygurların yanı sıra 1 milyonu aşkın Kazak, 500 bin kadar da Kırgız yaşamaktadır.¹⁹⁷ Sincan, Çin için Orta Asya'ya geçiş kapısıdır, çünkü Sincan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la ortak sınıra sahiptir. Bu bölgede İslami fundamentalizminin yanı sıra milliyetçi hareketin yayılması ciddi bir tehdit oluşturabilmektedir. Sincan bölgesinin Pekinden uzak kalması ve Orta Asya'ya yakınlığı Çin yönetimi için bir endişe konusudur.¹⁹⁸ Ama sadece Çin için değil, Rusya için de bu istenmeyen bir durumdur, zira bölgelerin milli veya dini kimlik çatısı altında birleşmesi durumunda, Orta Asya

¹⁹⁵ Peter FERDINAND, "Russian and Soviet Shadows over China's Future?", *International Affairs* 68,2 April 1992, ss. 279-292.

¹⁹⁶ Lui QUING, "Human Rights, Democracy and China", *International Affairs* 49,1 February 1996.

¹⁹⁷ Kemal ÖZDEN, a.g.m., s. 108.

¹⁹⁸ John CALABRESE, "Çin'in Orta Asya Politikası: Yenilenme ve Üstlenme", *Avrasya Etütleri*, Sayı 16, Sonbahar-Kış 1999, s. 81.

Ukrayna'nın nüfusuna yaklaşacak ve bu Slav cumhuriyetten 6 kat daha büyük olacaktır.¹⁹⁹ Bu nedenle Orta Asya politikası Çin-Rus işbirliğinde yürütülmektedir.

*Bobo Lo'nun dikkat çektiği gibi, "Rusya'nın Çin'le kurduğu bu stratejik ortaklık, Çin'in büyüyen ekonomisi, güçlenen ordusu ve Asya'da artan çıkarları nedeniyle rekabete dönüşecektir ve ortaklık yerine çekişme yaşanarak, Orta Asya üzerinde oynanan oyunlar da artacaktır."*²⁰⁰

d. Ortadoğu

Ortadoğu Sovyetler için, her zaman önem taşıyan bir coğrafya olmuştur. Sıcak denizlere inmenin tek yolu Ortadoğu olması nedeniyle, SSCB Ortadoğu'da etkin bir politika izlemeye çalışmıştır. İsrail devletinin kurdurulması, Arap ülkelerinin anti-amerikan politika izlemelerine yol açmıştır. Böylece Ortadoğu çift kutuplu dünya düzeninin çekişmelerine dahil olarak taraf tutmak zorunda kalmıştır.

Çift kutuplu düzenin bozulmasıyla, Ortadoğu daha karmaşık bir hal alarak, bölge sorunları iç içe geçmiştir. ABD ise bölgede yaşanan olayların temel belirleyicisi konumuna gelmiştir. Rusya'nın, dağılmanın akabinde kendi sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalması ve dikkatini Orta Asya'ya çevirmesi, onu Ortadoğu'dan uzak tutmuştur. Tam bu zamanda Suriye, Irak ve İran'a Sovyet desteğinin kesilmesi, ABD için önemli bir fırsat olmuş, bu açıdan bakıldığında Irak'ın Kuveyt'i işgali bir tesadüf değildir.²⁰¹ Çünkü ABD'nin önemli enerji kaynaklarını barındıran Ortadoğu, Orta Asya ve Transkafkasya bölgelerinde kendi güvenliğini ve çıkarlarını düşünerek hakimiyet kurması gerekmiştir. Bu nedenle ABD, bölgeyi şekillendirme yetkisini kendisine vermiştir. Avrupa'nın, enerji ihtiyaçlarının %75'ini Basra Körfezi Bölgesinden

¹⁹⁹ Bkz. Gerald ROBBINS, a.g.m., s. 37.

²⁰⁰ Bobo LO, "The Long Sunset of Strategic Partnership: Russia's Evolving China Policy", *International Affairs* 80,2 March 2004.

²⁰¹ Rıfat SERDAROĞLU, *Yeni Dünya Düzeni Büyük Ortadoğu ve Türkiye*, Eda Matbaası, 2004, Ankara, s. 184.

sağlaması,²⁰² ABD'nin yanında yer almasını gerektirmiştir.²⁰³

ABD, bu politikayı izleyerek hem İsrail devletinin bölgede güvenliğini, hem de Irak ve İran'ın güçsüzleştirilerek devre dışı bırakılmasını sağlamaya çalışmaktadır.²⁰⁴ İran'ın silah stokları, Orta Asya'ya yönelik emelleri ve İslam devrimini yapmaya çalışarak terör faaliyetlerini desteklediği iddiaları, Irak'ın ise genişleme politikalarıyla bölge barışını bozması ve Arap-İsrail Barış sürecinde engel olması gibi nedenler, bu müdahalelerin gerekçeleri olmuştur.²⁰⁵ 11 Eylül saldırıları ise güvenlik politikalarının yeniden gözden geçirilip, ABD'nin terörü küresel tehdit olarak ilan etmesine neden olmuş ve ABD'nin Ortadoğu'da askeri konuşlanmasına yol açmıştır.²⁰⁶ Ne var ki, bu politika Almanya ve Fransa başta olmak üzere bazı AB ülkeleri tarafından eleştiri konusu olmuştur, bu durum, ülkelerin çıkarlarının çatışması ve ABD hegemonyasına karşıt bir duruşla açıklanabilir.

Ortadoğu'nun karışıklık içine sürüklenmesi, Türkiye'nin de bu oyunların içinde aktif rol oynamasını gerektirmiştir. Nitekim, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin güvenliği kuzeyden gelebilecek tehditlere göre şekillendirilirken, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu tehditin yönü güneye kaymıştır.²⁰⁷ Irak'ın kuzeyindeki Kürt oluşumlar ve PKK terörü Türkiye'yi ciddi maddi zarara uğratarak, güvenlik konusunda yeni adımlar atmasına ve buna paralel olarak Ortadoğu politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur. Türkiye'nin güney-doğusunda bir Kürt devletinin kurulmasının birçok Batılı devlet tarafından desteklenmesi de dış politika belirlemede etkili olmuştur.²⁰⁸ Diğer

²⁰² **AXIS 2000**, Büyük Ansiklopedi, Cilt 9, Milliyet/Hachette Doğan Yayın Kitapçılık, 1999, s. 399.

²⁰³ Baskın ORAN (ed.), **Türk Dış Politikası**, Cilt II, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2002, İstanbul, s. 254-256.

²⁰⁴ Ramazan KILIÇ, "Soğuk Savaş Sonrası Basra Körfezi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 1, İlkbahar 2000, s. 16.

²⁰⁵ Serhat ERKMEN, "ABD'nin Orta Doğu'da Değişim İhtiyacının Nedenleri", *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı 35, Mart 2003, s. 22

²⁰⁶ Sedat LAÇİNER, "Irak Krizi Orta Doğu'nun Yeniden Yapılandırılmasının İlk Adımı mı?", *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı 35, Mart 2003, s. 33.

²⁰⁷ Gamze Güngörmüş KONA, (Der.), **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, 2004, İstanbul, s. 127.

²⁰⁸ Baskın ORAN, (ed.), **a.g.e.**, s. 554.

yandan PKK terörünün Suriye gibi, Arap devletleri tarafından da desteklenmesi, bu ülkelerle karşı daha sert tavrın sergilenmesine ve İsrail ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu yüzden 1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail Stratejik Alyansının kurulmasının altında güvenlik sorunu yatmaktadır.²⁰⁹

Türkiye'nin Transkafkasya, Orta Asya, Karadeniz ve Balkanlar arasında kilit noktada bulunması, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerini daha esnek biçimde kurmasını gerektirmiştir. Türkiye Orta Asya devletleri ile yakın kültürel, siyasal ve ekonomik ilişkiler kursa bile, Batı yönlü politikasından hiçbir zaman vazgeçilmemiş, tam aksine AB yolunda önemli adımlar atılmaya devam edilmiştir. Kafkasları ve Orta Asya'yı içine alacak bir Pan-Türk Birliği'nin kurulması fikri ise ciddi bir zemin bulamamıştır.²¹⁰

---

²⁰⁹ Oğuz BAYKAL, "Turkey and Israel: Congenital Allies", *Civilacademy-Journal of Social Sciences*, Bahar 2004, s.3.

²¹⁰ William HALE, "Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis", *International Affairs* 68,4, October 1992, ss.679-692.

BÖLÜM III

BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ

A. Küreselleşme ve Yeni Jeopolitik Teoriler

1990'lı Yıllar Sovyetler'in çözülmesi ve kapitalist pazar mantığının tüm engelleri aşarak yayılmaya başlaması açısından önemlidir. Elbette ki, kapitalizm yeni bir olgu olmamakla birlikte, "yeni" diye tabir edilmeye başlanan dünya düzeninde "küreselleşme" olgusu ile yeni anlamlar ve yeni boyutlar kazanarak, "emperyalizmin yeniden doğuşu"na neden olduğuna sıkça dikkat çekilmektedir.²¹¹ Emperyalizm olgusu böylece son yıllarda akademik çevrelerde yeniden tartışma zemini bulurken, ABD ve dış politikası ile birlikte ele alınmaktadır; ayrıca, dış politika terimleri arasına "düzenleyici" girişimler dizisinin katılması - modernleşme, kimlik oluşturma, modernleştirme misyonu, süper güçlerin işbirliği - söz konusu yeni emperyalist dalga ile birlikte anılmaktadır.²¹²

SSCB'nin dağılmasıyla boşalan stratejik alanı ele geçirmek iddiası, ABD'yi çok sayıda paradigma üreterek evrensel bir imparatorluk bilincinin ürünü olan stratejik küreselliğe yöneltmiştir.²¹³ Bu küresellik, kendini gerek ulus-üstü kuruluşların egemenliği, gerekse Amerikan kültürünün her şekilde yayılmasını içermektedir. Bu küresel kültür sayesinde, liderlikten yoksun boşalmış alanların "fethi" kolaylaşmaktadır.

---

²¹¹ Bu konu için Bkz. Michael HARDT, Antonio NEGRI, *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2001, İstanbul., s. 32-34. Frank NINKOVICH, *The United States and Imperialism*, Malden, MA and Oxford, UK: Blackwell Publishers, 2001, Tulay ÖZÜERMAN, "Kod Adı: Küreselleşme...", <http://www.euroasiaforum.com/?pg=yazarlar&pg2=tulay-ozuerman&id=2>, (erişim: 19.04.2005)

²¹² Anthony PAGDEN, "Civilizing Imperialism", *Diplomatic History*, Vol. 28, No: I, January 2004, ss. 145-146.

²¹³ Alain JOXE, *Kaos İmparatorluğu*, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2003 İstanbul., s.134.

İki kutuplu eski dünyanın tek kutuplu "yeni dünyaya" dönüşmesinden sonra, 'tek kutup'un zirvesine ABD'nin oturma olanağı otaya çıkmıştır; askeri ve ekonomik gücüyle, Dünya Bankasından Dünya Ticaret örgütüne, IMF'den, OECD'ye uluslararası kurumlardaki etkinliğiyle ABD, küresel boyutlu etkiler yaratabilir olmuştur.²¹⁴ Bununla birlikte bu uluslararası kuruluşlar da bu yeni kavramlardan çok etkilenmişlerdir. Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, dünyanın bilinen ve önde gelen bütün uluslararası kuruluşları eski dünya düzeninin felsefesinin üzerine inşa edilmiştir. Güç dengeleri de ona göre gözetilmiştir. Ancak bu dengeler ve felsefe değişim gösremiştir. Yeni dünya düzen esnasında kurulan DTÖ gibi kuruluşlarda da zaten böyle bir sorun yaşanmamakta, çünkü gönüllüler koalisyonuna ilişkin kavram işlemektedir.²¹⁵

1. Küreselleşme ve İnsan Hakları Tartışmaları

Başını ABD'nin çektiği küreselleşme stratejisi devlet söylemi haline gelerek, ABD'nin birçok alana girmesi için anahtar işlevini görmeye başlamıştır. Bu nedenle, bu söylem, ekonomi ile sınırlı kalmayıp, "insan hakları, kültürler, demokrasi, eşitlik, özgürlük" vb. kavramları içine alarak yayılmaya başlamıştır. Bu şekilde bu tür kavramlar yeniden yorumlanmaya başlanmıştır; oysa doğuşları Aydınlanma Çağı'na dayanmaktadır. Kapitalizmin yayılmasının da aynı yıllara denk gelmesi, o yıllarda da sömürgeci-emperyalist yayılmayı meşrulaştırmak için "uygarlaştırma" söyleminin geliştirildiğine dikkat çekilmektedir.²¹⁶ Şimdilerde neoliberal küreselleşme çağındaysa,

²¹⁴ Gülten KAZGAN, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2002, İstanbul, s. 23.

²¹⁵ Uluslararası kuruluşlarda özellikle hassas konularda, konsensüse varılamaması ve bazı devletlerin veto haklarını kullanarak engel olmaları nedeniyle, çözümler uluslararası kuruluşlarda düşünülse bile anlaşmazlık zemini çok büyük olduğu tespit edildiği andan itibaren, gönüllüler koalisyonu oluşturulması neticeye yönelik olarak günün koşulları için daha efektif bir çözüm olarak görülmüştür. Coalition of Willing, konsensüs felsefesini geride bırakan ve veto hakkını kadük kılan bir yöntemdir. Gönüllüler koalisyonu bugüne kadar ekonomi, ticaret ve çevre alanında çok sıkça kullanılan bir yöntemdir. Buna karşılık 11 Eylül olaylarından beri ilk defa güvenlik konularında da uygulanmaya başlanan bir yöntem. Yeni dünya düzeninde belki de en çarpıcı gelişmeyi de bu konu teşkil ediyor.- Güldener SONUMUT, **"Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye: Kavramları Tanıyalım (I)"**, <http://www.ntvmsnbc.com/news/237835.asp>, (Erişim: 17.03.2004)

²¹⁶ Fikret BAŞKAYA, **"İnsan Hakları, Demokrasi, STK(NGO) söylemi veya Neoliberal Saldırısı Meşrulaştırmak"**, <http://www.ozguruniversite.org/baskaya%20demo.htm>, (erişim: 11.03.2005)

demokrasi, insan hakları, sivil toplum, çok kültürlülük gibi söylemler slogan olarak kullanılmaktadır.

Küreselleşmenin bu nedenle kapitalizmin bir aşaması olduğu düşüncesi çok yaygındır. Küreselleşme, emperyalizmin ya da kapitalist mantığın kendini yenilemesinin bir önkoşulu olarak kabul görülmekte, küresel kapitalizmle ulus-devlet ilişkisinin açıklanmasında da bu bakış açısı hakim olmaktadır. Bu bağlamda *Boratav*'a göre; "... küreselleşme yeni bir olgu değil, sadece yeni bir terim ya da kavramsallaştırma olarak yüzyıllardır süren sistemin-emperyalizmin bizatihi kendisi, emperyalizm denen olguya saygınlık kazandırma, emperyalizmin karşısında çaresizlik yaratma çabasıdır."²¹⁷ Antik imparatorlukların sınırlarını somut olarak belirleyen askeri fetih faktörü, bunların modern halefi olarak gösterilen Amerika tarafından ekonomik ve siyasal yapıların dönüştürülmesi fikri ile ikame edilmiştir. Bu anlayışa göre, Amerikan tarzı bir demokrasi ve serbest ticaret temelli bir ekonomik kalkınma modelinin getireceği refah, siyasal veya etnik sorunların üstesinden gelebilecektir.²¹⁸ Bu şekilde küreselleşme, üçüncü dünya ülkelerindeki milliyetçiliği devre dışı bırakarak, türdeşleşmeye çekerek; o ülkeleri de, "sistem" in denetimine almaktadır.²¹⁹

Küreselleşmenin üç safhasından söz edilebilir. Başta ekonominin küreselleşmesi gerçekleşir; burada temel aktörler olarak şirketler, yatırımcılar, bankalar, özel hizmet sanayileri ve devletlerin kendileri olduğu kadar, uluslararası kuruluşlar gösterilebilir. Ekonomik küreselleşme kapitalizmin bugünkü yeni şekli olarak nitelendirilirken, aktörlerin yarışma güçlerine ve potansiyellerine dayandığından, ülkeler arasında ve içinde eşitsizliğe neden olmaktadır.²²⁰ İkinci safha olan kültürel küreselleşme, teknolojik devrimin ve ekonomik küreselleşmenin birlikte sürdükları "kültürel" ürünlerden

²¹⁷ Korkut BORATAV, "Ekonomi ve Küreselleşme", *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, (der. Işık Kansu), İmge Kitabevi, 1997, Ankara., s. 23.

²¹⁸ Armağan KULOĞLU, Fatma Elif SALKAYA, "Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı: 48, Nisan 2004., s. 24.

²¹⁹ Atilla İLHAN, *Hangi Küreselleşme*, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, 1997, Ankara, s. 111.

²²⁰ Stanley HOFFMANN, "Clash of Globalizations", *Foreign Affairs*, Vol. 81, No. 4, Temmuz-Ağustos 2002, s. 107.

kaynaklanmaktadır. Aslında "Amerikanlaşma"yı çözecek anahtar bu noktada bulunmaktadır, çünkü bu ürünler ya bu tek tipleşmeye uymayı, ya da bu sürece tepki göstermeyi gerektirmektedir.²²¹ Son olarak politik küreselleşme, öteki iki tip küreselleşmenin ürünüdür ve ABD'nin ve onun siyasal kuruluşlarıyla uluslararası, bölgesel, ulusaşırı ağların yayılmasıyla karakterize edilebilir.

Birçok düşünür ABD'nin küresel dinamiğini arkasında duran global şirketlere bağlamaktadır. *Drucker*'e göre; dünyanın temel dinamikleri uluslararasılaştırılmış ve kontrol edilemez piyasa güçleri tarafından belirlenmektedir. ABD ekonomisi hala belirleyici olduğu için, küresel boyutta etki yaratabilmektedir.²²² Temel ekonomik aktörler ve değişimin başlıca ajanları olarak, hiçbir ulusal devlete bağlılıkları olmayan ve küresel pazarda avantajın bulunduğu her noktaya yerleşebilen gerçek anlamda ulusaşırı şirketlerdir.²²³

2. Ulus-Devlet Tartışmaları

Çokuluslu tekeller yeni coğrafya, teknoloji ya da ekonomi fetihlerinde buldukça, ellerindeki güç yoğunlaşması da artmaktadır. Bu tür şirketlerde son yıllarda ABD payının azalması, onu harekete geçirerek, yeni stratejiler üretmeye zorlamaktadır. *Drucker*'in belirttiği üzere; ulusları aşan ekonomiler mal ve hizmet ticaretinden çok para akımlarıyla şekillendiğinden²²⁴ özellikle üçüncü dünyada sermaye önündeki engeller kaldırılmak istenmektedir. 1980'lerde Thatcher'le başlayan ve ulus-devleti sorgulayan neo-liberal dalga esasında bu amacı gütmektedir.

Klasik liberalizm Aydınlanma felsefesinin ürünüdür ve bireyselleşmeyle rasyonelliği

²²¹ Stanley HOFFMANN, *a.g.m.*, s. 108.

²²² Peter F. DRUCKER, *The New Realities*, Harper & Row Publishers, 1989, s. 115, s. 117.

²²³ Ankie HOOGVELT, *Globalisation and the Postcolonial World*, McMillan press Ltd, 1997, London., s. 114.

²²⁴ Peter F. DRUCKER, *a.g.e.*, s. 115.

savunmuştur.²²⁵ 1980'lerin ürünü neo-liberalizm ise birbirine bağımlı ekonomileri, serbest uluslararası finans sistemini getirerek ulusal ekonomilerin mümkün mertebe "liberalleşmesini" istemiştir.²²⁶ Bunun sonucunda demokratik biçimde seçilen hükümetlerin yetki alanlarını ve devletin işlevlerini tartışmaya başlayan bu dalga ulus-devletin globalleşen dünyada uzun vadeli geleceğini de sorgulamaya başlamaktadır.²²⁷ Refah devletinin tasfiyesi, böylece pazarın kayıtsız koşulsuz egemenliği, neo-liberaller tarafından özgürlük ve rasyonellik için talep edilmektedir.²²⁸

Geçmişte ulus-devletin ulusal pazarı ve emeği koruma, yerel girişimciye öncelik verme, ekonomiyi yerel ihtiyaçları karşılama yolunda güçlendirme gibi işlevleri sona ererek, uluslararası sermaye, ulus-devletten kaynaklanan hiçbir dirençle karşılaşmadan, küresel pazara ulaşmakta ve istediği gibi hareket etmektedir.²²⁹ Bu yeni düzende ulusların karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkileri kurulurken, "stratejik" formları gerektirmektedir. Stratejilere dayalı bu dünya düzeninde iç ve dış politika etkileşimi de hassaslaşmaktadır ve "bیلardo topunun etkisi"ne²³⁰ sahiptir. Yani uluslararası ilişkiler stratejik olarak ulusal politikalar ve yerel ekonomik süreçler aracılığıyla yürütülmektedir. Bu bağlamda, küresel ekonomik aktörler pazar ağlarının işleyişi için düzenleyici kurallara ve kamuoyu desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu anlamda ulus-devletler, ÇUŞ'ler ve özerk kurullar tarafından büyüme, yayılma ve "serbestleştirme" stratejileri açısından ilgi görmektedirler.²³¹

Amerikan bakış açısına göre, şirketler ve özel ortaklıklar karşısında bürokrasi erozyonu belirir. Devletin açıkça tartışılabileceği ağlar ve alanlar oluşturularak

²²⁵ R.J. Barry JONES, *Globalisation and Interdependence in the International Political Economy*, Pinter Publishers, Great Britain, 1995, s. 20.

²²⁶ R.J. Barry JONES, *a.g.e.*, s. 80.

²²⁷ Robert HOLTON, *Globalization and the Nation-State*, McMillan Press Ltd., Great Britain, 1998, St. Marthin's Press, Inc., USA, 1998, s. 51.

²²⁸ Gencay ŞAYLAN, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2003, Ankara, s. 140.

²²⁹ Gülten KAZGAN, *a.g.e.*, s. 35.

²³⁰ Hans-Henrik HOLM, Georg SORENSEN, *a.g.e.*, s.5.

²³¹ Robert J. HOLTON, *a.g.e.*, s. 108.

fonksiyonlarının gözden geçirilmesi sağlanacaktır. Bu arada, devlet ve bürokrasi olmadan şirketlerin oluşması da imkansızdır, ancak büyük özel firmaların ellerinde bulunan bir hiyerarşik sistem, devletin de etkinliğini ve otoritesini erozyona uğratacaktır. "Governance" adlı sistem getirilerek, sivil toplum da uluslararası şirketlerin yanı sıra yerel ve bölgesel temsilciler olarak belirerek sistemin üçüncü ayağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla devletin bu düzendeki yeni fonksiyonu, ekonomik ağlar ile sivil toplum ağları arasında arabuluculuk yapmaktır.²³²

Ulus-devletlere getirilen bir dizi düzenleyici işlemler çoğunlukla ortaya çıkan yeni kurumlar veya kuruluşlarca yürütülmektedir. Hızı kesilmeyen bu yeni liberalizmin kurumsallaşmasının ulus-devletleri yok sayan girişimlerinin en iyi örnekleri olarak GATT Anlaşmaları ve protokolleri²³³ ve kontrol mekanizmaları²³⁴ gösterilebilir.

Birçok dev küresel şirketin özellikle az gelişmiş ülkelerin hükümetlerinin kararları üzerinde etkili olabileceği bilinmektedir. Nitekim, bu şirketler birçok devletin Milli Gelirini fazlasıyla aşan bütçelerle çalışmaktadır. Sermaye yatırımlarının kontrolünü ve yeni teknolojileri elinde bulundurmaları,²³⁵ herhangi bir hükümetten daha fazla kontrol gücüne sahip olmalarına neden olmaktadır.²³⁶

Kontrol mekanizması bir dizi "düzenleyici" işlemlerle ayarlanır. Ancak kaos

²³² Alain JOXE, a.g.e., s. 157-158.

²³³ Ankie HOOGVELT, a.g.e., s. 135-136., Nil KARACA, "GATT'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne", Maliye Dergisi, Sayı:144, Eylül-Aralık 2003

²³⁴ Robert S. WALTERS, David H. BLAKE, **The Politics of Global Economic Relations**, Prentice Hall, 4. Basım, 1992, s. 142.

²³⁵ Coca Cola, McDonalds, Hollywood ürünleri gibi bilinen klasiklerin yanı sıra General motors, Sony, Exxon Petroleum, bank of Tokyo-Mitsubishi (dünyanın en büyük bankalarından), Shell, luckoil, British Petroleum, procter and Gamble gibi şirketler ve dev medya kuruluşları örnek gösterilebilir. Birçok şirketin tek kişiye ait olmasıyla, şahısların etkileri de artmaktadır. Örneğin, Avustralya'daki Murdoch ailesinin gazete imparatorluğunun varisi Rupert Murdoch medya merkezli dev bir kuruluşun başında bulunmaktadır. Londra'daki *The Times* gazetesi, *20-th Century Fox* filimleri ve televizyonu, dünyanın en büyük İngilizce Yayın Evi *Harper Collins*, Asya'nın 54 ülkesine yayın yapan ve Hong Kong asıllı *Star TV* bu imparatorluğun birkaç parçası olup, Brezilya'daki en geniş TV ağı olan *Globo Kuruluşu* (tüm Latin Amerika'ya uydu hizmetleri vermektedir) ve Çin'de Komünist Parti'nin gazetesi olarak bilinen *Chinese People's Daily* gazetesiyle ortak çalışmalar yapılmaktadır. Böyle bir gücün tek elde toplanmasıyla ortaya çıkabilecek sonuçlar düşündürüktür.

²³⁶ Robert J. Holton, a.g.e., s. 51.

teorisyenlerine göre, bu faaliyetler yepyeni kaos ortamlarını yaratır. Çünkü herhangi düzenleme geçmişteki çözümlerin rafa kalkmasını içerir. Başlangıçtaki sorunlar ne denli kapsamlı bir biçimde çözülsün ve daha fazla düzenleyici işlem gerektirse, yeni oluşumlar beraberinde yeni uyum sorunlarını getirir, bu yeni sorunlar da o denli çözümlenemez olur.²³⁷

3. Amerikan Hegemonyası

Küreselleşme beraberinde türdeşleşme eğilimini getirmiştir. Bu eğilim, dönemin başat kültürüne referansla Amerikanlaşma biçiminde ortaya çıkmaktadır.²³⁸ Amerikan tarzı yaşamın dışarıya satılmasının gerektiği fikirleri ABD'de henüz II. Dünya Savaşı'nın bitiminde belirmiştir. ABD politikacıları Amerikan kültürünün dünyaya promosyon yapılmasının demokrasiyi yayararak faşizmi, komünizmi ve diğer "damak tadına uymayan" yabancı ideolojileri çevreleyeceğine inanmışlardır.²³⁹ Bu anlamda en etkin olan Hollywood ürünleri, Amerikan yaşam tarzının reklamı, ordunun yenilemez ve üstün olduğu görüntüleri, Batı tarz müziğin dünyanın her yerinde dinlenmesi konularında paha biçilemez şekilde hizmet vermektedirler.²⁴⁰

"Amerikanizasyon" politikası ekonomik ve sosyal alanlarla birleşerek, özellikle büyük potansiyel olan Üçüncü Dünyaya yönelerek, ABD kapitalizminin yeni pazarlar, daha fazla kar, hammadde, ucuz emek bulmasını sağlamıştır. Bu şekilde "kültürel emperyalizm" haline dönüşen ABD dış politikası birçok yazar tarafından gayri-resmi (*informal*) emperyalizm olarak adlandırılmaya başlanmıştır.²⁴¹

²³⁷ Bülent GÜNGÖRMÜŞ, "Dünyada İşler Yolunda Gitmiyor", Görüş, TÜSIAD Yayın Organı, Sayı 55, Haziran-Temmuz 2003, s. 9.

²³⁸ Serhat GÜVENÇ, a.g.m., s. 9.

²³⁹ Jessica C.E.GIENOW-HECHT, "Shame on US? Academics, Cultural Transfer and the Cold War-A Critical Review", *Diplomatic History*, Vol. 24, No:3, Yaz, 2000, s. 467.

²⁴⁰ Bkz. Lary MAY, "Global Hollywood and the Politics of Nationality", *Diplomatic History*, Vol. 27, No. 5, Kasım 2003, ss. 729-733., Richard PELLIS, "Who's Afraid of Steven Spielberg?", *Diplomatic History*, Vol. 24, No. 3, Yaz 2000.

²⁴¹ Jessica C.E.GIENOW-HECHT, a.g.m., s.471-472.

Amerikan nüfuzunun farklı ülkelerde sağlanması için bir strateji olarak ittifaklar, önemli rol oynamaktadır. 1995 yılında ABD Savunma Bakanlığı Sekreteri Perry'nin Başkan'a ve Kongre'ye yönelik konuşmasında, yeni dünya düzeninde ittifaklar ve koalisyonların kurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu ittifaklar (*partnerships*) ortaya yeni çıkan demokratik ülkelerle inşa edilmelidir. Muhtemel istikrarsızlık unsurlarına bizzat ABD tarafından denetlenmesi gerektiğini ileri sürerek şu sözlerle açıklamaktadır: "ABD, gerçekten küresel çıkarlara sahip tek ülke olduğundan, uluslararası topluluğun doğal lideridir." Bu sava göre, ABD'nin liderliğinden kaçınılmaz ve bu liderlik eskiden olduğu gibi askeri ittifaklarla değil, ülkeleri denetim altına alan sistemle desteklenecektir.²⁴²

İttifakların en belirgin örneklerinden NATO kapsamında, Soğuk Savaş'ın ardından en anlamlı kurumlarından biri olan Barış İçin Ortaklık'tır (*Partnership for Peace-PFP*). Özellikle Rusya'nın ortaklığa katılmasının sağlanarak Batı ile bir işbirliğine gitmesi, yeni stratejinin en çarpıcı örneklerindedir.²⁴³ NATO-Rusya ortaklığı Avrasya'ya giriş yolunun açılması için önemli olmuştur, çünkü bu bölgedeki "olası risklere karşı" Rusya NATO'yu bu bölgeye "düzeni sağlamak" amacıyla sürebilmektedir. Bu şekilde ABD'nin bölgeye girmesi kolaylaşacaktır. Risk senaryolarının yaratılmasının ve bu olası risklere karşı stratejilerin üretilmesinin birçok yazar tarafından ABD hakimiyetinin desteklenmesinde yararlı olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁴⁴ NATO'nun da bu şekilde Avrupa'nın doğusuna genişlemesi, Washington'un jeostratejik çıkarları ile uyumlu hale gelmektedir.²⁴⁵

BM Örgütü de NATO gibi en çok Washington'a avantaj sağlamaktadır; nitekim, BM Barışı Koruma Programı, ABD'nin dünya çapındaki "barış" sorumluluğunun diğer

²⁴² Alain JOXE, a.g.e., s. 169.

²⁴³ John BORAWSKI, "Partnership for Peace and Beyond", *International Affairs*, 71,2, Nisan 1995, ss. 233-246.

²⁴⁴ Alain JOXE, a.g.e., s. 208, Mahir KAYNAK, Emin GÜRSES'le röportaj: "Büyük Ortadoğu Projesi", Faruk Bilgin, İlk Yayınları, 7. Baskı, Ağustos 2004, İstanbul.

²⁴⁵ Dmitri SUSLOV, Andrey TEREHOV, "Buduşee NATO na Blijnem Vostoke", (NATO'nun Yakın Doğu'daki Geleceği), http://www.ng.ru/world/2004-04-02/6_nato.html, (erişim: 18.04.2004)

lkelerce desteklenmesini sağlamaktadır. Bu anlayış çerçevesinde "BM'in insanlığı cennete ulaştırmak için değil, cehennemden korumak için" kurulduğu belirtilmektedir.²⁴⁶

ABD yönetimine göre "barış", refahın ve özgürlüğün korunması için tek ve en önemli koşuldur. "Amerikan askeri gücü bu güvenliği sağlamalıdır, çünkü ABD küresel barışın ve istikrarın tek garantrdr. Bu nedenle Amerikan ordusu kendi misyonunu yerine getirebilmek için her zaman hazır tutularak alışmış olduğu teknolojik üstünlüğü de sağlanmalıdır."²⁴⁷ Aynı görüşü Reagan ve Bush yönetimlerinin önemli adamlarından Robert Zoellick belirtmektedir; "*Amerikan çıkarlarının korunması için ekonomik üstünlük yeterli olmayacaktır, ordu ve askeri teknolojinin güçlenmesi gerekmektedir.*"²⁴⁸ Bu anlayış 11 Eylül saldırılarıyla daha da sağlam bir zemin bularak, Amerikan Ordusu "dünyada barış" sloganıyla küresel düşmana karşı "terörle savaş" adı altında seferlere başlamış ve kendini "global ordu"²⁴⁹ olmaya adanmıştır.

Ortadoğu odaklı "barış" politikası ABD'nin tek ekseni değildir. Rusya ve Çin de Amerika'nın Ulusal Güvenlik Stratejisinde oldukça önemli yönelimleridir.²⁵⁰ ABD 90'larda Rusya'da Batı tarzı demokrasinin yerleşmesi için çaba sarfederek ülkede ılımlı liderleri desteklemiştir. Bu ilişkilerin ardında "enerji" zel bir konudur. Mayıs 1995'te Orta Asya ülkelerini dolaşan Clinton yönetimi, 1994–1995 döneminde Transkafkasya bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekeline kırmak için yoğun çaba sarfetmeye başlamıştır.²⁵¹ Orta Asya'da liderlik sağlamak için ABD'nin sadece

²⁴⁶ Shashi THAROOR, "Why America Still Needs the United Nations", *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 5, Eylül-Ekim 2003, s. 74.

²⁴⁷ Condoleezza RICE, "Promoting the National Interest", *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 1, Ocak-şubat 2000, s. 50.

²⁴⁸ Robert B. ZOELLIK, "A Republican Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Vol. 79, No.1, Ocak-şubat 2000, s. 63.

²⁴⁹ Ewan HARRISON, "Engagement or Empire? American Power and the International Order", *International Affairs* 80, 4, Temmuz 2004, s. 756.

²⁵⁰ "The National Security Strategy of the United States of America", *The White House*, Eylül 2002, Washington., s. 18.

²⁵¹ ağrı ERHAN, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon.html>, (erişim:29.09.2004).

ekonomik olarak değil, askeri varlığıyla da yerleşmesi gerekmiştir. Böylece bölge olası "riskler"den arındırılmış olacaktır.

11 Eylül sonrası belirlenen politikalar arasında Orta Asya Cumhuriyetleri de yer almıştır. ABD, Afganistan'da El-Kaide'ye ve ona destek veren Taliban rejimine karşı sürdürdüğü operasyonlar kapsamında ilk etapta Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahalarından yararlanmaya başlamıştır. Ayrıca Özbekistan'ın *Termiz ve Hanabad*, Kırgızistan'ın *Manas* ve Tacikistan'ın *Kulyab, Kurgan-Tyube ve Hokant* havaalanları Amerikan ve İngiliz uçaklarına açılmıştır. Kırgızistan'a 3000, Özbekistan'a 1000 Amerikan askeri yerleştirilirken, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a yapılan ekonomik yardımlar bir önceki yıla göre 2 kat artarak 2002 mali yılı için 580 milyon dolar olarak belirlenmiştir.²⁵²

Rusya'yı G-7 grubuna "artı" olarak içeren, NATO ile barışçı ilişkisini kuran ABD politikası, temelinde bu şekilde küresel kontrolü sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, dünyanın diğer ülkelerinin yükselmesi çok kutuplu dünyayı da işaretlemektedir çoğu defa. Bu nedenle son yıllarda G-7, G-8 gibi dünyanın önde gelen ekonomilerini kapsayan zirvelerin global ekonomiyi kontrol etmede eksik kaldığı, Brezilya, Çin, Hindistan gibi diğer yükselmekte olan ülkelerin²⁵³ de dikkate alınması gerektiğine işaret edilmektedir.²⁵⁴ G-8 Zirveleri, global liderlerin BM dışında dünya politikasını şekillendirebilecekleri ve aralarında anlaşmaya varabilecekleri bir düzlem olmuştur. Böylece G-8, G-10 vs. diye adlandırılan bu kuruluşlar, BM'in bir kısım işlevlerini

²⁵² Charles William MAYNES, "America Discovers Central Asia", *Foreign Affairs*, Vol. 82, no. 2, Mart-Nisan 2003, s. 121.

²⁵³ Küreselleşmenin çok kutupluluğa götüreceği ve bu yeni sistemde yükselen kutuplar hakkında çalışmalar için Bkz. Dani RODRICK, **Yeni küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler**, çev. Sultan GÜL, Sabah Kitapları 107, Çağdaş Bakışlar Dizisi 27, 1. Baskı, 2000, İstanbul., Engin YILDIZOĞLU, "Küresel Güç Dengelerinde Gelişmeler (Çok Kutupluluğa Doğru)", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı 51, Temmuz 2004.

²⁵⁴ W. Bowman CUTTER, Joan SPERO, Laura D'ANDREA TYSON, "New World New Deal A Democratic Approach to Globalization", *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 2, Mart-Nisan 2000, ss. 90-91.

devralarak küresel politikaların önünü açmıştır.²⁵⁵

Küresel dünyanın oluşturduğu farklı ilişkiler ağına ve yeni çıkar stratejilerine *Hungtington* da dikkat çekerek; yeni dünya düzeninde Amerikalıların ulusal kimlik duygusunu kaybettiklerini ve bunun sonucunda kendilerini güvensizlik içinde hissetmeye başladıklarını vurgulamaktadır. Ulusal kimliğin yitirilmesi, Amerikan dış politikasının ulus-altı ticari çıkarlarla ulusal olmayan, ulus-aşırı etnik çıkarlar tarafından yönetilmesine yol açmaktadır.²⁵⁶

4. Rusya'nın Yeni Stratejileri

Büyük dağılmanın ardından Rusya Federasyonu birden birçok sorunla yüz yüze gelmiştir. Ülkede yetmiş yıldır süren Komünist rejimin çökmesi ve ülkenin siyasal kriz içinde olması başlı başına büyük bir sorunken, SSCB üyelerinin dağılması, dünyanın yeniden şekillenmesi ve bu "yeni dünyada" güçlü pozisyonda kalma isteği, ekonomik çöküntü ve beraberinde getirdiği sosyal ve kültürel dalgalanmalar bir kaos ortamını hazırlamıştır.

Rusya'nın herşeyden önce bir "kimlik" bulması gerekmiştir. Nitekim, Rusya artık yüzlerce milliyeti, onlarca devleti ve onların aralarındaki ekonomik bağları şekillendiren dev Komünist İmparatorluğun başında olan ülke kimliğinden çıkmış ve bu nedenle bir bocalama döneminden geçmektedir. Bu yeni kimliğin; politik ve ekonomik sistemlerin belirlenerek, kültürel ve sosyal yapının onarılmasıyla tanımlanması gerekmiştir. Bu noktada Batı ile Asya arasında ciddi değerlendirmelerin yapılması gerekmiştir.

Rusya'da demokrasinin yerleşmesi ve liberal ekonomik sistemin kurulması

²⁵⁵ Dmitry TRENIN, Nikolai ZLOBİN, "Russia and the World: The Past Year in Geopolitics", <<http://www.cdi.org/friendlyversion/printversion.cfm?documentID=2266>>, (erişim: 17.11.2004)

²⁵⁶ Samuel HUNGTINGTON, "The Erosion of American National Interests", *Foreign Affairs*, Vol. 76, No.5, Eylül-Ekim 1997. s. 29.

herşeyden önce Batı'nın da tercihi olmuştur.²⁵⁷ ABD'nin jeo-stratejik politikalarında önemli bir unsur olan Rusya ile bundan sonra iyi ilişkilerin kurulması öncelikli amaçlardan olurken, NATO'nun genişlemesi ve Rusya ile ortaklık formüllerinin geliştirilmesi bu çerçevede değerlendirilmiştir.²⁵⁸ Ancak Rusya özellikle NATO konseptlerindeki değişiklikleri hala kendisine yöneltilen bir tehdit ve çevreleme olarak algılamış ve Batı ile ortaklığa kolay yanaşmamıştır. Ayrıca Avrupa Birliği'nin genişlemesi de Rusya Federasyonu'nun çıkarlarına uymamaktadır.²⁵⁹

Öte yandan, ülke yöneticileri Rusya'nın gücünün ancak küresel kapitalist ekonomi ile politik ve ekonomik entegrasyonu ile sağlanacağı kararına varmışlardır. Rus yönetimi ekonomik modernleşme ve dış ticaretin iyileştirilmesi yoluyla güç, statü ve yükselme arayışına girmiştir.²⁶⁰ Özellikle Putin'in Devlet Başkanlığına seçilmesinin ardından Batı ile yakınlaştığı gözlemlenmiştir. Bu yakınlaşmada terör faktörünün çok etkili olduğunu söylemek gerekir. Zaten Rusya'nın teröre karşı mücadelede çok etkin bir rol oynaması istenmektedir.²⁶¹ Bu bağlamda, Rusya'nın ulusal güvenlik stratejisini ard arda yaşadığı terör saldırıları nedeniyle gözden geçirmesi dikkat çekicidir. 2002'de 130 ölü ile sonuçlanan Dubrovka Tiyatrosu ve 2004 Beslan'daki okulda rehine operasyonları, Putin Yönetimine ortak düşman-İslamcı Teröre karşı Batı ile ittifak kurmasını kabul ettirmiştir.²⁶²

ABD'nin bu ittifaktan bir başka beklentisi; Rusya'nın İran, Suriye ve Irak'a verdiği desteği kesmesidir. Rusya ABD tarafından İran'a nükleer silah konularında

²⁵⁷ Andrew WILSON, "Russia and Democracy, Time to Shut up", <http://www.russia- Eurasia.net/detail.php?n=692>, (erişim:22.04.2005)

²⁵⁸ Richard L. KUGLER, "Enlarging NATO: the Russia Factor", <http://www.rand.org/publications/MR/MR690>.

²⁵⁹ Hasan KANBOLAT, İlyas KAMALOV, "NATO ve AB'nin Genişlemesi Çemberinde Rusya Federasyonu: Soğuk Savaş Devam mı Ediyor?", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı: 51, Temmuz 2004, ss. 53-54.

²⁶⁰ Thomas F. REMINGTON, *Politics in Russia*, 3 rd Edition, Longman Pearson, 2004, s. 265.

²⁶¹ AB güvenlik ve dış politika şefi Javier SOLANA ile röportaj, "EU and Russia" (28.02.2002), <http://www.russia- Eurasia.net/detail.php?n=131>, (erişim: 23.11.2004).

²⁶² Timothy J. COLTON, Michael McFAUL, "America's Real Russian Allies", *Foreign Affairs*, Vol.80, No.6, Kasım-Aralık 2001, s.46. - Pavel FELGENHAUER, "Incoherent Double Dealing", <http://www.cdi.org/Russia/328-11.cfm>, Center For Defence Information-USA, (erişim: 21.01.2005.)

destek vermesiyle defalarca suçlanmıştır.²⁶³ ABD yetkilileri Rusya'nın liderlik sağlamak amacıyla bölgeye verdiği desteğin İslamcı terörü körüklediğini, böylece kendisinin de aynı terörden zarar göreceğini ifade etmişlerdir.²⁶⁴

Çin, İran, Hindistan gibi Asya'nın dev devletleri, Rus silahlarının önemli müşterileridir. Rusya'nın da bu devletlerle işbirliği yapması stratejik açıdan çok önemlidir. Rusya'nın büyük kısmı Asya'da bulunmaktadır ve doğuya gittikçe Moskova'nın etkisi azalmaktadır. Bu nedenle buradaki bölgesel ve yerel elit kesimlerle iyi ilişkilerin kurulması merkezin öncülüklerindedir, çünkü bu henüz iyi algılanmamış olsa da, Rusya'nın Asya ve Pasifikle olan dış ilişkileri ile içerideki yerel ilişkileri arasında ciddi bir etkileşim söz konusudur.²⁶⁵ Diğer yandan Soğuk Savaş'ın bitimi iki dünyanın dengelerini bozarak, belirsizlik ve istikrarsızlık yaratmıştır. Uluslararası ilişkiler düzeni de sarsılarak, ülkeleri bu yeni sisteme dahil olabilmek daha doğrusu etkin bir rol oynayabilmek için aralarında rekabet etmek zorunda bırakmıştır. Asya ve Pasifik bölgesi bu rekabete en çok maruz kalan bölgelerdendir; dolayısıyla Rusya bu bölgede Japonya, Çin, Hindistan, İran gibi aktörleri stratejilerinin bir parçası kılmak durumunda kalmıştır.²⁶⁶

Geçen son 15 yılda Rusya kalkınmasının temel garantisinin enerji üretimi sanayisinin geliştirilmesi olduğunu keşfetmiştir. Dünyanın diğer gelişmiş ülkelerinin de enerji kaynakları için verdiği mücadele ve artan petrol talepleri, dünyada petrol fiyatlarını yükseltirken, Rusya gibi daha küçük üreticilerin enerji piyasasında daha etkin rol oynama şansları doğmaktadır.²⁶⁷ Bu politika doğrultusunda Rusya Basra Körfezi

²⁶³ Endrue JACK, "USA Criticizes Russian "military" Program in Iran", <http://www.inopressa.ru/ft/2002/08/02/15:46:49/arc:ft:peace>, (erişim: 23.11.2004)

²⁶⁴ Steven C. WELSH, "The Iranian Nuclear Program, Russian Leadership and International Law", <http://www.cdi.org/russia/johnson/8468-20.cfm>, (erişim:21.01.2005)

²⁶⁵ Vladimir BARANOVSKY, "Russia and Asia: Challenges and Opportunities for National and International Security", <http://www.geopolitics.net>

²⁶⁶ Sam NUNN, Adam N. STULBERG, "The Many Faces of Modern Russia", *Foreign Affairs*, Vol.72, No. 2, Mart-Nisan 2000, s.45.

²⁶⁷ Nicola PEDDE, "Moscow vs Riyadh Oil. Between Partnership and Cooperation on the Energy Market",

ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmak istemektedir. Dünyada varil fiyatında her 1 dolarlık artış Rus Milli Gelirinde %0,35'lik artış anlamına gelmektedir.²⁶⁸ Bu nedenle Rusya'nın Ortadoğu'ya olan ilgisi şaşkıncı değildir. Irak savaşı Rus petrol ihracatı için olumsuz etki yaratırken, Rusya'ya gelen özelleştirme ve rekabet ortamı Rus petrol sanayisinin tek ulusal politika belirlemesini ya da OPEC üyeleri gibi davranmasını engellemektedir.²⁶⁹

Orta Asya'nın, Rus dış politikası tercihleri listesindeki yeri Orta Doğu'ya göre çok daha önceliklidir. Sınırların şeffaflığı, sürekli göçler ve Sovyetlerden kalan yakın temaslar, Rusya'yı Orta Asya devletlerindeki gelişmelere çok fazla bağımlı kılmaktadır. Ayrıca Orta Asya, Rus güvenliğini etkileyen ve zaman zaman belirleyen başlı başına bağımsız bir bölge iken, aynı zamanda, sınırları dışından gelebilecek etkilere bir geçiş koridoru oluşturmaktadır. Bu etkiler arasında; militan İslam şeklindeki aşırı dinciliğin yayılması, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ve ülkelerin kendi aralarındaki gerilimler gelmektedir.²⁷⁰

ABD'nin Orta Asya'ya gösterdiği ilgi, Rusya'nın hem bölgedeki devletlerle hem ABD ile ilişkilerini gerebilmektedir. *Putin*'in açıklamalarına göre; uygarlığı tek kutuplu dünyanın prensiplerine göre değiştirme çabaları son derece tehlikeli olabilir.²⁷¹ Bu açıklamalar Rusya'da anti-Amerikan ve anti-Avrupai görüşlerin hakim olacağını göstergesi olabilir. Görünüşte iyi olan Rus-Amerikan ilişkileri Ukrayna krizi ile gerilimin dorukta olduğunu göstermiştir. Nitekim *Zbigniew Brzezinski*'ye de göre, Ukrayna olmadan Rusya eski imparatorluk olamaz.²⁷²

<http://www.geopolitis.net/geopol/geo/article/Geoenergie/arti10697845320348C8F698D88FCE98.html>, (erişim: 14.02.2005)

²⁶⁸ Celeste A. WALLANDER, "Testimony for Russia's Policies toward the Axis of Evil: Money and Geopolitics in Iraq and Iran", www.house.gov/international_relations/108/wall0226.htm, (erişim: 11.12.2004)

²⁶⁹ David G. VICTOR, Nadejda M. VICTOR, "Axis of Oil ?", *Foreign Affairs*, Vol. 82, No: 2, Mart-Nisan 2003, s. 51, 54.

²⁷⁰ Irina ZVIAGELSKAIA, "Central Asia/Middle East Where to Draw the Line", <http://www.russia-eurasia.net/detail.php?n=535>, (erişim:28.10.2004)

²⁷¹ James HARDING, Arkady OSTROVSKY, "Eho Holodnoy Voyni v Raznoglasii Buşa i Putina" - "Bush ve Putin Anlaşmazlığında Soğuk Savaşın Yankısı", <http://www.inopressa.ru/ft/2004/12/06/11:36:41/eho> (erişim 14.02.2005)

²⁷² K.S.KAROC, "Karty Putina" - "Putin'in Kartları",

Yakın gelecekte Rus dış politikası çok yönlü olarak gelişecektir. İlişkilerinin temel dayanağının güvenlik, enerji kaynakları ve pazarı koruma çabalarının olacağı açıktır. Bu anlamda, iki dev ekonomi, ABD ve Japonya en büyük nüfusa sahip olan Çin'le rekabet etmek zorunda kalacağı büyük olasılıklardandır. Bu yeni düzende, Rusya'nın politikası, jeostratejik olarak güçleri dengelemek değil, yeni açılan alanlarda rakiplerini ve özellikle ABD'yi uluslararası hukuk, kuruluşlar ve diplomasi yoluyla sınırlamak şeklinde belirecektir.

B. Değişmeyen Sorun Ortadoğu

1. Büyük Ortadoğu Girişimi

Yeni Dünya düzeninin ilan edilmesinin hemen ardından, ABD "yeni düzenleyici konseptiyle" Körfez Savaşı için meşru bir zemin hazırlamıştır, 11 Eylül Saldırıları ise bu bölgeyi çok daha geniş tutan girişimlerin tetikleyici noktası olmuştur. ABD hegemonyasına dayalı bu düzende, yeni çeşitli projeler kapsamında, küresel ekonominin yaratılması, küresel kültürün yayılması amacını taşıyan girişimler dizisine devam edilmiştir.

1993 Yılında Clinton'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake, yeni dünya düzeninde bir sistem değişikliğini ilan etmiş ve buna göre; "güdümlü ekonomiye dayalı ülkelerin sayısı azalmıştır, demokratik süreçlerin başlatılması da 'özgür dünyanın' genişlemesini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ülkeler küreselleşme sürecine dahil olmaktadır, çünkü 'özgürleşme' coğrafi sınırları etkilemektedir. Bu düzende genişleme stratejilerinin uygulanması gerekmektedir, yani 'yeni demokrasiler', 'pazar ekonomisi', 'liberalleştirici hareketler' sağlanmalıdır ve yoksul ülkelere insani yardımlar yapılarak 'pazar-demokrasisi'nin kökleşmesi teşvik edilmelidir."²⁷³ Clinton döneminde ana hatları bu şekilde belirlenen ekonomik plandaki bu saldırı hareketi,

---

<http://www.inopressa.ru/nouvelobs/2004/12/09/15:55:07/cartes> (erişim:14.02.2005)
²⁷³ Alain JOXE, a.g.e., ss. 145-149.

halefi Bush Jr. döneminde ise tamamen yeni bir askeri saldırı ve sefer biçimini almıştır.

Amerika'nın küreselleşme ile dayattığı Batılılaşma-Amerikanlaşma süreci Arap dünyasında tepki uyandırarak dini ve milli unsurlara yönelme eğilimini arttırmıştır. Arap solunun zayıflaması, anti-emperyalist, anti-Batı ve anti-Siyonist bayrağın temsilciliğini radikal İslamcıların yapmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle Ortadoğu'da İslamcı anti-Amerikan ideoloji güçlenmekte ve siyasal muhalefetin toplandığı temel merkez olmaktadır.²⁷⁴ Amerika'nın zamanında desteklediği bu liderler ise, "demokratikleştirme" sürecinde saldırıların ana hedefleri olmaktadır.

II. Dünya Savaşından itibaren, ABD birçok ülkenin ekonomisini ve kurumlarını kendi çıkarları doğrultusunda uyarlamayı başarırken, Ortadoğu'da bu uyarılama başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hatta Amerikan düşmanlığını beslediği söylenebilir. Bu yüzden Körfez Savaşıyla ABD, bölgede en önemli güç haline gelse bile, İsrail dışında ciddi bir müttefik kazanamamıştır. Müttefik kazanabilmek için, bölge ülkelerdeki anti-demokratik yapılara göz yumulmuştur,²⁷⁵ 11 Eylül saldırıları, terörü, hatta İslamcı terörü bir numaralı düşman ilan etmiş, böylelikle Ortadoğu yeniden hedef bölge olmuştur. Ancak bu sefer, bölge genişletilerek yine nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğu Orta Asya ve Kuzey Afrika'ya kaydırılmıştır.

Büyük Ortadoğu Projesi, Büyük Ortadoğu Girişimi olarak ortaya çıkmıştır, ancak en son adı "*Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi*"dir. Proje, genelde Yeni Dünya Düzeninin sağlanabilmesi açısından en büyük tehditler oluşturan terör ve kitle imha silahlarının yok edilmesini hedefleyen çok boyutlu bir girişim olarak tanımlanırken, çerçevesi çok daha geniştir. Nitekim, bölgenin gösterdiği özellikler, çok kapsamlı ve karmaşık bir dönüştürme projesini uygulamaya ihtiyaç duyurmaktadır.²⁷⁶

²⁷⁴ Serhat ERKMEN, "ABD, Büyük Orta Doğu ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı: 52, Ağustos 2004, ASAM, Ankara., s. 21

²⁷⁵ Serhat ERKMEN, *a.g.m.*, s. 19.

²⁷⁶ Armağan KULOĞLU, Fatma Elif SALKAYA, "Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı: 48, Nisan 2004., s. 26.

Projenin bir ayağı olan ve 11 Eylül saldırıları ardından ilan edilen ABD-Ortadoğu Ortaklık Girişimi, kadın hakları, yolsuzlukla mücadele, sivil toplumun girişimleri, eğitim, finans sektöründe reformlar gibi konu başlıkları taşımaktadır. Ancak bu konuların hemen tamamı, ABD'nin bölgeye yönelik yardım programlarında uzun yıllardır zaten yer almaktadır. İlan edildiği zaman, Büyük Ortadoğu Girişimi, daha çok Helsinki kriterleri gibi insan hakları ve demokrasiye vurgu yapmış ve bunun üzerine şekillenmiştir.²⁷⁷

Helsinki süreci, tüm Avrupa'yı ve çevredeki ülkeleri dönüştüren ve belli kriterlere uyarlayan bir projedir; BOP'un da aynı şekilde etkin bir proje olması için çaba verilmektedir. Elbette ki, insan hakları ile demokrasi, projenin temel nedenleri değildir; burada ABD güvenliği'nin sağlanması ve bölgeyi bu şekilde uyarlaması amacı vardır. İslamı yeni ideolojik muhalefet olarak göstermek ABD'nin faaliyetlerine meşru bir temel sağlayacaktır. Bu nedenle Büyük Ortadoğu Girişimindeki reformların hemen tamamı bu "ideoloji"yi ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Nitekim *Hungtington*, ünlü "Medeniyetler Çatışması" makalesinde, Batı karşısında duracak kültürleri incelemiş ve Batı'nın bu kültürleri değerlendirerek strateji üretmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁷⁸ *Fukuyama*'nın tezine göre ise, İslam'ın modernlikle ciddi sorunları vardır ve İslam Batı değerlerini kabul etmeyen tek kültürdür. 11 Eylül saldırıları da basit bir terör saldırısından ibaret değildir. ABD'nin açtığı savaş salt bir terör grubuna karşı olandan ibaret olmayıp, çok daha derin ve çok daha kapsamlı bir mücadeledir.²⁷⁹

Projenin içeriğinin geliştirilmesi yeni değildir. Esasında I. Körfez Krizi'nden sonra Başkan Bush'un 6 Mart 1991'de Kongre'de yaptığı "Yeni Dünya Düzeni" başlıklı konuşmanın içeriği, Eylül 2002'de yayınlanan Bush Doktrini olarak da adlandırılan

²⁷⁷ Serhat ERKMEN, a.g.m., s. 26.

²⁷⁸ Samuel P. HUNGTINGTON, "The Clash of Civilizations ?", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No: 3, Yaz, 1993, ss. 22-49 / Murat YILMAZ, (derleyen), *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, Sekizinci Basım, 2003 Ankara.

²⁷⁹ Francis FUKUYAMA, "*Hedefleri: Modern Dünya*", çev.: Birol Akgün, Yasin Aktay, *Tarihin Sonu mu?*, der. Mustafa AYDIN, Ertan ÖZENSEL, Vadi Yayınları, 2. Basım, 2002, Ankara.s. 255-256. ve Francis FUKUYAMA, "*Hala Tarihin Sonundayız*", çev. Özkan Gözel, a.g.e., s. 250.

"ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi" başlıklı belgenin de ana hatlarını oluşturmaktadır.²⁸⁰ Ancak Amerika'nın Ortadoğu politikasının 11 Eylül saldırılarından önce daha görünmez, yani dolaylı olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁸¹ Oğul Bush yönetiminin Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'e göre, Amerikan stratejisinin coğrafi odağı Avrupa'dan Doğu Asya'ya kaymalıdır; askeri gücünün işlevi de geleneksel olmayan tehditlere göre uyarlanmalıdır.²⁸² Bu şekilde Ortadoğu bölgesi Orta Asya bölgesi ile birleşerek; Müslüman nüfusun bulunduğu Orta Asya, Ortadoğu coğrafyasının bir parçası gibi tanımlanmaya başlanmıştır. Afganistan operasyonunu kolaylaştırmak bahanesiyle Orta Asya bölgesinde yer alan üç ülkede askeri üs kuran ve Irak'a demokrasiyi getireceği bahanesiyle Ortadoğu'yu kendisine göre yeniden yapılandırmaya başlayan ABD'nin her iki bölgede de oldukça etkin bir duruma gelmesi, her iki bölgede yer alan petrol rezervlerinin yoğunluğu düşünüldüğünde oldukça anlamlıdır.²⁸³

İslam fundamentalizminin Orta Asya bölgesine sıçrayarak yeni bir güvenlik sorunu yaratması endişeleri, özellikle İran'ı hedef haline getirmektedir. Burada Amerikan stratejisi açısından, yine kitle imha silahları kozunu oynadığı görülmektedir. Bir yandan da tüm bölgeye "küresel kültür"ün yani Amerikanlaşma'nın yayılması projenin diğer şartıdır. Bu nedenle küreselleşme, demokratikleşme ve insan haklarının yayılması sürecin ana sloganları olarak ilan edilmektedir.

Arap Dünyası için Filistin meselesi daha büyük bir sorunken, Ortadoğu'da "düzenin sağlanmasının" Filistin'le değil de, Irak'la başlaması düşündürücüdür.²⁸⁴ Oysa, Filistin meselesinin çözümlenememesi Amerikan ve Yahudi düşmanlığını arttırarak yine

²⁸⁰ Armağan KULOĞLU, Fatma Elif SALKAYA, a.g.m., s. 28.

²⁸¹ Walter ARMBRUST, "Imperial Dreams Prefigured: America and its Middle Eastern Urge", *Diplomatic History*, Vol. 28, No: 2, April 2004, s. 281.

²⁸² Serhat GÜVENÇ, "11 Eylül Sonrasında Dünya", *Görüş*, TÜSİAD Yayın Organı, Sayı: 49, Kasım-Aralık 2001, s. 10.

²⁸³ Gamze GÜNGÖRMÜŞ KONA, "Ortadoğu'nun Yeni Sınırları", *Görüş*, TÜSİAD Yayın Organı, Sayı: 55, Haziran-Temmuz 2003, s. 25.

²⁸⁴ Hasan CEMAL, "Büyük Ortadoğu", <http://www.milliyet.com.tr/2004/03/03/yazar/cemal.html>, (erişim: 5.03.2004)

bir güvenlik sorunu oluşturmaktadır.²⁸⁵ ABD açısından asıl hedef bölgede yerleşmek olduğundan; bunun için en iyi ülke Irak'tır. ABD, İngiltere ve İsrail'in Irak'ın işgalinin başından beri en temel hedefi Irak'ta ileride bölünmeye gidecek gevşek bir federasyon kurulmasıdır. Kuzey'de Kürt Federasyonu, Güney'de İran yanlısı olmayan bir Şii Federasyonu ve Orta Irak'ta ise ileride Ürdün'le birleşmesi düşünülen bir Arap Federasyonu özlenen hedeftir.²⁸⁶

Kafkasya'da, Ortadoğu'da ülkelerin parçalanması; Orta Asya, Doğu Avrupa ve Afrika'da tarafların ayrışmasıyla uygulanan bu "böl, parçala, yönet" stratejisinin tek tip dünya düzenini, ortak pazarları ve sınırların kaldırılmasını hedefleyen küreselleşmeye hizmet etmesi de bir paradoks olmaya devam etmektedir. Ortadoğu sorununun çözülmesi için rejimlerin değişmesi gerektiğine inanıldığından, bu zorlu sürecin en kısa yöntemlerle yapılması istenmektedir. "Anında demokrasi"²⁸⁷ diye adlandırılan bu stratejinin ise gerçek demokrasiyi getirip getiremeyeceği tartışma konusudur.

2. Petrol Sorunu ve Ekonomi

Ortadoğu coğrafyası ve ekonomisi çoğu kez petrolle özdeşleştirilmektedir. Bölge ülkelerinin çoğunun zengin petrol yataklarına sahip olması ve çevre ülkelerinin de bu kaynakların transferi için koridorlar oluşturması, Ortadoğu'yu çekici hale getirmektedir.

Sanayileşme ve aynı dönemde petrolün bulunmasıyla birlikte, dünya giderek enerji kaynaklarına bağımlı hale gelmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün önemi anlaşılınca, özellikle sanayileşmiş ülkeler ihtiyaç duydukları kaynakları elde etmek için farklı arayışlar içine girmişlerdir. İlginçtir ki, ABD'nin I. Dünya Savaşı'na dahil edilmesi,

²⁸⁵ Michael SCOTT DORAN, "Palestine, Iraq and American Strategy", *Foreign Affairs*, Cilt 82, No: 1, Ocak-Şubat 2003, s. 19.

²⁸⁶ "ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi ve Irak", <http://www.haberanaliz.com/detay.php?detayid=929>, (erişim:27.10.2004)

²⁸⁷ Fatih BİLGE, "Emperyalizmi Yeniden Yorumlama Modeli Olarak Büyük Ortadoğu Projesi", <http://www.cemaat.com/node/view/401>, (erişim:27.10.2004)

İngiliz petrol tankerlerinin Alman ordusu tarafından bombalanmasıyla olmuştur.²⁸⁸

ABD Dış İşleri Bakanlığı daha 31 Mayıs 1919'da bütün elçilik ve konsolosluklarına gönderdiği ünlü genelgesinde "... petrol bulunan, bulunabilmesi imkanı olan her yerde, oralandaki petrol kaynakları üzerindeki denetim durumunu, gelişme umutlarını ve bu alanlardaki petrol üretimine Amerika'nın katılma olanaklarının bildirilmesi." istenmiştir.²⁸⁹ II. Dünya Savaşı'nın ardından petrol dış politika stratejilerinin önemli belirleyicisi olmuş ve Sovyet toprakları dışındaki hemen tüm enerji kaynakları üzerinde ABD asıllı şirketler hakimiyet sağlamışlardır. Bugün de Ortadoğu'daki karışıklıklar ve savaşlar çeşitli nitelemeler altında petrol kaynaklarına ulaşma ve hakimiyet çabalarına bağlanabilmektedir.

Ek I ve II'deki grafiklerden²⁹⁰ görüldüğü gibi, Ortadoğu'nun petrol rezervleri dünya talebinin yaklaşık % 65'ini karşılamaktadır. ABD ise %15 oranında Ortadoğu'nun enerji kaynaklarına bağımlıdır.²⁹¹ Bu nedenle Ortadoğu'yu kontrol altında tutmak başlıca hedeflerindedir. Uzmanlar tarafından ABD'nin petrol tüketiminin 10 yıl içinde %70 oranında artacağı öngörülür, ABD'nin enerji sorununu arttırmaktadır. Üstelik bugünkü üretim düzeyi ve rezervleri çerçevesinde, ABD'nin petrol rezervi 10 yıl, doğal gaz rezervi ise 9 yıl sonra tükenebileceği öngörülmektedir.²⁹²

Ortadoğu ülkelerinin ekonomileri büyük ölçüde petrole bağımlıdır ve diğer sektörler gelişme göstermemiştir. Petrol zenginliğine rağmen ABD ile sıkı ilişkileri olan Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri dışındaki ülkeler geri kalmıştır. Bölge kaynakları üzerinde yabancı şirketler hakimiyet kurmuşken, II. Dünya Savaşı

²⁸⁸ Daniel YERGIN, "Gulf Oil-How Important is it, anyway?", <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?file=/chronicle/archive/2003/04/13/IN307923.DTL> (erişim:23.10.2004)

²⁸⁹ Atilla İLHAN, *a.g.e.*, s. 69.

²⁹⁰ Veriler <http://www.petrostrategies.org/Learning%20Center/LearningRunningOut.html> sitesinden alınmıştır

²⁹¹ Sam H. SCHURR, Paul T. HOMAN, *Middle East Oil and the Western World*, American Elsevier Publishing Company, Inc., 1971, New York, s. 19.

²⁹² Cem ENGİN, "Küresel Ekonomik Mücadele ve ABD'nin Petrol Politikaları", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl:19, Sayı:215, Şubat 2004, s. 110.

sonrasında Ortadoğu ülkeleri de bu kaynakların önemini anlamaya başlamış ve ulusal politikalar yürütme çabasına girmiştir. Böylece 1960 yılında kurulan OPEC (Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü)²⁹³ çok uluslu şirketlerle rekabete girmiş ve dünyadaki petrol fiyatlarını kontrol etmek istemiştir.

OPEC'in 1970'lerden başlayarak gittikçe daha mücadeleci tavır içine girmesiyle, ünlü "petrol krizleri" ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda petrol tüketen ülkeler bölgeye daha fazla bağımlı hale gelmiş, üçüncü dünya ülkeleri ise daha da yoksullaşmıştır. Ancak petrol fiyatlarındaki artış petrol şirketlerinin kasalarını doldurmaktadır. Dünyada Yedi Kızkardeş diye bilinen şirketler, petrol piyasasında en büyük devlerdir ve temelleri John D. Rockefeller tarafından 19. yüzyılda ABD'de kurduğu ilk petrol şirket olan StandartOil'e dayanır.²⁹⁴ Bunlar, tabelalarını dünyanın her yerinde yol kenarlarında ve benzin istasyonlarında görebileceğimiz, Exxon, Shell, BP, Gulf, Texaco, Mobil ve Socal (yada Chevron).²⁹⁵

Dünyada petrol alanlarının azalması söylentileri son 10 yıldır gündemdedir. Petrol şirketlerinin yeni alan araştırmalarına çok büyük kaynak aktarmaları ve alternatif enerji konularıyla da ilgilenmeleri çok dikkat çekicidir. Ancak alternatif enerji kaynaklarının global çapta petrolü ikame etmesi için yakın gelecekte olanak sağlayacağı gözükmemektedir. Dünyada günlük üretimi 100 bin varilin²⁹⁶ üzerinde olan 116 adet petrol alanı bulunmaktadır, ki bunların günlük üretimi hemen hemen dünya üretiminin yarısını oluşturmaktadır. İlk 14'te yer alan petrol alanlarının yaşı 70'tir. En yaşlı petrol alanları ise halen dünyanın en çok petrol üretenleridir. Bu 116 alanın 57'si OPEC

---

²⁹³ Anthony SAMPSON, **The Seven Sisters The Great Oil Companies and the World They Shaped**, The Viking Press, 1975, New York, s. 161.

²⁹⁴ Noline KOKXHOORN, **Oil and Politics The Domestic Roots of US Expansion in the Middle East**, Peter Lang Frankfurt/M. Herbert Lang Bern, 1977., ss.3-7.

²⁹⁵ Anthony SAMPSON, **a.g.e.**, s. 5.

²⁹⁶ 1 varil = 159 litre; 1 ton ise 7.3 varil ham petrol oluşturur. Günde 1 milyon ton ham petrol ürettiğinde yıllık 50 milyon ton ham petrol üretilmiş olmaktadır. - Şükrü S. GÜREL, **Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara Üniversitesi, SBF Yayını No:432, 1979, Ankara, s. 18.

üyesidir ve ortalama yaşları 30'un üzerindedir.²⁹⁷ Buradan anlaşılıyor ki, kullanılabilir petrol alanlarının azalması enerji piyasasında büyük rekabete ve petrol fiyatlarının yükselmesine yol açmaktadır; bu durum da enerji kaynakları bölgelerini daha değerli kılarken, üzerinde oynanan oyunların şekli de şiddetlenmektedir.

Soğuk Savaş'ın ardından Rusya'nın önemli bir aktör olarak küresel pazara katılması ve rekabete açılan Hazar Petrolü, Batılı güçlerin Ortadoğu'daki politikalarını "genişletmelerini" gerektirmiştir. Bu anlamda Ortadoğu'da "güvenlik" için yapılan operasyonların bir çoğunda petrol yolunun açılması önemli bir etkidir. Nitekim, Hazar petrolünün Rusya yoluyla değil de, İran veya Afganistan yoluyla Körfeze aktarılması Batı için daha güvenlidir. Ancak bunun için bu ülkelerde güvenliği sağlayacak askeri gücün yerleştirilmesi gerekmiştir. Irak ise, 1999'dan itibaren Suudi Arabistan ve İran'la yakınlaşarak Ortadoğu'da yeni bir blok oluşumunun sinyalini vermeye başlamıştır. Uzun yıllardır petrol yüzünden kavga etmiş bu güçler ortak hareket etmeye başlayarak, ABD'yi rahatsız etmeye başlamıştır. Bu nedenle Irak'ın da devre dışı bırakılması gerekmiştir.²⁹⁸

Enerji kaynaklarının hızla tüketilmesi, diğer yandan da artan talepler jeo-ekonomik güç merkezleri olarak kabul edilen ülkeleri kaynaklara ulaşmak için çeşitli stratejiler üretmeye itmektedir. Gelecek dönemlerde bu stratejilerin dünya politikasına şekil vereceği açıktır. Enerjiye en çok ihtiyaç duyan sanayileşmiş ülkeler ve onlara bağlı dev şirketlerle hızla gelişen ve yükselişe geçen Çin, Hindistan ve Rusya gibi devletler ise bu gelişmelerin temel aktörleri olacaklardır.

---

²⁹⁷ Sohbet KARBUZ, "Petrolün üretim Zirvesi ve Petrol Ekonomisinin Geleceği", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl:19, Sayı:223, Ekim 2004, s. 21.

²⁹⁸ Suat PARLAR (söyleşi), "Geçmişten Günümüze Petro-Politik Dengeler", http://www.uzaklar.net/html/gecmisten_gunumuze_petro-polit.HTM (erişim:2.05.2005)

3. Ortadoğu Güvenliği ve Silahlanma

Ortadoğu coğrafyasının arz ettiği önem ve diğer yandan sahip olduğu etnik, kültürel ve dini yapının etkileri sonucunda, bölgeyi "güvenli" hale getirmek Batılı güçler için öncelikli hedeflerden olmuştur. Güvenliğin sağlanması askeri birliklerin bölgeye yerleştirilmesi ve silahlı denetim dışında, çeşitli insan hakları, demokratikleştirme, kültürel programlar gibi araçlarla da amaçlanabilmektedir.

Ortadoğu bölgesinin hemen tamamı İslami bir coğrafya olup, Batı değerlerini kabul etmeyerek radikal dini oluşumları beslemektedir. Batı değerleri ve Batılı insan hakları doktrininin benimsenememesi, bölge halklarının kültürleri ve gelenekleri ile çelişmesinden²⁹⁹ daha çok, ABD'nin bölgeye yönelik dış politikasıyla ilgilidir. ABD yönetiminin petrol politikası gereği Arap şeyhleri ile kurduğu ilişki otoriter anti-demokratik rejimleri desteklemiş, diğer yandan Arap-İsrail çatışmasında İsrail'in güvenliği için sürdürülen politikalar, bölgede yeraltı faaliyetlerin ve terörün yükselmesine yol açmıştır.³⁰⁰ Dolayısıyla bölgenin İslami terör kamplarının beşiği olması bu tepkilerle açıklanabilir.

II. Dünya Savaşının ardından, bölge sürekli silahlanmıştır. İki bloklu dünya düzeninin yarışmacı koşulları ve müttefik arayışları en çok üçüncü dünya ülkelerinin kullanılmasına yol açmıştır. Böylelikle bölge hem Rus yapımı, hem de Amerikan silahlarının yığınağı haline gelmiştir. Şimdilerde ise bir zamanlar kendi politikası gereği ve kendi güvenliği için yığılan bu silahlardan bölgeyi arındırmak, yeni ulusal güvenlik stratejisinin bir gereğidir.

Tarihte silah yardımı ve satışı politikasını en çok kullanan ülke ABD'dir. Bu politikayla ya müttefik kazanmak, ya da alıcı ülkede rejimi değiştirmek için karşıt

²⁹⁹ Pierre SANTE, "İnsan Hakları ve Kültürler Çatışması", *Medeniyetler Çatışması*, (der.) Murat Yılmaz, s. 261.

³⁰⁰ Michael THEODOULOU, "Arab Press Finds Roots of Terrorism Closer to Home", <http://www.csmonitor.com/2002/0128/p.07901-coome.html>, (erişim:26.04.2004)

cepheye destek vermek istemiştir. Ancak tarihteki deneyimler gösteriyor ki, bu politikanın sonuçları ABD için hüsrana verici olmuştur. ABD'nin silah yardımı yaptığı hemen her durumda - Şah'ın İran'ı, Marcos'un Filipinleri veya Noriega'nın Panaması - sadece düşman kazanmada başarı sağlanmıştır.³⁰¹

Bölgenin aşırı silahlanmasında petrol çok etkili olmuştur. Petrol geliri arttıkça, "petrodolarlar" yine silah alımına yönelmiştir. Bu, ABD'nin bölgeye akıttığı paranın geri alınması için bir strateji haline gelmiştir.³⁰² Bölge ülkeleri silahlandıkça, rejimlerin baskısı artmış, insan haklarında da dünyada en kötü kayıtlara ulaşılmıştır. Ayrıca bölgenin kendi içindeki parçalanmışlığı ile Sunni ve Şii kampların rekabeti silahlanmayı arttırmaktadır.³⁰³

Ortadoğu'nun parçalı etnik ve dini yapısı, İsrail faktörü, otoriter rejimler ve bu yapıya bağlı olarak gelişen siyasal kültürü bölgeyi sürekli çatışma halinde bırakmıştır. 1960'lardan beri Nixon'la birlikte Komünizme karşı uygulanmaya başlanan İslami yayılmayı destekleme politikası radikalleşmeye yol açmış ve İslam terörü biçimi ile Batı ve onun değerlerine karşı dönmüştür. Ortadoğu'nun bu oluşumlara ev sahipliği yapması, "güvenlik" faktörüne petrol ve ekonomik çıkarlar dışında bir de bu açıdan bakılmasını gerektirmektedir. Ancak Ortadoğu güvenliğinin dış güçlerle sağlanmaya çalışılmasının herşeyden önce, bölgenin değil, ABD'nin ve müttefiklerinin güvenliğini amaçladığı açıktır.

---

³⁰¹ Peter DRUCKER, *The New Realities*, Harper & Row Publishers, 1989, s.52.

³⁰² Michael T. KLARE, *American Arms Supermarket*, University of Texas Press, 1984, Austin, s. 119.

³⁰³ Brian DAVEY, "Oil and World Politics after the World Trade Center Attacks", <http://www.sharelynx.com/web/BDavey/EnergyPolitics.htm>, (erişim:11.02.2005)

C. Orta Asya'nın Geçirdiği Değişim

1. Siyasal Sorunlar ve Otoriter Liderler

Sovyetler Birliği'nin dağılımı üye ülkelerde şok etkisi yaratarak siyasal sistem boşluğuna ve kaos ortamına zemin hazırlamıştır. Her devlet dağılmanın ardından gelen geçiş sürecinin çok boyutlu etkilerine farklı tepkiler göstermiştir. Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri genel olarak Sovyetlerden kalan iktidar organlarını korumuşlardır. Hatta, Komünist partisi yöneticileri Haydar Aliev, İslam Kerimov, Nursultan Nazarbayev, Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) bağımsız önderlere dönüşmüşlerdir.³⁰⁴

Sosyalist sistemin ani çöküşü, tüm iradeyi ve tüm siyasal gücü demokrasiye alışık olmayan yönetimlerin eline bırakmış; böylece demokrasiye geçiş süreci ya başlatılamamış ya da tamamlanamamıştır. Post-Sovyet devletlerde güçlerin bu eşitsiz dağılımı ise otoriter, zaman zaman diktatörlük rejimlerine yol açmıştır.³⁰⁵ Birçok uzman görüşünde, Orta Asya Cumhuriyetleri yönetim şekilleri ve toplumsal yapılarında gelenekselciliğe dönüşün yaşandığına ve yer yer demodernizasyon sürecinin başladığına dikkat çekilmektedir.³⁰⁶ Tüm Orta Asya Cumhuriyetlerinde, deyim yerindeyse, eski Türk kültüründe olan klan veya kabile tipi yönetim biçimine dönülmüş durumdadır. Ülke liderlerinin aile fertlerinin yönetimin en üst seviyelerine getirildiği gözlemlenmektedir. Türkmenistan'da Niyazov kendisini ömür boyu Devlet Başkanı ilan ederken, modern Kazakistan aile yönetiminin en parlak örneğidir. Nursultan Nazarbayev çevresindeki yakın insanları oldukça önemli görevlere getirilmiş olup, ülke

³⁰⁴ İrfan ÜLKÜ, *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*, Kum Saati Yayınları, 1. Basım 2002, İstanbul, s. 207.

³⁰⁵ Michael McFAUL, "The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World", *World Politics*, Vol. 54, No:2, Ocak 2002, s. 223.

³⁰⁶ Aleksey MALAŞENKO, "Avtoritarniye Rejimi Konkuriyut s Religioznoy Oppozitsiyey" - "Otoriter Rejimlerle Dini Muhalefetin Rekabeti", *Oasis-Orta Asya e-dergisi*, Rusya Gazeteciler Birliği Yayını (www.ca-oasis.info), No:2 (2), Mart 2005, s.8.

yönetiminden tüm ailenin sorumlu olduğu söylenebilir.³⁰⁷

Post-Sovyet rejimlerinin birçoğunda "iktidar paylaşılmaz" mantığına odaklanmıştır. Dolayısıyla her türlü eleştiri veya muhalefet hareketi çok sancılı bir şekilde algılanmaktadır.³⁰⁸ Bu da demokrasinin yerleşmesini engellemektedir. Orta Asya'da muhalif hareketlerin araç olarak dine, yani İslam'a başvurdukları da görülmektedir. Orta Asya'daki Neo-İslamcılar, Güney Asya ve Ortadoğu'daki prototiplerinden farklı olarak sosyal hiyerarşinin tepedeki kesimleri olmasalar da, en alt sosyal tabakadan da gelmezken oldukça iyi eğitilmiş insanlardır.³⁰⁹ Genelde yerel elit mensubu bu entellektüeller merkezi yönetime isteklerini kabul ettirmekte zorlandıklarında çareyi radikal İslam'a başvurmakta bulmaktadırlar.

Yolsuzluk Orta Asya ve Kafkasya yönetimlerinin en önemli sorunlarından. Birçok yüksek düzeyli bürokratin silah ticareti, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti gibi yolsuzluklara karıştığı bilinmektedir. Yasa dışı yollarla gelen para aktıkça, ekonomik kaynaklara ulaşma rekabeti kızışmakta, bu da ancak yasama ve yargı sistemini düzeltme yoluyla geçilebilmektedir.³¹⁰

Son yıllarda sağlanan tüm gelişmelere rağmen, bölgede demokratik yönetim

³⁰⁷ Nazarbayev'in eşi-Sara Alpysova, tıp doktoru, "Bobek" Ulusal Yardımlaşma Fonu Başkanıdır; erkek kardeşi-Bulat Nazarbayev, işadamı, danışmanlık şirketi müdürü aynı zamanda alkollü içecekler ve tütün ürünleri ithal eden kuruluşun başkanıdır; büyük kızı-Dariga Nazarbayeva, siyaset bilimi doktoru, ülkenin en büyük TV kuruluşunun başında, son yıllarda ASAR partisi Genel Başkanıdır. Dariga Nazarbayeva'nın eşi-General Rahat Aliev, işadamı ve Vergi Politikaları Milli Komitesi Başkanı; babası-akademisyen Muhtar Aliev, eski Sağlık Bakanıdır. Nazarbayev'in ikinci kızı-Dinara Nursultanovna-N.Nazarbayev adındaki Eğitim için Yardım Fonunun Başkanı; eşi-Timur Kulibaev, Almaty Ticaret ve Finans Bankası Başkanlığı Danışmanı ve *KaztransOil* Milli Petrol A.O. Başkanıdır, onun abisi-Talgat Kulibaev, Dış İşleri Bakanlığı Almaty Bölgesi Temsilcisi; babaları-akademisyen Askar Kulibaev, eski İmar Bakanı ve Maddi Kaynaklar Bakanı, ulusal turizm şirketinin başkanı. Nazarbayev'in üçüncü kızı-Aliya Nazarbayeva, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akaev'in oğlu Aydar Akaev'le evlilik yapmıştı, henüz yeni mezun olan eşi, *Kazkommerzbank*'ta yüksek dereceli bir göreve getirilmişti. (Kaynak: *Proceedings of International Eurasian Institute Workshop*, October, 1999. "Political Collisions-99 "Islamic Extremism": myths and reality Statement of the Problem", http://www.iicas.org/english/publkz_8_12_99.htm, erişim: 12.03.2005)

³⁰⁸ Aleksey MALAŞENKO, a.g.m., s. 8.

³⁰⁹ "Political Collisions-99 "Islamic Extremism": myths and reality Statement of the Problem" ....

³¹⁰ Gary K. BERTSCH editör, *Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, Routledge, 2000, New York, London., s. 9.

biçimlerinin sağlandığı söylenemez. Orta Asya ve Trans-Kafkasya bölgesindeki hemen tüm devletler otoriter rejimlerle yönetilirken, yolsuzluklar, kaçakçılık ve radikal İslamcı oluşumlar anti-demokratik unsurları beslemektedir.

2. Milliyetçilik, Din ve Etnik Sorunlar

Sovyet yöneticileri, bazı grupların statülerini yükseltmek, bazılarının da yasaklamak veya idari sınırları, hatta toprak mülkiyetlerini yeniden düzenlemek yoluyla, Birliğin etnik-bölgesel oluşum haritasını yeniden çizmişlerdir. Uzun yıllardır, demogarfik ve etnik değişimlere aldırış yapılmadan, bu haritanın gözden geçirilmesi düşünülmemiştir. Milliyetçilik yasak bir konuyken, *perestroyka* ve *glasnost*'un getirdiği liberalleşme, yüzlerce milli ve etnik grup tarafından herşeyden önce "tarihi adaletsizliklerin" düzeltilmesi ile kendi idari ve siyasal statülerini tayin etme haklarının verilmesi olarak algılanmıştır.³¹¹ Böylelikle 1986 yılından itibaren Birliğin hemen her tarafında toplu gösteri hareketleri ve etnik çatışmalar dizisi başlamıştır.³¹²

Dinsel veya kültürel isteklerde bulunan milliyetçi hareketler genelde şiddet yoluyla dışa vurmuş, ve bu ayrılıkçı tepki özellikle Rusların 19. yüzyıldan beri egemenlik altına aldığı Türk-Moğol etnik grupların oluşturduğu Orta Asya devletleri ile Kafkaslar'dan gelmiştir.³¹³ 1986 yılında Kazakistan'ın başkenti Almatı'daki kanlı ayaklanmalardan sonra, milliyetçi dalga tüm bölgeye yayılmıştır.

1989 Nisan ayında nüfusun çoğunluğu Hıristiyan olan Gürcistan Cumhuriyeti'nin başkenti Tiflis'te ayaklanan ve ayrılmak isteyen Müslüman Abhazalara karşı hükümet güçleri şiddetli bir müdahalede bulunmuştur. Karışıklıklar Mayıs'ta

³¹¹ Valery TISHKOV, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union*, PRIO, UNRISD, Sage Publications, 1997, s. 232.

³¹² Robert GURR, "Ethnic Warfare on the Wane", *Foreign Affairs*, Vol. 79, Mayıs Haziran 2000, s. 53.

³¹³ Paul BALTA, *Dünyada İslam*, Çev. Nihal Önel, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, 1994, İstanbul, s. 317.

Türkmenistan'da, sonra Özbekistan'da Fergana vadisinde,³¹⁴ yine Kazakistan'da, Kırgızistan ve Tacikistan'da yaşanmıştır.³¹⁵ Etnik çatışmaların en çok yaşandığı bölge Kafkasya olmuştur. Nüfusu genel olarak Hıristiyanlardan oluşan Ermenistan Cumhuriyeti ile ağırlıklı Şii Müslümanların yer aldığı Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Azerbaycan'a bağlı olan ve nüfusun dörtte üçünün Ermenilerden oluştuğu özel, kapalı bir bölge olan özerk Nagorno-Karabah (Dağlık Karabağ) eyaleti için çıkan çatışma en uzun süren çarpıcı çatışmalardandır.³¹⁶

Orta Asya Cumhuriyetlerinde Kafkaslar'dan farklı olarak, milliyetçilik siyasal ortamı uzun süre geren bir konu olarak kalmazken, özellikle kırsal alanlardan yayılarak gelen dincilik dalgası yönetimlerin karşısında yerini almaya başlamıştır. Kırsal nüfusun kentli nüfustan daha hızlı artması bu dalgaları güçlü kılmaktadır. Afganistan, İran ve Pakistan sınırlarından yayıldığı bilinen bu dalga ülkelerde radikal İslamcı partilerin kurulmasını da sağlamıştır. Bununla birlikte tüm Orta Asya Cumhuriyetleri içinde sadece Tacikistan'da İslamcı hareketler etkin bir rol oynamıştır. İran bunda öncü bir rol oynamasa da, ülkenin lider partisi olan İslamın Yeniden Doğuşu Partisi ile yakın ilişkiler kurulmuştur.³¹⁷

Kazakistan'da kurulan ve radikal temellere dayanan "Asbat el-Ansar", "Müslüman Kardeşler", "Taliban", "Boz Kurt", "Orta Asya Mücahitleri Cemaati", "Laşkar-i-Tayba" ve "Sosyal Reformal Cemiyeti" gibi ulusal ve uluslararası kuruluşlar Üst Mahkemece terör odaklı olarak kabul edilerek yasaklanmıştır.³¹⁸ Kırgızistan'ın

³¹⁴ Bkz. Paul B. HENZE, *Uzbekistan Viewd From Fergana, Türk Dünyasında Bakışlar-Studies on the Turkic World*, ed. Halil Bal, Muhammet Erat, DA Yayıncılık1. Basım 2003, İstanbul, s. 332.

³¹⁵ Paul BALTA, a.g.e., s. 318.

³¹⁶ Svante E. CORNELL, "Autonomy As a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective", *World Politics*, Vol. 54, No.2, Ocak 2002, ss. 245-276. - Edward WALKER, "No War No Peace in the Caucasus", *Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, ed. Gary K. BERTSCH, s. 169.-Füzuli İSMAYILOV, *Dağlık Karabağ Probleminin Jeopolitik Kökleri, Türk Dünyasında Bakışlar-Studies on the Turkic World*, ed. Halil Bal, Muhammet Erat, s. 369.

³¹⁷ Simbal A. KHAN, "Iran's Relations with Central Asia-A Strategic Analysis", *Perceptions Journal of International Affairs*, Cilt: IX, No:1, Mart-Mayıs 2004, s.48.

³¹⁸ OASIS-Orta Asya e-dergisi, Rusya Gazeteciler Birliği Yayını (www.ca-oasis.info), No:2 (2), Mart

yasaklı partisi "Hizb-ul Tahrir"ınse resmi rakamlara göre 2 000 civarında üyesi olduğu tahmin edilirken, resmi olmayan üye ve yandaşlarının 5 000'i bulunduğu sanılmaktadır.³¹⁹ Ülke nüfusunun 5 milyonun altında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu rakamın tehlikeli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Radikal İslam dış dinamikler yanında, iç dinamiklerden de beslenmektedir. SSCB döneminde din konuları sosyal yaşamdan tamamen uzak tutulmaya çalışılsa da, merkezden daha uzak olan Orta Asya'nın Güney kesimleri İslam'ı günlük ibadetler, gelenekler yoluyla yaşamaya devam etmişlerdir.³²⁰ Ayrıca İran ve Suudi Arabistan'ın Sovyetlere karşı izledikleri politikalarında bölgeye el altından binlerce Kuran'ı-Kerim kopyası dağıtılmış, yerel otoriteler arasında propaganda yapılmaya çalışılmıştır.³²¹ Devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla, dini temellere dönme milli temellere dönme ve milli özellikleri yükseltme ile birlikte algılanmıştır. Söz konusu fundamentalist hareketler önlenmeye ve sınırlandırılmaya çalışılsa da, radikalizm Orta Asya ve Trans-Kafkasya'da bir tehdit unsuru olarak kalmaya devam etmektedir. Ülkelerin otoriter yönetimleri, jeopolitik önemleri ve dış dinamiklerle iç dinamikler bu yayılma için uygun zemin hazırlamaktadırlar.

3. Ekonomi ve Yabancı Yatırımlar

SSCB'nin dağılması ve eski üyelerin piyasa ekonomisi koşullarına geçmeleri, uluslararası yatırımcılar için post-Sovyet coğrafyasında oldukça çekici yatırım alanlarını yaratmıştır. Bu şekilde BDT ülkeleri dünya sermaye piyasaları tarafından dikkatle izlenen ve araştırılan unsurlar haline gelmiştir.

2005, s.2.

³¹⁹almaz KALET, "Religiozny Uklon"- "Dini Eğilim", *OASIS-Orta Asya e-dergisi*, Rusya Gazeteciler Birliği Yayını (www.ca-oasis.info), No:2 (2), Mart 2005, s.4.

³²⁰Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları- 231, Tercüme: İsmail Orhan Türkgöz, 1997, Ankara.

³²¹Gamze G. KONA, *Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar*, IQ Yayıncılık, 2. Basım, 2004, İstanbul, s. 97.

Bölgeye yapılan doğrudan yabancı yatırımlar incelendiğinde, enerji kaynaklarını ihraç eden ülkeler grubu (Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan)³²² öne çıkmaktadır. Ancak enerji sektörüne yapılan yatırımlar, büyüklükleri itibariyle, ülkelerde çok yönlü etkiler yaratarak devletlerin mali, ekonomik ve sosyal mekanizmalarını doğrudan etkilemektedirler.

ABD Hazine Dairesinin verilerine göre, Hazar Bölgesi petrol rezervleri bugün 34 milyar varil oluşturmaktadır ve keşfedilmemiş rezervlerin potansiyelinin 235 milyar olduğu tahmin edilmektedir. Yani, toplam tahmin edilen ve bilinen rezerv 269 milyar varil olup dünya rezervlerinin %26'sı anlamına gelmektedir.³²³ Söz konusu petrol yatakları değerinin 5 trilyon ABD doları olduğu söylenmektedir. Sadece Azerbaycan ve Kazakistan'ın sahip oldukları petrol rezervleri ABD rezervlerinin üç katıdır. Exxon, Mobil, Chevron, Texaco ve BP gibi petro-devler şimdiden 30 milyar dolar yatırım yapmış durumdadırlar.³²⁴ Bölgeye en çok ilgi gösteren ülkelerin başında enerjiyi en çok tüketen ABD'nin gelmesi bu yüzden şaşırtıcı değildir. ABD yıllık petrol ihtiyacının henüz sadece 4.3 milyon tonunu bu ülkelerden ithal ederken, bölge ülkelerinde yapılan petrol aramalarında, boru hatları ile ilgili faaliyetlerde etkin rol oynamaktadır. Bununla birlikte, bölgede gerçekleştirilen petrol üretiminden öncelikle Avrupa ülkeleri faydalanmaktadır. Nitekim 2001 yılında Avrupa'nın bölgeden petrol ithalatı 181.2 milyon ton olmuş ve petrol tüketiminin %23,8'i karşılanmıştır. Gelecekte muhtemel rezervlerin kesinleşmesi ile birlikte ekonomik güç merkezleri olan ABD, Avrupa, Japonya ve Çin'in bölge petrolüne olan ilgilerinin artması beklenmektedir.³²⁵

1991'den bu yana Orta Asya ve Kafkaslar'da en çok yabancı yatırım çeken ülkeler Azerbaycan'la Kazakistan olmuştur. Söz konusu yatırımların %75'lik kesimi enerji sektörüne yapılmış, böylece petrol ve gaz üretimi orantılı olarak %15 artış

³²² Hayriye KAHVECİ, *Oil and Natural Gas Sector in the Post-Soviet Turkmenistan: Opportunities and Challenges*, *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBİV, Bigart, İstanbul, s. 222.

³²³ <http://www.cia.doe.gov/emeu/cabs/caspian.html> (erişim:29.04.2005)

³²⁴ Lutz KLEVEMAN, "The New 'Great Game' in Central Asia",

<http://www.strategypage.com/messageboards/messages/70-17.asp> > erişim:29.04.2005.

³²⁵ Cem ENGİN, *a.g.m.*, s. 113-114.

göstermiştir. Bu yatırımların en büyük kaynakları ABD, Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri olmuş ve özellikle çok uluslu şirketlerin girişimleriyle belirlenmiştir. 1993 yılında Tengiz yataklarının (Kazakistan) Chevron'a 450 milyon dolara (2000'de ilave %5) satılması, 1998'de yine Tengiz'in %25'lik hissesinin Mobil'e 1.1 milyar dolara satışı, 1998'de Kaşagan Konsorsiyumun bir payının Phillips ve Inpecs'e 500 milyon dolarlık satışı en büyük yatırımları oluşturmuştur.³²⁶

Aşağıdaki tabloda 1991-2003 arasında BDT ülkelerine gerçekleşen yabancı yatırımlar gösterilmiştir. Yatırımcıların enerji kaynakları dışındaki sektörlere zayıf ilgisi, ülkelerdeki yasal mevzuatın eksikliği, vergi politikasındaki istikrarsızlık ve yolsuzluklarla aşırı bürokratik sistemle açıklanmaktadır.³²⁷

Tablo 1: BDT Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar, 1991-2003, milyon dolar.

	1991-1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Beyaz Rusya	31	352	203	444	119	96	247	171
Moldova	27	79	76	38	134	146	117	58
Rusya Federasyonu	1449	4865	2761	3309	2714	2469	3461	1144
Ukrayna	269	623	743	496	595	792	693	1424
Ermenistan	12	52	237	135	124	88	150	155
Azerbaycan	326	1115	1023	510	130	227	1392	3285
Gürcistan	19	243	265	82	131	110	165	338
Kazakistan	826	1321	1151	1472	1283	2835	2590	2068
Kırgızistan	48	84	109	44	-2	5	5	25
Tacikistan	12	18	25	21	24	9	36	32
Türkmenistan	131	108	62	125	126	170	100	100
Özbekistan	39	167	140	121	75	83	65	70

Kaynak: *World Investment Report 2004, UNCTAD, s. 370-371.*

³²⁶ M.E. ELİZAVETİN, "Priamnye İnostranniye İinvestitsii i İinvestitsionniy Klimat v Stranah SNG Glazami Zarubejnih Ekspertov"-"Yabancı Uzmanların Gözütyle BDT Ülkelerinde Yatırım Ortamı ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar", *Vestnik ARB*, Moskova, <http://www.cagateway.org/downloads/FDI_CIS.pdf?PHPSESSID=dcd05b9dfc265cdd66eab39dee1ddf3f> erişim:02.03.2005.

³²⁷ ELİZAVETİN, a.g.m., s. 2.

Enerji sektörü dışında, medencilik, altın yatakları, pamuk ve buğday üretimi özellikle yakın çevre ülkelerinin ilgi odağı olmaktadır. Rusya özellikle pamuk ve buğday ihtiyaçlarında tamamen Orta Asya'ya bağımlı durumdadır. Özbekistan pamuk üretiminde dünyada ilk sıralarda gelmektedir; aynı şekilde Kazakistan'ın buğday üretim potansiyeli kıtanın büyük bölümüne yetecek kapasitededir. Kırgızistan ve Özbekistan'daki altın yatakları Japonya ve Çin tarafından büyük ilgi görmektedir.

Görüldüğü üzere, en azından tarım ve enerji alanlarında Orta Asya ülkeleri arasında dengeli ticari ve mali hareketlilik sağlandığında, dışarıdan gıda ve enerji ithali olmadan, bölge kendi kendine yeterli olabilecek kapasitelere sahiptir.³²⁸

4. Küresel Süreçte ABD-Avrupa Politikaları

Ekonomik yatırımlar ve yeni pazar için çok uygun olan Orta Asya ve Trans-Kafkasya özellikle dünyanın ekonomik güç merkezleri olarak bilinen devletlerce ilgi görmüştür. Japonya, Çin, Hindistan, İran, Türkiye ve Rusya bölge jeopolitiğinde temel aktörler olarak gösterilirken, ABD-AB politikaları belirleyici olma özelliğini korumaktadır.³²⁹

Avrasya'da oynanan bu büyük oyunun belirlenmesinde Hazar Petrolü öncelikli etken olmaktadır. Tahmin edilen rezervlerin Meksika Körfezi ve Kuveyt'i geçeceği öngörülür, ABD'yi bölgede temel aktör olabilmek için önüne çıkan her fırsatı değerlendirmeye itmektedir. Bu açıdan Dick Cheney'in Washington'daki petrol sanayicileri toplantısında (1998) şu açıklaması çok çarpıcıdır; "*Hazar Bölgesi kadar stratejik açıdan önemli başka bir bölgenin böyle aniden meydana çıktığı başka bir*

³²⁸ Alexander AKIMOV, "Central Asia as a Region in the World Economy", <http://www.eisenhowerinstitute.org/programs/globalpartnerships/securityandterrorism/coalition/regionrelations/ConflictBook/Akimov-a.htm> erişim: 17.11.2004.

³²⁹ Şebnem UDUM, "The Politics of Caspian Region Energy Resources: A Challenge for Turkish Foreign Policy", *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol. VI, No. 4, Aralık 2001-Şubat 2002, s. 36. - Shirin AKINER, "Emerging Political Order in the New Caspian States", *Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, ed. Gary K. BERTSCH, s. 111.

zaman düşünemiyorum!"³³⁰ Bölgenin bu denli stratejik önemi rekabeti de kızıştırmaktadır. ABD, bölge üzerinde hegemonyasını kurmak isterken, hala etkili olan Rusya'yı geri püskürtmek, İran'ın yayılmasını engellemek, Çin ve Japonya'yı kontrol altında tutmak, Türkiye'yi oyalamak ve Avrupa Birliği ile anlaşmak gibi stratejiler izlemektedir.

Rusya, bölgede ABD için ciddi bir rakiptir. Rusya'nın dünyadaki doğal gazın %40'ına tek başına sahip olması, petrol politikasına özellikle son yıllarda ağırlık vermesi; Çin, İran ve Suriye ile yakın ilişkiler kurarak, Orta Asya'da çember çizmesi, diğer taraftan AB'ne komşu olacak duruma gelmesi, ABD'yi geri püskürtme (*roll-back*)³³¹ politikasını sürdürmesine neden olmaktadır.

11 Eylül'ün ardından bölge daha da önem kazanarak, Amerikan askeri varlığının sürekli olarak bölgeye yerleşmesine vesile olmuştur.³³² Amerika'nın Afganistan operasyonu için Özbekistan toprakları idealdir. Buraya yerleştirilen askeri birlikler, daha sonra Taliban ve El-Kaide tehlikesinin yayılması gerekçesiyle ülkede konuşlandırılmaya devam edilmiştir.³³³ Aslında doğrudan doğruya ABD'den Orta Asya'ya "kuvvet gönderme" denemeleri 1997 ve 1998 yıllarında yapılmıştır. 1998 yılında (siviller ve yedekler dahil) 717 bin kişilik bir toplama sahip US Air Force'ta 367 bin kişi aktif hizmetteydi ve bunun 95 bini yutdışındaki 172 tesiste -olası bir operasyon "randevusu"na hazır gönderilebilir birliklerin standart donanım "kitleri"nin depolandığı lojistik üsler ve hava üsleri- kalıcı hizmet görevlisi olarak bulundurulmuştur.³³⁴

³³⁰ KLEVEMAN, Lutz, "The New 'Great Game' in Central Asia", <http://www.strategypage.com/messageboards/messages/70-17.asp> > erişim:29.04.2005.

³³¹ Jean Dominique MARCHET, "Amerika'nın Rusya'yı Geri Püskürtme Stratejisi" (orijinal: "*Une Strategie Americaine de Refoulement de la Russie*") <<http://www.inopressa.ru/liberation/2004/12/06/11:22:41/reforme>> erişim: 27.02.2005.

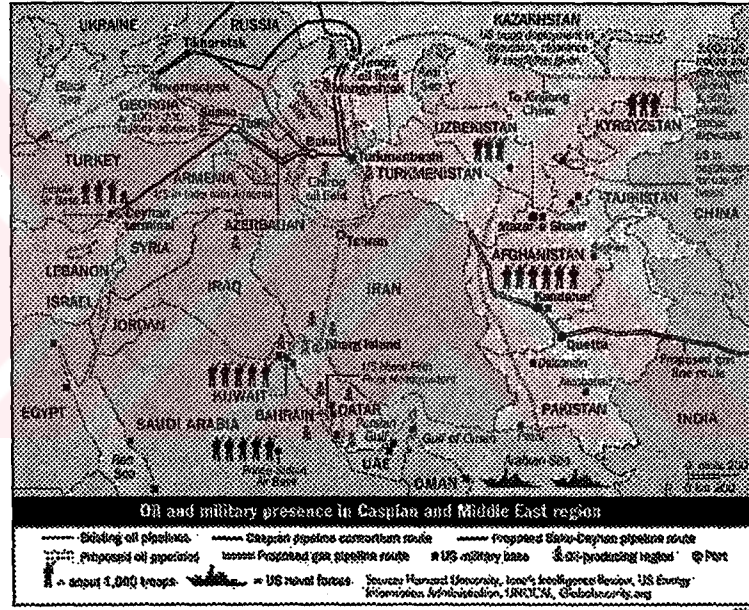
³³² Cenap ÇAKMAK, "American Foreign Policy And September 11", *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol. VIII, No. 1, Mart-Mayıs 2003, s. 193.

³³³ Esra HATİPOĞLU, "American Policy in Central Asia After the September 11 Events", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBİV, Bigart, İstanbul, s. 104.

³³⁴ Alain JOXE, *Kaos İmparatorluğu*, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2003 İstanbul., s.211.

Bölgenin "güvenli" hale gelmesi yalnızca askeri güçle, siyasal ve ekonomik istikrar sağlanmadan mümkün görünmemiştir. Bu nedenle 1990'ların sonlarından beri Orta Asya ve Kafkasya ülkelerin tamamında ekonomik ve siyasal reformlar desteklenmeye başlanmıştır. Çünkü eğer bölge istikrarsızlık içine sürüklenir ve hem içeride, hem de sınırlarında sorun yaşarsa, terörizm için uygun bir alan haline gelecek, radikal İslam gelişebilecek; bu da bölgedeki petrol rezervlerinin elde edilmesini tehlikeye atabilecektir.

Şekil 3: Hazar ve Ortadoğu Bölgesinde Petrol ve Askeri Varlıklar

Bölgeye demokrasinin yayılması aynı zamanda yapılan ekonomik yatırımların geri dönüşünü sağlamak için bir koşul, istikrar için bir gereksinim olmaktadır.³³⁵ Ancak bazı yazarlar Hazar Petrolü'nün elde edilmesi ve taşınması tüm bölge için çok büyük

³³⁵ Liam ANDERSON, Michael BECK, "U.S. Political Activism in Central Asia; The Case of Kyrgyzstan and Uzbekistan", Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia, ed. Gary K. BERTSCH, s. 77.

istikrarsızlıkların da kaynağı olabileceğine işaret etmektedirler.³³⁶ Gerçekten de bir yandan çeşitli mekanizmalarla bölgeye alışık olmadıkları Batı tipi demokrasinin unsurlarını birden getirmeye çalışmak, öte yandan otoriter liderlerin iktidarda kalma istekleri ve klan tipi yönetim modellerini yerleştirmeye başlamaları; bürokrasinin petrodolarlarla yolsuzluklara karışması, bölge geleceğini belirsizlik içinde bırakmaktadır.

Avrupa Birliği ülkelerinin de bölgeye ilgileri büyüktür. Enerji ihtiyaçlarının önemli bir kısmını bölgeden karşılamaları, diğer aktörlerin bölgede faaliyet için çaba harcamaları istenmeyen bir durumdur. AB 1990'larda Orta Asya'ya igisini yönelterek, "Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru" (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia/TRACECA) ve "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma" (Intersate Oil and Gas Transport to Europe/INOGATE) projelerini geliştirmiştir.³³⁷ AB özellikle 2003 yılından beri başlattığı Geniş Avrupa Siyasetinde çevreyi dönüştürmenin, istikrar ve barış sağlamanın temel araçları olarak ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine, siyasete ve diplomasiye ağırlık verilmektedir. AB'nin bu siyasetinde tampon veya koridor diyebileceğimiz bölgeler önem kazanmaktadır. Özellikle "Rusya'nın arka bahçesi" sayılan Beyaz Rusya, Moldova ve Ukrayna büyük önem kazanmaktadır.³³⁸

Birleşmiş Avrupa'nın finansal gücü, para birimi, mal, para ve hizmet akımları olanakları, onu ciddi bir rakip haline getirmektedir. Özellikle genişleme potansiyeli ve yeni coğrafyalardaki olanakları, ABD'nin dış politikasını gözden geçirerek işbirlikçi bir strateji izlemesine zorlamaktadır.³³⁹ Nitekim ABD'nin Genişletilmiş Ortadoğu iddiası, Avrupa içinde genel olarak Amerika'nın tek yanlı düzenlemeler ve girişimlerin bir örneği olarak nitelenmiştir. Avrupa da bölgede işbirliği ve ortaklıklara dayanan bir stratejiden yanadır.³⁴⁰

³³⁶ Martha Brill OLCOTT, "The Caspian's False Promise", *Foreign Policy*, Yaz 1998, s. 96.

³³⁷ Çağrı ERHAN, a.g.m. <<http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon.html>, (erişim:29.09.2004)>

³³⁸ S. Gülden AYMAN, "Büyük Ortadoğu ve Geniş Avrupa'nın Kavşak Noktasında Türk Dış Politikası", *Foreign Policy*, Türkiye Baskısı, Mart-Nisan 2004, s. 18.

³³⁹ W. Bowman CUTTER, Joan SPERO, Laura D'ANDREA TYSON, a.g.m., ss.84-85.

³⁴⁰ A. Nuri YURDUSEV, "Büyük ortadoğu Projesi, İslam ve Demokrasi", *Foreign Policy*, Türkiye

BÖLÜM IV

BOP ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN TÜRKİ CUMHURİYETLERLE İLİŞKİLERİ

A. Türkiye'nin Jeopolitik Önemi

Sovyetler Birliği'nin dağılımı, dünya düzeninin yeniden yapılandırılması çabaları, yeni devletlerin piyasa ekonomisi ve küresel pazar mantığı çerçevesine çekilmesi, nihayet 21. yüzyılın başlarında tüm dünyanın yeni güvenlik anlayışı ve bu doğrultuda geliştirilen yeni stratejiler kapsamında algılanmaya başlanması ve enerji kaynaklarının giderek artan önemi, jeopolitik güç merkezlerinin Ortadoğu ve Asya'da odaklanmasına neden olmuştur. Bu çerçeveye ABD tarafından geliştirilen *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi*, bu coğrafyanın tam merkezinde bulunan Türkiye'yi stratejik açıdan çok önemli bir aktör haline getirmiştir.

"Eski" çift kutuplu dünya düzeninde Batı tarafından Sovyetler'in yayılmacılığının önlenmesi için bir kale olarak görülen Türkiye'nin, Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Birliğin çözülmesi sonucunda eski öneme sahip olmayacağı düşünülse de, yeni gelişmeler ve yeni stratejiler tam aksine bu öneminin azalmadığını, boyut değiştirerek yeni yaklaşımlar çerçevesinde artarak sürdüğünü göstermektedirler.

Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla, Ortadoğu, Asya, Balkanlar ve Avrupa'yı, Akdeniz yoluyla da Kuzey Afrika'yı birbirine bağlayan bir köprü ülkedir. Anadolu'nun bu coğrafi konumunun önemi daha Ortaçağ döneminde anlaşılacak, bölge sürekli olarak siyasal, ekonomik ve askeri çekişme ve çatışmalara neden olmuştur. Bugünlerde ise, teknolojinin ilerlemesi, dünyanın küçülmesi ve ekonomilerin enerji kaynaklarına bağımlı

hale gelmesi, Türkiye'nin konumunu daha da önemli kılmıştır.

Yeni dünya düzeninden tüm ülkeleri etkilemektedir. Bağımlı ekonomiler yaratılmakta ve söz konusu bağımlılık uluslararası ilişkilerde edilgen stratejilerin üretilmesine yol açtığı gibi, ulusal çıkarları zedelemektedir.³⁴¹ II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı yönlü politikası, NATO üyeliği, AET ile kurmaya çalıştığı ilişkiler, Ortak Pazar ve Gümrük Birliği üyeliği, IMF faktörü ve son olarak, AB yolunda atılan adımlar, dış politikası ve stratejileri için belirli bir çerçeve çizmiş ve bazı kriterlerin yerine getirilmesini gerektirmiş veya başka bir deyişle Türk dış politikası belirli şartlar çerçevesinde yürütülmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin SSCB'nin çözülmesiyle, Transkafkasya, Orta Asya ve Karadeniz bölgeleri ile Balkanlar'da kilit rol oynayan uluslararası bir aktör haline gelmesi, tarafsız olmayan, daha esnek ve çok boyutlu bir dış politika gerektirmiştir.³⁴² Türkiye'nin Büyük Ortadoğu Projesinde merkezi rol oynaması öngörüldüğünden, iç siyasetinin de ABD politikalarını yansıtması istenmiştir. Bu nedenle Türk siyasal hayatının geçirdiği evrim ve belirli siyasal grupların dış desteği, bu politikalarla paralel gelişebilmektedir.³⁴³ Kısacası, yeni dünyanın yeni "düzeni" veya "düzensizliği" içerisinde Türkiye'nin iç siyaseti dış konjoktüre göre şekillenebilmektedir.

11 Eylül saldırıların ardından ABD'nin Afganistan operasyonu, daha sonra Kitle İmha silahlarının bulunduğu gerekçesiyle Irak'a saldırması ve Saddam Hüseyin'in yakalanmasına rağmen ülkenin daha fazla çatışma içinde kalması, ABD'nin Kürtleri destekleyen politikalar izlemesi, İsrail-Filistin sorununda ABD'nin ve İsrail'in yapıcı bir rol oynayamaması,³⁴⁴ Filistin lideri Yaser Arafat'ın ölümünden sonra beklenen istikrarsız

³⁴¹ İ. Reşat ÖZKAN, *Küresel Çıkar Oyunları İçinde Türkiye'nin Dış Politika Sorunları*, Ümit Yayıncılık, 1. Baskı 1999, Ankara, s. 34.

³⁴² William HALE, "Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis", *International Affairs* 68,4, Ekim 1992, ss.679-692.

³⁴³ Nuray MERT, "Büyük Ortadoğu Projesi", *Radikal*, 17 Şubat, 2004.

³⁴⁴ Bu konu için bkz. Colm CAMPBELL, "Sorunlu Bir Barış: Uluslararası İnsani Hukuk ve İsrail-Filistin Barış Süreci", *Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, derleyen: Kirsten E.

durum, İran'ın nükleer silah edinme çabaları³⁴⁵ ve Avrasya stratejileri, AB ülkelerinin Ortadoğu ve Orta Asya-Kafkasya Bölgesine gösterdikleri ilgi, doğrudan Türkiye'yi etkileyen gelişmeler olup, bu politikaların merkezinde bırakılmaktadırlar.

SSCB'nin dağılmasıyla 15 ülke bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bunların beşi, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Türki Cumhuriyetler olup Türki Dil Grubuna ait lehçelerde konuşmaktadırlar. Bu beş ülkeyi ve Türkiye'yi birbirine bağlayan dilin yanı sıra Göktürk ve Hun Devleti'ne dayanan çok kapsamlı tarihleridir.³⁴⁶ Tüm ülkelerdeki nüfusun çoğunluğunun Müslüman olması da bu bağlılığın bir unsurudur. Bu ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla, Türkiye'nin ilgisi Orta Asya'ya çevrilmiş ve heyecanla siyasal-ekonomik-kültürel ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Zamanın Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal Orta Asya ile ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır; "... Şimdi Türkiye'nin önünde çok önemli bir imkan, kapı açıldı. Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar Türk Cumhuriyetlerinin bütün cumhurbaşkanları Cumhuriyet Bayramında Ankara'ya geliyor.... Bu bizim için de onlar için de çok önemli bir fırsat... Bu tarihi bir fırsattır. Bundan kaçamayız... Ve 21. asır Türkiye'nin ve Türkiye'nin asrı olmalıdır." (16 Ekim 1992).³⁴⁷

Ne var ki başlangıçta büyük bir heyecanla başlayan bu ilişkilerin istenen ya da olması gereken düzeye geldiği söylenemez. Türkiye'nin bu coğrafyalardaki deneyimsizliği ve bu ülkelerin iç yapıları, bürokratik ilişkileri, kendilerine has demografik ve kültürel yapıları hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması, faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Türkiye Rusya, İran, Avrupa Birliği ülkeleri gibi ciddi rakiplerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Rusya'nın bölgede hala etkinliğini koruması ve bu devletlerle yakın tarihi bağlar ona öncülük tanımıştır. Ancak buna rağmen,

---

SCHULZE, Çev. Ahmet FETHİ, Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, 1999, İstanbul, s. 64.

³⁴⁵ Armağan KULOĞLU, "Küresel Gelişmeler Karşısında Türkiye ve Türk Dış Politikası", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı 56, Aralık 2004, s. 8.

³⁴⁶ Muzaffer ÖZDAĞ, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*, ASAM Yayını, Jeopolitik-Strateji-Terör Dizisi 5, 2001, Ankara, ss. 214-219.

³⁴⁷ Yılmaz TEZKAN, "Değişen ve Küreselleşen Dünyada Türkiye ve Kadim Komşusu Rusya", *Kadim Komşumuz Rusya*, derleyen. Yılmaz Tezkan, Ülke Yayınları, 1. Baskı, 2001, s. 11.

Rusya'nın kendi yapısal ve ekonomik sorunları ilk yıllarda geri çekilmesine neden olmuş; örneğin, 1994 yılında Kazakistan'da Kazak-Rus ortaklı sadece 10 girişim sağlanmışken, 140 Kazak-Türk işbirliğinde ekonomik yatırım gerçekleştirilmiştir.³⁴⁸ Özellikle Türk inşaat sektörünün eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki iş hacmi 10 milyar doları aşmıştır. Bu ülkelere ihracat rakamları da, o ülkelerin gelişmelerine paralel olarak artış göstermektedir.

Türk yatırımlarının tüm olumlu verilerine rağmen Türkiye'nin bölgedeki etkinliği özellikle 1998-1999 yıllarından itibaren azalmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin iç konjonktürü ve yakın çevresinde yaşadığı sorunlarla, AB üyeliği faktörü ve Ortadoğu'daki gelişmelerin etkileri ile açıklanabilir. Türkiye esasında, 1990'lı yıllarda gerek AB'nin sergilediği tutum, gerekse yeni dünya düzeninin oluşturduğu konjonktür nedeniyle, modernleşme, batılılaşma ve dış politikası konularının neresinde hata yaptığını ve bundan sonra hangi yönde ilerlemesi gerektiğini sorgulama fırsatını bulmuştur. Ancak ne var ki, tam o sırada Türkiye'nin iç siyaseti dış konular üzerinde durmasını engellemiş ve tüm dikkatlerin PKK terörü, Çiller-Erbakan hükümetinin kuruluşu ile radikal İslam'ın ve Şeriat rejimi tartışmaları, irtica, hızla artmaya başlayan enflasyon ve ekonomik sorunlar gibi konulara yönelmesine neden olmuştur. Daha sonra ise yine başka bir heyecan yaratılarak Helsinki Zirvesi ile Türkiye'ye AB adaylığı statüsü verilmiş, yani Türkiye'nin tüm dikkatinin bir noktada toplanacağı bir gelişme sağlanmıştır. Bu şekilde Türkiye'nin yer alabileceği diğer bölgesel ve ekonomik organizasyonlar üzerinde durulması ihtimali en azından bir süre için ortadan kaldırılmış veya belirsiz bir süre için ertelenmiştir.

Dünyanın jeopolitik merkezinde yer aldığı için, son derece önemli bir konuma sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezinde yer alabileceği bir yeni bölgesel

---

³⁴⁸ Alexander AKIMOV, *Central Asia as a Region in the World Economy*, <http://www.eisenhowerinstitute.org/programs/globalpartnerships/securityandterrorism/coalition/regionrelations/ConflictBook/Akimov-a.htm>> erişim: 17.11.2004.

yapılanmanın olabileceğini doğal karşılamak gerekirken,³⁴⁹ emperyalist güçler böyle bir ihtimali önlemek ve devre dışı bırakabilmek için Türkiye üzerinde çeşitli baskılar yaratmaya başlamışlardır. NATO kapsamındaki Türkiye, Soğuk Savaş yıllarında Komünizmin yayılmacılığından korunmak için gerekirken, yeni dünya düzeninde Ortadoğu'ya bir giriş kapısı olarak görülmektedir. Sonucunun nasıl olacağı öngörülemeyen AB serüveni ise Türkiye'nin dikkatini çok iyi bir biçimde oyalama stratejisi olarak yorumlanabilir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sıralarda devlet-modeli olarak ulus-devleti seçerken, laik, üniter, demokratik bir cumhuriyet rejimini benimsemiştir. Avrupa Birliği içindeki devletler bile bu modelden vazgeçmezken ve en çok üniter yapılarını korumaya çalışırken, Türkiye'nin jeo-stratejik önemi, bizzat bu güçlerin ABD ile ortak hareket ederek, ulusçuluğunu ve üniterliğini tartışmalarına ve Ortadoğu topraklarında çeşitli federasyon planları içinde değerlendirmelerine neden olabilmektedir.³⁵⁰ Bu nedenle Türkiye'nin çok sağlam, ileriye açık gören ve tamamen bağımsız bir dış politikaya ihtiyacı vardır. Avrupa veya ABD ile yakınlaşmak, Türkiye'ye her zaman siyasal veya askeri bir bedel getirmiş³⁵¹ ve dünyadaki gelişmelerden görünen o ki, getirmeye de devam edecektir. Dolayısıyla dış politika hesaplarının ve analizlerinin çok iyi yapılarak, ABD ve AB'nin olduğu gibi, jeo-stratejik plan ve programların, bölgesel çıkarların çok iyi ölçülerek yapılması kaçınılmazdır.

---

³⁴⁹ Anıl ÇEÇEN, "Türkiye'nin B Planı; Merkezi Devletler Birliği (MEDEB)", *2023 Dergisi*, Sayı 46, 15 Şubat 2005, s. 19.

³⁵⁰ Hasan ÜNAL, "Oyun Planı: Üniter Devletten Federasyona Mı?", *Türkiye Günü*, Sayı 77, Yaz 2004, s. 23.

³⁵¹ Hüseyin BAĞCI, "Türk Dış Politikası: Genel Bir Bakış", *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, derleyen: İhsan D. Dağı, Siyasal Kitabevi, 1998, Ankara, s. 6.

B. Türk Dış Politikasının Yönelimi ve Sorunları

1. Kemalist İdeoloji ve Dış Politika

Türkiye'yi ve Anadolu topraklarını parçalama planları Batılı güçlerce daha I. Dünya Savaşı yıllarında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla başlamıştır. Fakat Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Mücadele zaferle sonuçlanarak, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı temeller ve ilkeler, bundan sonraki yıllar için hem iç hem de dış politikalar için de bir dayanma noktası olmuştur. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı yıllarında ve sonrasında başarılı politikaları, sadece askeri zaferler ve diplomasi ile açıklanamaz. Mustafa Kemal'in dış politika ilkeleri, liderlik kabiliyeti, öngörüler ve siyaset bilgisi, bu başarıların sağlanmasında çok önemli olmuştur. Cumhuriyetin Türk Milletine dayandırılması, laik ve uygar olması, Batılılaşma ile demokratik kurumların benimsenmesi, tam bağımsızlık ve barışçıl diplomasi ilkelerinden yana olması³⁵² dış politikada izlenmesi gereken yola ışık tutmaktadır.

Atatürk'ün dış politikasında Türkiye'nin bağımsızlığına zararı dokunma ihtimali olan her yabancı harekete karşı çıkmıştır. Milli Mücadelenin temelinde de bu ilke yatmış, bu nedenle başarısı sadece askeri gelişmeler değil, izlenen diplomatik süreçler ve yakın ilişkiler sonucu olmuştur.³⁵³ Atatürk dış politikada kendi gücüne dayanmayı esas almıştır ve Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinden birinin kendi gücüne dayanmaktan uzaklaşmak olduğunu çok iyi tespit ederek, aynı yanlışla sürüklenmemeye dikkat etmiştir. Uluslararası alanda kendi gücüne dayanmayan ve bunu kanıtlayamayan ülkelerin yaşama hakkına sahip bulunmayacaklarını görmüştür.³⁵⁴

³⁵² Muzaffer ÖZDAĞ, "Yeni Bir Yüzyıla Girenken Atatürkçü Görüş Açısı ile Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği", a.g.e., ss. 263-303.

³⁵³ Ömer Osman UMAR, "Atatürk'ün Milli Mücadele Döneminde İzlediği Dış Politika İlkeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 151, Temmuz-Ağustos 2004, s. 13.

³⁵⁴ Mehmet GÖNLÜBOL, Ömer KÜRKCÜOĞLU, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir

Atatürk, sömürge dünyasının yakın bir gelecekte bağımsızlık kazanacağını önceden haber vermiştir. Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı'ndaki mücadelesinin bütün mazlum milletlere önderlik edeceği bilincini taşımıştır.³⁵⁵ Bu nedenle Türkiye'nin Doğusu ve Batısıyla iyi ilişkiler ağı kurması ve öncü olması gerektiğini savunmuştur. Ancak Atatürk'ün dış politikası gerçekçiliğe dayanarak serüvencilikten uzak durmayı vasiyet etmektedir. Türkiye'nin önünü görerek, ilişkilerini gerçekçi temeller üzerine kurması gerekmektedir.

Türk Dünyası ile görüşlerini Cumhuriyetin 10. yılında yaptığı konuşması açıklamaktadır; "*Bugün Sovyetler Birliği, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilir. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize dönmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türkler'in) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...*"³⁵⁶

Ancak Türk dünyası politikası da söz konusu gerçekçi dış politika çerçevesinde ele alınmalıdır. Atatürk, birçok ulusu kendi yönetimi altına alarak ve dünyadaki tüm Türkleri birleştirmek gibi bir dış siyasetin uygulanabilirliğinin mümkün olmadığını şöyle ifade etmiştir; "*Değişik ulusları ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu değişik ulus topluluklarını eşit haklar ve koşullar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak parlak ve çekici bir siyasal görüştür. Ama aldatıcıdır. Dahası, hiçbir sınır*

Bakış", s. 18. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Hazırlayan: Berna Türkdöğen, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2000, Ankara.

³⁵⁵ y.a.g.e., s. 20.

³⁵⁶ Muzaffer ÖZDAĞ, a.g.e., s. 294.

tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri de bir devlet olarak birleştirmek, ulaşılamayacak bir amaçtır. Bu yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile ortaya koyduğu bir gerçektir."³⁵⁷

Atatürk, Pan-İslam, Pan-Türk ve Turancılık hareketlerine de destek vermeyerek, şöyle demiştir; "... *Pan-İslamizm..., Pan-Turanizm siyasetinin muvaffak olduğunu ve dünyayı saha-i tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilmemektedir. Bizim vuzuh ve kabiliyet-i tatbikiye gördüğümüz meslek-i siyasal milli siyasettir...*"³⁵⁸ Atatürk'ün Türk Dünyası politikası, iyi diplomatik ilişkilere dayalı, ulusların bağımsızlıklarını koruyabilecekleri, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda karşılıklı işbirliğine dayalı bir politikadır.

Cumhuriyetin Atatürk sonrasındaki yıllarda Atatürkçülük hep devam etmiştir ve dış politika da bir şekilde uygulanmıştır. Ancak Sina Akşin'in ifadesiyle; Atatürk siyasetinden ödünler verme siyaseti de başlamıştır ve bugün Türkiye'de uygulanan politikalar Atatürk'ün ortaya koyduğu ilkelere çok daha farklı noktadadır.³⁵⁹ II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Batı ile yakınlaşma süreci, 1980'lerle Türk dış politikasının neredeyse tek yönelimi olmuştur. Ancak bu Batılılaşma gayesi, Atatürk döneminde amaçlanan modernleşme ve demokratlaşmadan çok daha farklı yönlerle çekilerek, Türkiye'yi Batı'ya ve onun kurumlarına bağımlı kılan "Batılılaşma" noktasına gelmiştir. Bu şekilde Türkiye'nin farklı oluşumlar içinde yer alması ihtimalleri üzerinde fazla durulmamıştır.

2. Türkiye'nin Dış Politika Sorunları

Türkiye'nin etkin bir dış siyaset yürütmesini etkileyen birçok faktör vardır. Bu faktörlerin bir kısmı dış politikayı olumsuz etkileyebileceği gibi, bir kısmı da iyi

³⁵⁷ Ömer Osman UMAR, a.g.m., s. 19.

³⁵⁸ Mehmet GÖNLÜBOL, Ömer KÜRKCÜOĞLU, a.g.m., s.14.

³⁵⁹ *Türkiye Tarihi-5, Bugünkü Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, 3. Basım, 2000, İstanbul, s. 221.

değerlendirilerek akıllı stratejiler üretildiğinde çok önemli avantajlar sağlayacaktır.

Türkiye'nin coğrafik konumu -Asya, Ortadoğu ve Avrupa arasında ticaret, enerji transferi, ulaştırma ve kültürel ilişkiler açısından kritik bir bağ oluşturması- sadece bir bölge üzerinde yoğunlaşması durumunda, diğer bölgelerde etkinliğini kaybetmesine neden olmaktadır.³⁶⁰ Balkanlar'daki durum, Ege sorunu, Kıbrıs, Avrupa Birliği faktörü, Doğu'da Kürt Devleti kurdurulması planları, Irak Savaşı, İran'a olası müdahale planları, Karadeniz ve Boğazlar Sorunu gibi, Türkiye'nin dört bir tarafındaki etmenler, dış politikanın çok yönlü olmasını ve bir bölge üzerinde yoğunlaşmamayı gerekli kılmaktadır. Bu durum doğal olarak çok ince diplomatik ilişkileri ve güçlü kurumsal yapıyı gerektirmektedir.

İç ekonomik faktörler de, Türkiye'nin bölgesel politikalarında etkili olmakta ve Orta Asya Devletleri ile Kafkaslar'da etkin bir rol oynama kabiliyetini etkilemektedir. Dünyanın bugünkü düzeninin uluslararası siyasal ve ekonomik konjonktüründe bölgesel politikalar yürütmek, hele söz konusu bölgeler enerji kaynakları ile zenginse; ekonomik güç merkezleri olan diğer aktörlerle rekabet etmeyi de şart kılmaktadır. Dolayısıyla bu rekabete girişebilmek için güçlü bir ekonomik yapıya ve istikrarlı bir iç siyasete ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin son on beş yılı hem siyasetinde, hem de ekonomisinde inişli çıkışlı birçok gelişmeyi içine sığdırmıştır. Yaşadığı krizler ve daha sonra ekonominin IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla onarılmak istenmesi; mali ve ekonomik politikaların, sosyal politikaların neredeyse bu kuruluşlarca yönetilmesi durumuna getirmiştir. Bu gelişmeler, dış ticarete, sermaye akımlarında ve finans sisteminde etkilerini göstererek, bağımsız etkin stratejilerin üretilmesini engellemiş, Türkiye'nin güçlü bir aktör olarak stratejik bölgelerde söz sahibi olması da önlenmiştir.

---

³⁶⁰ Scott A. JONES, "Turkish Strategic Interests in the Caucasus", Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia, ed. Gary K. BERTSCH, s. 59.

Diğer yandan Türkiye'de sanayileşme tamamlanmadığından, Türkiye ekonomisi, yatırım malları ve ara mallarda önemli ölçüde dışa bağımlıdır.³⁶¹ Böyle bir yapıda ülkenin ithalat rakamları yüksek oranda olup, dış ticaret açıkları da sorun yaratacaktır. Ayrıca diğer ülkelerdeki olumsuz gelişmeler de ekonomik sıkıntılara neden olabilmektedir. Örneğin, Körfez Savaşı yıllarında Irak'a uygulanan ambargodan en çok etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuştur.

İnsan hakları konusu Türkiye'nin dış ilişkilerinde en çok dile getirilen sorunlardan biridir. Bu konu en çok Avrupa Birliği ile ilişkileri etkilemiştir. 1980'lerden beri Türkiye-AB ilişkileri önemli ölçüde insan hakları ve demokratikleşme gibi siyasal sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bunda, Türkiye'nin iç siyasal sorunlarının dışa yansımalarının doğal izleri olduğu kadar, AB'nin bu dönemde yeni rol arayışları ve Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun frenlenmesi arzusu da etkili olmuştur.³⁶² Oysa Soğuk Savaş yılları koşullarında stratejik kaygılar ve ileriye dönük planlar, Batılı müttefikler için insan hakları ve demokrasinin geleceğinden daha önemli görülerek bu konu üzerinde durulmamıştır. Yeri geldiğinde de insan hakları sorun edilebilmekte, yeri geldiğinde göz ardı edilebilmektedir.

3. Avrupa Birliği Faktörü

Avrupa Birliği üyeliği Türkiye'nin yaklaşık elli yıldır izlediği bir yoldur. AB üyeliği hayali Türk Dış Politikasının temel hedefi haline gelerek, diğer tüm yönelimlerini ve olası oluşumlarda yer alma ihtimallerini doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur.

17 Aralık 2004 Zirvesinden sonra, müzakere sürecinin başlayacağı sinyallerinin verilmesi, siyasal çevrelerde ve medyada Türkiye açısından genelde çok olumlu bir gelişme olarak gösterilirken, üyelik üzerine tartışmalar hiç bitmemiş, tam aksine daha

³⁶¹ Selim SOMÇAĞ, "Güçlü Türkiye Sanayileşmiş Türkiye'dir", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 77, Yaz 2004, s. 55.

³⁶² İhsan D. DAĞI, "İnsan hakları, Uluslararası Sistem ve Türk Dış Politikası"-Türk dış Politikasında Gelenek ve Değişim, Derleyen: İhsan. D. Dağı, Siyasal Kitabevi, 1998, Ankara. s. 44.

farklı boyutlarıyla devam etmiştir. Hatta, Türkiye'nin AB yolunda sona yaklaşmasıyla şartların ağırlaşması arasındaki ters orantı, üyeliğin daha da zorlaştığı şeklinde yorumlara neden olmuştur.³⁶³

Türkiye'nin 1959'da AET ile başlayan AB serüveni bugüne kadar geçen sürede birçok engelle takılmıştır. Ancak 2002 Kopenhag Zirvesi'ne kadar Türkiye'nin dini, kültürü, nüfusu, coğrafi konumu gibi her ülkenin kendine özgü olan ve hep var olan, her ülke tarafından korunan özellikler sanki birden bire çıkmışçasına tartışılmaya başlanmıştır.³⁶⁴ 1999 Helsinki süreci ile idam cezası, ekonomik sorunlar, zayıf insan hakları gibi kriterler Türkiye'nin önüne getirilmiş ve bu kriterlerin kısa süre içinde yerine getirilebileceği düşünülmemiştir. Ancak 2002 yılında yeni AKP hükümetinin uyum yasalarını Meclis'ten çok hızlı bir şekilde geçirmeye başlaması ve Türkiye'nin bu dönüşümde çok kararlı görünmesi, eleştirilerin boyutunun Türkiye'nin değiştirmesi mümkün olmayan özelliklerine doğru kaymasına neden olmuştur.

AB basınında defalarca Türkiye'nin üyeliğe alınmaması gerektiği yazılmış ve alaylı tavırlar kullanılmıştır. Aynı şekilde Vatikan da Türkiye'nin AB üyeliğine alınmasının bir hata olacağını ifade ederek, AB'nin bir Hıristiyan Kulübü olduğunu kanıtlar açıklamalar yapmıştır. Katolik aleminin yeni lideri Papa Joseph Ratzinger'e göre; "Türkiye Avrupa'nın anti-tezidir",³⁶⁵ bu nedenle bu birliğin içinde yer almaması gerekmektedir.

Bugün Soğuk Savaş yıllarında Doğu Bloku'nda yer almış ve Batı için "tehdit" oluşturan ülkelerin AB üyeliği söz konusuysen, elli yıldır Avrupa'nın kapısını aralayan, NATO üyesi olan ve NATO'nun her müdahalesinde "müttefiklerinin" yanında yer alan Türkiye için fazladan şartlar ve formüller üretilerek Türk insanının Avrupa içinde

³⁶³M. Naci BOSTANCI, "Türkiye'nin AB Üyeliği 17 Aralık İtibariyle Daha da Zorlaşmıştır", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 79, Kış 2004, s. 23.

³⁶⁴Deniz Altınbaş AKGÜL, "6 Ekim ve Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı 55, Kasım 2004, ss. 21-23.

³⁶⁵Ramazan ÖZEY, "Türkiye'nin AB Sürecinde 'B Planı' Var mı?", *2023 Dergisi*, Sayı 46, 15 Şubat 2005, s. 54.

serbest dolaşmasına izin verilmemektedir. AB politikası esasında daha şimdiden geleceğin sinyallerini vermektedir.

AB ile müzakere süreci en az 10-15 yıl sürecektir; yani 2020 yılı gibi bir zamanda Türkiye'nin "üyeliği söz konusu olacaktır. AB'nin geleceği öngörülememektedir. Diğer tarafta, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesinin tamamlanması için planladığı süre 25-30 yıldır; yani o tarihlerde projenin büyük kısmının gerçekleşmesi öngörüldüğünden, Türkiye'nin AB ile oyalanmasına da ihtiyaç kalmayacaktır.

Türkiye ile AB arasındaki ilişki karşılıklılık ilkesi ve eşitlik anlayışına dayanan bir ilişki değildir.³⁶⁶ AB politikası geleceğin çıkar-hesaplarını çok iyi yapan ve siyasal-ekonomik süreçlerde ne zaman duracağını da bilen bir politikadır. Türkiye'nin "üyelik adaylığı süreci"nin bir serüven haline dönüşmesi bu politikadan kaynaklanmaktadır; yani bu durumda etkileyen bir taraf vardır, o da AB'dir. Burada öngörülmesi gereken çok önemli nokta, Türkiye ile ilgili önceden yapılmış olan çıkar hesaplarının gerçekleşmesi durumunda, AB'nin tek taraf olarak nokta koyup koymayacağıdır. Daha da önemlisi; bu son noktanın konulması durumunda Türk Dış Politikası yöneliminin ne olacağı ya da ne olması gerektiğidir.

C. Bir Model Devlet Olarak Türkiye

Orta Asya 1990'lara kadar Türkiye için düşünülmeyen bir yönelim olmuş ve Türk Dış Politikası Batı ile Ortadoğu arasında şekillenmiştir. Özellikle Ortadoğu'nun istikrarsız durumu Batı ile ittifakı ve Doğu ile çok yönlü ilişkileri gerektirmiştir.³⁶⁷ SSCB'nin dağılmasının ardından ise, Orta Asya ve Kafkaslar her açıdan Türkiye için çok önemli bir jeo-stratejik odak merkezi olmuştur. Bölgedeki tüm devletlerin yeni

³⁶⁶ İ. Reşat ÖZKAN, a.g.e., s. 110.

³⁶⁷ Ali L. KARAOSMANOĞLU, "Turkey: Between the Middle East and Western Europe", *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, Editör: Kemal H. Karpat, Madison, Wisconsin, 1996, s.11.

rejimler kurmaya çalışmaları ve dünya pazarlarında yer alma istekleri, takip edecekleri model olarak Türkiye'yi gündeme getirmiştir.

Orta Asya ve Kafkaslar'ın ABD için de önemli bir hareket alanı olması, diğer yandan İran İslami radikalizminin bölgeye yayılması endişeleri, Türkiye'nin bu rolünün desteklenmesine neden olmuştur. Hatta ABD'nin Türkiye'nin "model devlet" olmasında daha istekli olduğu söylenebilir. 13 Şubat 1992 tarihinde Washington'da yapılan toplantıdan sonra zamanın Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ile ABD Başkanı Bush, Türkiye'nin "Orta Asya tarafından örnek alınabilecek bir demokratik ve laik devlet modeli" olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı şekilde, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalumiere 1992 yılı Haziranında Orta Asya ülkelerini ziyaret etmiş ve "Türkiye, Asya'daki bağımsız yeni ülkelerin birçoğu için geçerli bir gelişme modeli sağladı" demiştir.³⁶⁸

Batı'nın "Türk Modeli"ni desteklemesi bu modelin piyasa ekonomisinin uygulanması için en uygun örnek olmasından da kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin mevcut kültürel ve dini mozaigi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımından çıkarak demokratik yapıyı uygulayabilmesi, ardından devletçi ekonomiden, liberal ekonomiye geçişi sağlaması gibi özelliklerinin, Türkiye-ile milli ve dini bağların bulunduğu yeni bağımsız devletler için örnek olması istenmiştir.

İslam dünyasının da Türkiye'yi takip etmesi istenmektedir, çünkü İslam dünyası Batı'ya direnmektedir. Bu durum Türkiye'nin model devlet olarak kabul edilmesini gerekli kılmaktadır.³⁶⁹ ABD, Büyük Ortadoğu Projesi'yle büyük bir iddia ile yola çıkmıştır. Hem Ortadoğu hem de Orta Asya coğrafyasının büyük bir kısmında Müslüman topluluklar yaşamaktadır. Ortadoğu uzun yıllardır Batı değerlerine tepki olarak radikal İslamı beslemektedir ve bu dalga Orta Asya ve Kafkaslar'a kadar ulaşmış

³⁶⁸ İdris BAL, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerde Model Olarak Yükselişi ve Amerikan Onayı", *Avrasya Etütleri*, Sayı 18, Sonbahar-Kış 2000, s. 127.

³⁶⁹ y.a.g.m., s.132, 133.

durumdadır. Gerek Müslüman, gerekse Batılı düşünürler arasında, İslam ile demokrasi ve modernitenin uyuşabilirliği konusunda bir uzlaşmanın olmadığına dair yaygın bir görüş vardır.³⁷⁰ Dolayısıyla Genişletilmiş Ortadoğu'nun yeniden yaratılması gerçekten büyük bir iddiadır ve Türkiye'ye bu noktada büyük roller yüklenmektedir.

ABD'nin projelerinde Türkiye'ye her açıdan ihtiyacı vardır. Türkiye dönüştürülebilirse eğer, diğer devletler için iyi bir örnek olacaktır. Yani, Türkiye Kemalist gelenekten ve milliyetçi çizgiden koparılabilir ve daha "ılımlı" ve etnik çoğulculuğa izin veren bir yapıya geçirilebilirse, ABD açısından uygun bir model olacaktır.³⁷¹ Zaten AB sürecinde Türkiye'nin önüne getirilen çeşitli kriterler, özellikle insan hakları, etnik çeşitlilik, eğitim vs. alanında olanlar, bu dönüşümü sağlamaya katkıda bulunmaktadır.

ABD'nin desteklediği "Türk modeli" ılımlı İslam modelidir. Laikliğin İslam ülkelerine benimsetilmesinin zorluğu, bir model olarak Türkiye'nin aşırı laiklikten uzak, İslam'ı benimseyen ve aynı zamanda kurumlarını Batı'dan alan bir devlet modeli olmasını gerektirmektedir. Hatta, bazı Amerikalı uzmanlar, Osmanlı Devleti'ndeki dini çeşitliliği ile tarikatlara bölünmüşlüğü ve bunların bir devlet sistemi içinde barınabilmesini de örnek göstermektedirler.³⁷² Çünkü "İslami Kimlik" aynı zamanda "Türk Kimliği" içine alınamayan veya girmek istemeyen kesimler için birleştirici bir unsur olması açısından da uygun görülmüştür. Bu anlamda Turgut Özal'ın şu sözleri dikkat çekicidir; "... Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi bugün de etnik farklılıklar İslami bir kimlik yoluyla aşmak mümkündür..."³⁷³

³⁷⁰ A. Nuri YURDUSEV, "Büyük Ortadoğu Projesi, İslam ve Demokrasi", *Foreign Policy*, Türkiye Baskısı, Kasım-Aralık 2004, s. 64.

³⁷¹ Yıldırım KOÇ, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 77, Yaz 2004, s. 73.

³⁷² The Washington Times dergisinde yayınlanan bir makalesinde *Timothy Ash*, Irak Savaşı'yla bağlantılı Türkiye'nin durumu için şu ilginç açıklamayı yapmıştır; "Şu anda Türkiye'nin çevresindeki bu karışıklıklara bakıyorum da içimden bazen Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak geliyor."-Gamze Güngörmüş KONA, derleyen; *Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar*, s. 116, 117. Ayrıca Prof. *Charles Fairbanks*'in de benzer açıklamaları vardır: "Türkiye Laikliği Nasıl Bir Model?", *Zaman*, 11 Aralık 2001.

³⁷³ Turgut ÖZAL, "Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 19, 1991,

Hungtington'un açıklamalarına göre, "... Eğer Türkiye bir Batılı ülke olma ısrarından biraz vazgeçer; modernleşme ve demokrasinin bir İslam ülkesinde de mümkün olduğunu göstermeye daha çok ağırlık verirse bütün dünyaya ve İslam'a model olur... Türkiye İslami değerleri demokrasiyle bağdaştırabilirse, bu büyük bir katkı olur. Türkiye, işleyen bir demokrasiye sahip olan tek İslam ülkesidir..."³⁷⁴ Bu sözlerden ABD'nin görmek istediği Türkiye'nin nasıl olduğu ve bu yönde verdiği çabaların nedenleri de anlaşılmalıdır. Bu nedenle, ABD'nin Türkiye'deki dini hizipleri ve İslamcı siyasal partileri desteklemesi şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, Türkiye ılımlı İslam'a doğru sürüklenerek Amerika'nın istediği model gerçekleştirilmektedir. Nitekim yine Hungtington'a göre; "... birçok bakımdan, İslamcı bir partinin demokratik yoldan iktidara gelebilmesi çok önemlidir..."³⁷⁵

Oysa, Türkiye'nin model ülke olabilmesi için herşeyden önce bunu kendi iç dinamikleri ile arzulaması, model olabileceğine inanması ve bu doğrultuda dış politikada olduğu kadar iç politikasında da reformlar ve yeni girişimler yapması şarttır. Ayrıca hedeflenen ülkelerin de sadece Türkiye'nin bu rolünü kabul etmekle kalmayarak, bu modeli uygulamaları durumunda bir modelin geçerliliğinden söz edilebilecektir. Nitekim Kazakistan'da ekonomik kalkınma modeli olarak yine Batı'ya yakın olarak bilinen Singapur, Güney Kore ve Tayvan örnek alınmıştır.³⁷⁶

Özbekistan'da yükselen aşırı milliyetçilik, merkezi yönetimi güçlendirmiş, Türk girişimcilerinin bile ülkede kalmalarına izin verilmemiştir. Özbekistan'ın muhalefet lideri Muhammed Salih'in ülkesinden ayrılarak İstanbul'da yaşamaya başlaması Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov'un Türkiye'ye tavır almasına neden olmuş, Kerimovi, Türkiye'de bulunan öğrenci, öğretim görevlisi, işadamı bütün Özbekistan vatandaşlarına "yurda dönün" çağrısı yapmıştır. Bunun üzerine Türkiye'de bulunan Özbek öğrencilerin

---

s. 17.

³⁷⁴ Samuel P. Hungtington'la mülakat: "Türkiye İslam'ın Lideri Olmalı", Şahin ALPAY, *Milliyet*, 9 Eylül 1996.

³⁷⁵ y. a. g. m.

³⁷⁶ Bkz. Anthony HYMAN, "Moving out of Moscow's Orbit: the outlook for Central Asia", *International Affairs* 69,2 April 1993, s. 291.

pek çoğu ülkelerine dönmek zorunda kalmışlar, iki ülke arasındaki ilişkiler de derin bir darbe almıştır.³⁷⁷

Azerbaycan ve Türkmenistan son yıllarda Rusya ile yakınlaşarak, birçok ekonomik alanda bu ülke ile işbirliği yapmayı tercih etmiştir.

D. Türkiye'nin Orta Asya Politikası

Türki Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ilk yıllarında esen olumlu hava, Rusya'nın dağılmaya hazırlıksız yakalanışı ve dolayısıyla siyasal planda geriye çekilerek kendi siyasal ve sosyo ekonomik yapısını onarmaya çalışması, Türkiye için Orta Asya'da birçok fırsat doğurmuştur. Orta Asya Cumhuriyetlerini tanıyan ve bu ülkelerde Büyükelçilik açan ilk ülke Türkiye olmuştur. Bu ülkelere ilk üst düzey ziyaretler Türkiye'den yapılmış, bu ülkelerin yöneticileri de ilk ziyaretleri için Türkiye'yi seçmişlerdir. 1992 yılından bu ikili ve çok taraflı düzeyde 500 civarında ziyaret ve anlaşma sağlanmıştır. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye arasındaki en yüksek danışma mekanizmasını oluşturmaktadır. Zirvelerin ilki 1992 yılında Ankara'da yapılmış olup, bugüne kadar yedi zirve düzenlenmiştir.³⁷⁸

Türkiye'nin 1990'lı yılların başında Türki Cumhuriyetlere yönelik hedeflediği girişimler aşağıdaki gibidir;

1) Ülkeler arasında etkin telekomünikasyon ve ulaştırma bağlantılarının kurulması; 2) uluslararası bankacılık ağlarının yaratılması; 3) ekonomik gelişmeyi sağlayacak finans sisteminin geliştirilmesi; 4) eğitimden sağlığa, ulaştırmaya, sanayiye,

---

³⁷⁷ B. Zakir AVŞAR, Ferruh SOLAK, *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*, Vadi Yayınları, Toplum Dizisi 11, 2. Baskı, 1998, Ankara, s. 41.

³⁷⁸ "Türkiye-Orta Asya Ülkeleri İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/OrtaAsya/OrtaAsyaIliskiler/Turkiye+Orta+Asya+Ulkeleri.htm

teknolojiye, tarıma, hayvancılığa değin birçok alanda yatırım yapılması, karşılıklı işbirliği geliştirilmesi; 5) Eximbank aracılığıyla yeni Cumhuriyetlere kredi imkanlarının sağlanması;³⁷⁹ 6) Türki Cumhuriyetlerinin uluslararası pazarlara ulaşımının Türkiye yoluyla sağlanması, bunun için gerekli olan teknolojinin yenilenmesi, özellikle petrol ve doğal gaz sektöründe daha karlı girişimlerin yapılması; 7) TRT Avrasya kanalı ve Anadolu Ajansı'nın koordinatörlüğündeki Türkçe konuşan Uluslar Haber Ajansları Birliği ile Türki Cumhuriyetler ve Türkiye arasında sağlıklı iletişim kanallarının kurulması; 8) Türki Cumhuriyetlerinin uluslararası platformlara %Türkiye ile birlikte katılıp birlikte hareket etmesi; 9) kültürel faaliyetlerin geliştirilmesi, ortak dil, alabe, ders kitaplarının düzenlenmesi gibi geniş kapsamlı girişimler dizisidir.³⁸⁰

Bu planların doğrudan ve dolaylı yardım programları ile ikili ve çoklu ekonomik, siyasal ilişkilerin geliştirilmesiyle gerçekleştirilmesi düşünülmüştür.

Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yukarıdaki konularda ve teknik yardımda bulunmak üzere Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. Ocak 1992'de Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan TİKA, 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa bağlanmıştır. Bugüne yaklaşık 400 projeye destek veren TİKA özellikle mali, teknik ve sosyal konularda yardımlar sağlamaktadır.³⁸¹

Başlangıçta büyük bir heyecanla planlanan bu girişimlerin çoğunun bugün amaca ulaşmadığını söylemek mümkündür. Bunun nedenleri arasında, Türkiye'nin bölge hakkında yeteri bir bilgi birikimine sahip olmaması, gerçekçi ve altyapısı önceden hazırlanmış planlardan çok; aceleci bir tavırla tüm girişimlerde başarı sağlanacağı sanısı etkili olmuştur. Oysa kendini toparlayan Rusya bölgeden çekilmeyi hiç düşünmemiş, Orta Asya devletleri ile ortak çalışmalar için hazırlık yapmaya başlamıştır. Diğer yandan

³⁷⁹ Umut ARIK, "The New Independent States and Turkish Foreign Policy", *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, Editör: Kemal H. Karpat, Madison, Wisconsin, 1996, s.34,35.

³⁸⁰ Zakir AVŞAR, Ferruh SOLAK, a.g.e., s. 37.

³⁸¹ <http://portal.tika.gov.tr/hakkinda.asp>, ayrıca bkz. Öner KABASAKAL, "Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Kalkınmalarında TİKA'nın Rolü", *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ocak 2002, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/kazak.htm>

ABD, Avrupa ve Uzakdoğu ülkeleri de bu coğrafyanın potansiyelini keşfederek Türkiye'nin karşısına rakip olarak çıkmışlardır.

Orta Asya devletlerinin kendileri de, dünya ekonomisinde etkin bir rol oynayabilmek arzusuyla ekonomik güç merkezleri olan devletlere yönelmişlerdir. Özellikle Rusya ile ortaklık onlar için de hiçbir zaman vazgeçemedikleri bir yönelim olmuştur. Dış dünyaya ve denizlere ulaşarak kaynaklarını ve mallarını dünya pazarlarına sürebilmek için işlevsel ticari yollara ve bağlara ihtiyaç duyulduğundan, işbirliği için özellikle güçlü ekonomiler tercih edilmiştir.

Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev; "...*piyasa ekonomisi sisteminin üç ana merkezi ve dünyanın etkin ekonomik bağlarının lokomotifleri olan ABD, Japonya ve Batı Avrupa...*" ile işbirliği ve ortaklık yapmada ilgili olduklarını açıkça beyan etmiştir.³⁸² Türkiye ekonomisinin Batı müteffiklerine oranla geride kalması, iç dinamiklerinin dışa yansıyan sorunları, Türkiye'nin ekonomik tercihler listesinde daha alt sıralara inmesine neden olmuştur.

1. Türkiye'nin Ekonomik Yatırımları

Türki Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla karşılaştıkları tablo çok çarpıcı olmuştur. Sovyet Sosyalist Partisi'nin uyguladığı politika gereği, Orta Asya ve Kafkas ülkeleri enerji ve hammadde zengini olmalarına rağmen bu potansiyelden yararlandırılmamıştır. Bu maddelerin işleneceği tesisler ve uzman kadro eksikliği de ekonomileri için ciddi bir sorun olmuştur. Bu nedenle, yeni bağımsız devletlerin hızlı kalkınmaları ve dünya pazarlarına dahil olabilmeleri için geniş çaplı finansmana, kalifiyeli kadrolara ve yüksek teknolojiye ihtiyaçları olmuştur.

---

³⁸²Kemal H. KARPAT, "The Foreign Policy of the Central Asian States, Turkey, and Iran", *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, Editör: Kemal H. Karpat, Madison, Wisconsin, 1996, s.102.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya devletlerine yönelik geliştirdiği ilk planlarında bölgenin kalkındırılması için finansman mekanizması da yer almıştır. Bu finansman Eximbank aracılığıyla yapılarak tüm Türki devletlere krediler sağlanmıştır. Aşağıdaki tabloda Eximbank'ın ülkelere göre kredi miktarları görünmektedir;

Tablo 2: Türki Cumhuriyetlere Yönelik Eximbank Kredileri
(Milyon \$)

Ülke	Limit	Kullanım	Geri Ödeme	Erteleme
Azerbaycan	250	92	21	75
Kazakistan	240	213	131	152
Kırgızistan	75	48	23	43
Özbekistan	375	347	324	0
Türkmenistan	163	133	83	48
TOPLAM	1.103	833	582	318

Kaynak: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/fatih.htm>

Türki Cumhuriyetlere yönelik ihracat ve yatırım faaliyetleri ilk yıllarda Eximbank kredileri ile desteklenmiş ve bu dönemde gerek ihracatta, gerekse üstlenilen müteahhitlik projelerinde ciddi bir artış görülmüştür. Ancak, kredi desteğinin azalmasıyla birlikte bu olumlu süreç hızla tersine dönmüş, finansman temini açısından Batılı ve Uzakdoğulu firmalar Orta Asya pazarlarına hakim olmaya başlamışlardır.³⁸³

Türkiye'nin 1992-2002 yılları arasındaki 10 yıllık sürece bakıldığında, bölgeye yönelik ihracat ve ithalatında dalgalı bir seyrin işlediği görülmektedir. 1997-98 döneminde 900 milyon dolara ulaşan ihracatın aynı seviyeyi bir daha yakalayamadığı Türki Cumhuriyetlerden yapılan ithalatın da özellikle son yıllarda daha fazla oranlarla arttığı gözlemlenebilmektedir.

³⁸³ Fatih TURAN, Atakan ÖZDEMİR, "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme", *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ocak 2002, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/fatih.htm>

Tablo 3: Türkiye'nin Türki Cumhuriyetlere Yönelik İthalat ve İhracat Rakamları (Milyon \$)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İhracat	186	450	430	545	746	908	832	573	572	557	612
İthalat	89	190	190	287	302	399	449	457	628	282	455
Denge	97	260	240	258	444	509	383	116	-56	275	157
Hacim	275	640	620	832	1.048	1.307	1.281	1.030	1.200	839	1.067

DİE, Aylık İstatistik Bültenleri

Türkiye'nin 2000, 2001 ve 2002 yıllarında toplam ihracat rakamları sırasıyla 27.774.906, 31.334.216 ve 35.760.821'dir; dolayısıyla Türki Cumhuriyetlerin bu toplam içindeki oranı ancak %1,8-2'lerde kalmaktadır.

1995-2000 Döneminde, Türki Cumhuriyetlerinin genel ithalatları içinde ise Türkiye'nin yeri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 4: Türki Cumhuriyetlerinin Genel İthalatları İçinde Türkiye'nin Payı

Milyon \$	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Türkiye'den İthalat	545	746	908	832	573	568
Oran %	4,8	5,3	6,8	6,7	5,5	5,3

Kaynak: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/fatih.htm>

Türki Cumhuriyetlerin ithalatlarında Türkiye payının çok düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Ancak bu oranların ülkelere göre dağılımı incelendiğinde durumun daha farklı olduğu farkedilmektedir.

Tablo 5: Türki Cumhuriyetlerinin İthalatlarında Türkiye Payının Ülkelere Göre Dağılımı

	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan	
	1995	2000	1995	2000	1995	2000	1995	2000
Toplam ithalat	668	1.172	5.387	5.052	531	554	3.200	2.600
Türkiye'den İthalat	161	230	151	116	38	20	62	82
Oran %	24,1	19,6	2,8	2,3	7,2	3,6	1,9	3,2

Kaynak: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/fatih.htm>

Türkiye Azerbaycan'ın ithalatında önemli bir paya sahipken, Türki Cumhuriyetler içinde en büyük ithalatçılar olan Kazakistan ve Özbekistan ithalatlarında % 2'lik bir oranda kalmaktadır. Özellikle son birkaç yılda Çin'in Orta Asya pazarlarına girmesi ve ucuz mal sağlaması, Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiştir.

Orta Asya pazarlarındaki olumsuz gelişmeler orta ve küçük boy işletmecinin Türkiye'ye geri dönmesine neden olmuştur. Bunun başlıca nedenleri, Orta Asya ülkelerindeki aşırı bürokrasi sorunları, mali ve ekonomik mevzuat eksikliği ile Avrupalı ve Uzakdoğu'lu firmalarla rekabet etme zorluklarıdır.

Tüm olumsuz gelişmelere rağmen, Türkiye'li girişimciler Orta Asya'da yatırımlarına devam etmektedir. Türk iştiraki ile Coca Cola, Efes Pilsen fabrikaları, makarna, çikolata fabrikaları kurulmaktadır. Özellikle inşaat sektöründe Türk firmaları öncülük yapmaktadırlar. Türk inşaat sektörünün iş hacmi bugüne kadar 10 milyar doları aşmış bulunmaktadır.³⁸⁴

Türk girişimcilerinin yatırımlarının ve faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve Türki Cumhuriyetlerinin bankacılık ve finans sektörüne katkı amaçlarıyla birçok Türk bankası bu ülkelerde bankalar kurma yoluna gitmiştir. Kazakistan'da Türk Bankalarının

³⁸⁴ B. Zakir AVŞAR, Ferruh SOLAK, a.g.e., s. 57.

ortaklığında kurulan bankalar: Kazkommerts-Ziraat International Bank-Türk ortağı T.C. Ziraat Bankası Başak Sigorta A.Ş. Kazakistan AlmaAta Bank-Türk Ortağı Okan Holding A.Ş. Grubu. Özbekistan'da T.C. Ziraat Bankası ortaklığında Uzbekistan-Turkish Bank kurulmuştur. Türkmenistan'da yine Ziraat Bankası ortaklığında Turkmen-Turkish International Trading Bank ve T.C. Halk Bankası A.Ş. ortaklığında Turkmenistan Kalkınma, Yapılandırılma ve Özel Sektörü Destekleme Bankası kurulmuş ve Azerbaycan'da da Ziraat Bankası ile birlikte Azerbaijan-Turkish Bank açılmıştır.³⁸⁵

Bugün Türkiye'nin Orta Asya'da yatırımlarının daha yüksek seviyede olabileceği söylenebilir. Orta Asya devletlerinin Batılı firmalara yönelmesi ve ekonomilerinde Türkiye payının azalması, Türkiye'nin bu bölgede rekabet etme gücünü arttırmasını gerektirmektedir. Bunun için yatırımcıların teşviki ile ikili ve çok taraflı anlaşmaların yaygınlaştırılması gerekmektedir.

2. Türkiye'nin İdeolojik Yatırımları

Türki Cumhuriyetlerinin Türkiye ile milli, tarihi ve dini bağları ilişkilerde önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Bu boyut Türk Dış Politikası açısından önemli olup, 1992'den bu yana bu avantajdan gereken düzeyde yararlanılmadığı ve kültürel ilişkilerin siyasal ve ekonomik ilişkileri kuvvetlendirmede yeterince etki yaratamadığı söylenebilir.

Stalin döneminde Orta Asya'da yaşayan Türki boyların ayrıştırılması için birçok politika uygulanmıştır. Eğitim politikalarıyla dilleri birbirinden kesin olarak ayrılmış, milliyetçi çizgide olan aydın kesim kuşağı çeşitli yollarla yok edilmiştir. Ermenistan sınırlarının Nahçıvan ve Türkiye arasında genişletilmesi, Türkiye ile Türki Cumhuriyetler arasındaki coğrafi bağın kopmasına neden olmuştur.

---

³⁸⁵ y.a.g.e., s. 60.

Orta Asya Cumhuriyetlerinde yaşayan halklar kendilerini Türk Soylu olarak kabul etmekle birlikte, kendi milli kimliklerini (Azeri, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen) ön plana çıkarmakta ve bağımsız görmektedirler. Bu anlamda yeni dünya düzeni tüm Avrasya bölgesinde birçok yeni "eski" millet yaratmıştır.³⁸⁶ Tüm bu devletler "millet" olma özelliklerini pekiştirmeye ve 70 yıllık Sosyalist tecrübenin ardından diğer ülkelere kanıtlamaya çalışırlar. Hatta ülkelerinde demokrasilerin kurulması söz konusu "millet" anlayışından bağımsız düşünülmemektedir. Bu nedenle bu anlayış Türkiye ile ilişkileri etkileyerek, Türkiye'nin lider veya öncü devlet olarak kabul edilmesine izin vermemiştir.

Milli menfaat gütmeye açısından Türkiye ile benzer durumda olan devlet Rusya'dır. Bu bölgedeki devletler hem Rusça'yı hem Türk lehçelerini konuşmaktadırlar. Yaygın olan sadece iki dinden söz edilebilir: İslam ve Hıristiyan Ortodoksluğu. Tarihi bağlar Türk kültürü ile SSCB'nin Komünist kültürü arasında yayılmıştır. Kısacası, Rusya ve Türkiye'nin Orta Asya karşısındaki duruşu ve tutumu benzer özellikler göstermektedir. Orta Asya devletlerinin Avrasya kıtası içinde edinmek istedikleri konumlar ve milliyetçiliklerini korumak yolundaki adımları ile tercihleri bu iki devletin oynayacağı rolü de belirleyecektir. Bu yüzden Türkiye'nin ekonomik durumu olduğu kadar bölgeye yönelik milli politikası da çok önemlidir.

1997'de dünyada yaklaşık 160 Milyon insanın Türk Dili Grubu'ndan birini konuştuğu belirlenmiştir. Bunun 55 Milyonu Orta Asya'nın Türkiye Cumhuriyetlerindedir; 70 Milyonu Türkiye'de; 20 Milyon'dan fazlası İran'da; 10 Milyon kadarı Çin'de; iki buçuk milyonu Afganistan'da; iki milyondan fazlası Irak'ta, yaklaşık 800 bini Bulgaristan'da; 400 bini Balkanlar'da, 200 bini KKTC'de; 450 bin kadarı çeşitli ülkelere ve dünyanın her tarafına dağılmıştır. Yaklaşık 4 Milyon Türk vatandaşı Avrupa'dan Avustralya'ya kadar sürekli olarak yurtdışında yaşamaktadır.³⁸⁷ Ayrıca Kafkaslar'da yaşayan Türklerin sayısının 1 Milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir. Bu

³⁸⁶ Büşra ERSANLI, "Milliyetçilik Teorileri; Avrasya'da Siyaset ve İlişkiler", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 75, 2003. s.127.

³⁸⁷ Yüksel SÖYLEMEZ, "Asian Security and Turkey's Asian Dimension", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBİV, Bigart, İstanbul, s. 36.

Türki boylar: Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar ve Kafkasya Türkmenleridir.³⁸⁸

Türkiye 1991'den başlayarak Türki Devletler'le eğitim ve kültür konusunda birçok anlaşma sağlamıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde Orta Asya'dan öğrenciler getirilmiş, o ülkelere de eğitim temsilcileri gönderilmiştir. Orta Asya ve Türk Dünyasına yönelik ilginin gittikçe artmasıyla akademik düzeydeki çalışmalar da yoğunlaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak Türkiye'de üniversite seviyesinde bu bölgelere yönelik okutulan ders sayısı 332'yi bulmuştur.³⁸⁹

1992-1993 Öğrenim yılından itibaren yaklaşık 25 bin öğrenci öğrenim görmek üzere Türkiye'ye gelmiştir. Ancak Türki Cumhuriyetlerden gelen öğrenci sayısında düşüş yaşanmaktadır. 1997'de 9.545 olan öğrenci sayısı 2002'de 5.651'e düşmüştür. Ayrıca bu öğrencilerin başarı oranı da çok düşük seviyelerde kalmaktadır. 1992-2002 arasındaki dönemde gelen yaklaşık 22 bin öğrencinin sadece 4 000 kadarı mezun olabilmıştır.³⁹⁰

1991 yılından bu yana Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yoğun bir öğretim üyesi değişimi sürmektedir. Bu değişim ilk yıllarda sadece Türkiye'ye doğru görülüyorsa da, son yıllarda Türkiye'den de gittikçe artan sayıda öğretim elemanı bu ülkelerde görev almaktadır. 1997 yılından bugüne kadar Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde T.C uyruklu 1519 bilim adamı görevlendirilmiştir. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 34. maddesine göre, Türk devlet ve vakıf üniversitelerinde sözleşmeli olarak 2427 Türk Cumhuriyetleri uyruklu öğretim elemanı çalışmaktadır.³⁹¹

³⁸⁸ Ramazan ÖZEY, "Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri" *Avrasya Etütleri*, Sayı: 17, 2000, TİKA, Ankara, ss.21-40.

³⁸⁹ Meryem KIRIMLI, "On Bir Asırlık Kültür Kuşağı: Türkiye ile Türkistan Cumhuriyetleri Arasındaki Kültürel ve Sosyal İlişkilerin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 148, Şubat 2004. s. 131.

³⁹⁰ Lerna K. YANIK, "Turkey in the CIS Education as a Foreign Policy Tool", <http://www.russia-eurasia.net/detail.php?n=577>, erişim: 12.04.2005.

³⁹¹ **Yüksek Öğrenim Kurumu Eğitim Raporu**, Kasım 2004, Ankara.
<http://www.yok.gov.tr/egitim/raporlar/raporlar.htm>

Devlet burslusu öğrencilerin dışında, *Türkiye Diyanet Vakfı* tarafından İlahiyat Fakültelerinde eğitim görmesi istenen öğrenciler de bulunmaktadır. 1998-1999 yılından itibaren *Türkiye Diyanet Vakfı* tarafından toplam 1272 öğrenciye burs verilmiştir. *İslam Kalkınma Bankası* burslusu olarak 445; Kültür Anlaşmaları, Kültürel Değişim Programları ve benzeri anlaşmalar çerçevesinde hükümetler emrine verilen yükseköğretim burslarından yararlanan 607; *Doğu Türkistan Vakfı* tarafından getirilen ve burs verilen 96 öğrenci yükseköğretim kurumlarının lisans ve lisansüstü programlarında öğrenim görmektedirler.³⁹²

Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte Kazakistan'da Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kırgızistan'da da Manas Üniversitesi kurulmuştur. Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev'in buyruğu ile 06.06.1991 tarihinde Kazakistan'ın Türkistan şehrinde kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Türkistan şehrinde *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi* kurulmasına dair anlaşma, 31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Bu anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğu hakkındaki 3904 sayılı Kanun'un 4 Mayıs 1993 tarih ve 21571 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanması ile Üniversite bugünkü ortak uluslararası üniversite statüsüne kavuşturulmuştur.

Üniversitenin kısaltılmış adı *Ahmet Yesevi Üniversitesi'dir*. Akademik, idari ve mali özerkliğe sahip olan üniversitenin Mütevelli Heyet Başkanlığı Ankara'da, eğitim-öğretim ise Kazakistan'dadır. Ahmet Yesevi Üniversitesi eğitim-öğretim faaliyetlerini, Kazakistan'ın beş ayrı şehrindeki yerleşimlerinde yürütmektedir. Rektörlük, merkez yerleşkesinin bulunduğu Türkistan şehrinde yer almaktadır. Diğer yerleşim merkezleri, Kentav, Çimkent, Taraz ve Almatı şehrinde yer almaktadır. Yukarıda değinilen 5 ana yerleşim merkezinin yanı sıra Türkiye'nin Ankara ve İstanbul şehirleri, diğeri Kazakistan'ın

---

³⁹² **Yüksek Öğrenim Kurumu Eğitim Raporu**, Kasım 2004, Ankara.
<<http://www.yok.gov.tr/egitim/raporlar/raporlar.htm>>

Almatı şehrinde olmak üzere "Eğitim - Öğretim İrtibat Büroları" bulunmaktadır.³⁹³

Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde 2004-2005 öğrenim yılı itibariyle 19.589 öğrenci öğrenim görmektedir. Bunların 10.748'i örgün ve 8.053'ü dışarıdan olmak üzere Kazakistan vatandaşı olup, diğerleri tüm eski SSCB ülkeleri, Türkiye, Çin Irak, Kıbrıs ve Moğolistan'dandır. Üniversitede 383 Türk vatandaşı öğrenci okumaktadır.³⁹⁴

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti arasında Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek şehrinde *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi* kurulmasına ilişkin anlaşma 30.09.1995 tarihinde İzmir'de imzalanmıştır. Anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğu hakkındaki 4144 sayılı Kanun 23.06.1996 tarih ve 22675 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış ve adı geçen anlaşma 09.07.1996 tarih ve 96/8350 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

1995 tarihinde Bişkek'te imzalanıp Dışişleri Bakanlığı'nca 13.08.1996 tarihinde Bakanlar Kurulu'na sevk edilen ve 21.08.1996 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Tüzüğü'nün* onaylanması, 22.09.1996 tarih ve 22765 sayılı Resmi Gazete'de, Mutabakat Zaptı'nın onaylanması ise 1996 tarih ve 22766 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Üniversite 20.11.1997 tarihinde Fen-Edebiyat Fakültesi, Teknik Eğitim Fakültesi ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde toplam 100 öğrenci ile eğitim-öğretim başlamıştır. Tıp Fakültesi ve hastanesinin kurulması ise 24.10.1997 tarihinde imzalanan ek protokolle kararlaştırılmıştır. Ayrıca Mütevelli Heyetin 05.02.2001 tarihli kararı ile Üniversitenin Mühendislik Fakültesi kurulmuş ve bu Fakülte 2001-2002 eğitim öğretim yılında eğitime başlamıştır.

Üniversitede Kırgızistan'dan 1302, Türkiye'den 440 ve diğer ülke ve

³⁹³ <http://www.yesevi.edu.tr/?sayfa=yerlesim>

³⁹⁴ <http://www.yesevi.edu.tr/?sayfa=oot>

topluluklardan 145 (Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Çin ve Türkmen) olmak üzere toplam 1887 öğrenci öğrenim görmektedir. Mezun vermeye başlayan Üniversiteden 2002-2003 eğitim öğretim yılında 91 öğrenci mezun olmuştur. Üniversitede halen ülkemizden 70 akademik ve 35 idari personel, Kırgızistan'dan 100 akademik ve 201 idari personel hizmet vermektedir. Ayrıca 2003-2004 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde üniversiteye ilk defa 1 Türk uyruklu, 9 Kırgız uyruklu olmak üzere toplam 10 araştırma görevlisi alınmıştır.³⁹⁵

E. Türkiye'nin 21. Yüzyılda Perspektifleri ve Yeni Stratejileri

21. Yüzyıl dünyanın siyasal ve ekonomik dengelerinin değişeceğinin habercisidir. Çift Kutuplu dünya düzeni çökse bile, Türkiye hala jeo-stratejik olarak önemli olan ve kendilerini dünya politikalarının belirleyicisi olarak gören ülkelerin yeni odakları olan toprakların tam merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle dış politikası olduğu kadar iç politikasında atacağı her adım Batılı devletlerce takip edilmekte ve çeşitli stratejilerle yönlendirilmeye çalışılmaktadır.

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD, Rusya, İngiltere, ve Japonya'nın baş aktörleri olduğu dünya siyaseti oyununda Türkiye'ye de aktif roller verilmiş ve Batı bloku'nun müttefiki olması sağlanmıştır. Böylece NATO üyeliği, AET, Gümrük Birliği ve diğer uluslararası kuruluşlarda Türkiye de görevler üstlenmeye başlanmıştır. Varşova Paktının dağılmasının her ne kadar Türkiye'yi rahatlatacağı ve önemini azaltacağı gibi görünse de, 21. yüzyılın dünya siyaseti ve tek kutuplu düzene yönelmesi, Türkiye'nin daha kapsamlı ve büyük oyunlara sürüklendiğini göstermiştir.

Türkiye sadece coğrafi konumu itibarıyla değil, kültürel mozaığı, bölge ülkelerine göre güçlü ekonomisi ve demokratik yapısıyla da dikkat çekmektedir.

³⁹⁵ <http://www.manas.kg>

Özellikle enerji faktörü Türkiye'nin bu konumunda etkili olmaktadır. Petrol, doğal gaz ve su kaynaklarının yeni yüzyıl politikalarının belirleyicisi olması; bu kaynakların Batı ile çatışan Ortadoğu ve uzak olan Asya'dan Türkiye yoluyla geçirilmesini gündeme getirmiştir. 21. yüzyılın siyasetinde Türkiye tarihi "köprü" olma rolünü üstlenmeye süreceği gibi görünmektedir.

Enerji transferinin Türkiye yoluyla gerçekleşmesi, akılcı ve doğru politikalar üretildiğinde, Türkiye'ye çok önemli yararlar sağlayabilecektir. Bu nedenle Türkiye'nin bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Aynı şekilde Türkiye'nin Avrasya coğrafyasının potansiyelinden yararlanması, Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan diyalogu ve kültürel bağların sağladığı faydalar sayesinde çok daha kolay olabilecektir. Bu açıdan son yıllarda gündemde olan ve gelişen "Bakü-Tbilisi-Ceyhan Petrol Boru Hattı", "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", "Karadeniz Barış Gücü" Projeleri ve Rusya ile ilişkiler öne çıkmaktadır.

1. Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Türkiye enerji konusunda dışa bağımlı bir ülkedir. Her yıl yaklaşık 5 Milyar doların petrol ve doğal gazla harcanması, Orta Asya'yı ve oradan gelecek petrolü Türkiye için önemli kılmaktadır. Türkiye'nin orta vadede petrolde Orta Doğu'ya, doğal gazda ise Rusya'ya olan bu bağımlılığının artması beklenmektedir.

Tablo 6: Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı

	Milyon \$	Toplam ithalat içinde oranı
1999	2.755	6,8
2000	4.208	7,7
2001	3.878	9,4
2002	4.088	7,9

Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ocak-Mart 2004, DİE.

Bakü-Tbilisi-Ceyhan Projesi'nin hayata geçirilmesi ve Mavi akım Projesi ile doğal gazın da sağlanması, Türkiye'yi Avrupa'ya enerji sağlayan önemli bir baz istasyonu haline getirmektedir. BTC Petrol Boru Hattının, Avrasya ekonomisinin ortaya çıkışının önündeki engellerin kaldırılması üzerinde yoğunlaşan 1999 İstanbul AGİT zirvesinde imzalanması dikkat çekicidir.

AGİT Zirvesi'nde Orta Asya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının en büyük ve uygun pazarı olan Türkiye, bu enerjinin Avrupa'ya ve dünyaya satışı için de liman konumunda olduğunu teyit ettirmiştir.³⁹⁶ Böylece Hazar Bölgesinin zengin enerji kaynakları bölge ülkelerinin Türkiye ve diğer ülkelerle ilişkilerinde temel dinamikleri belirleyen faktör haline gelmiştir.³⁹⁷

Türkiye üzerinden geçmesi planlanan projeler:

- Bakü-Tbilisi-Ceyhan Petrol Boru Hattı
- Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı
- Rusya Federasyonu-Türkiye-İsrail Doğal Gaz Boru Hattı
- Rusya Federasyonu-Karadeniz-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı
(Mavi Akım Projesi)
- Azerbaycan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Şehdeniz Projesi)

Yukarıdaki projelerden en çok tartışılanı BTC Projesidir. BTC boru hattı, ham petrolün Azerbaycan'da Bakü yakınındaki Sangachal terminalinden alınarak, Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Akdeniz kıyısında, Ceyhan'da yeni bir deniz terminaline taşınmasında kullanılacak tahsisli bir boru hattı sistemidir. Petrol tankerlerle buradan uluslararası pazarlara sevkedilecektir. 1.760 km uzunluğundaki boru hattı işletmeye alındığında günde bir milyon varil petrol taşınabileceği ve bu rakamın yılda 50 milyon

³⁹⁶ Oğuz KAFKASYALI, "Avrasya Ekonomisi Doğuma Hazırlanıyor", *Yeni Avrasya*, 1. Şubat 2000.

³⁹⁷ Deniz Ülke ARİBOĞAN, "Revisioning Turkey's Geopolitics: The Determinants of Continuity and Change", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBİV, Bigart, İstanbul, s. 11.

ton petrole eşdeğer olduğu belirtilmektedir.³⁹⁸

Proje, Amerikan Ulusal Enerji Güvenliği Politikasının bir parçası olup, ilk onayı ABD tarafından verilmiş ve Batı hükümetleri ile uluslararası Finansal Kuruluşların mali desteğine dayanmıştır. BTC Pipeline Company (BTC Co), boru hattının tamamının inşasından ve işletmesinden sorumludur. Halihazırda, boru hattı işletmecisi olarak BP liderliğinde dokuz ülkeyi temsil eden 11 katılımcı şirket bulunmaktadır.³⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti devlet petrol boru hattı şirketi olan BOTAŞ Götürü Bedelli Anahtar Teslim Anlaşma çerçevesinde BTC Co'ya boru hattının Türkiye'deki kısmını inşa etmeyi ve işletmeyi taahhüt etmiştir.⁴⁰⁰

BTC Projesi Toplumsal Yatırım Programıyla (TYP) desteklenmektedir. TYP, üç ülkede Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye için taahhüt edilen toplam 25 milyon dolarlık bir bütçeyle uygulanmaktadır. Bu bütçeden Türkiye 9 milyon dolar, diğer ülkeler ise 8'er milyon dolar almaktadır. TYP faaliyetlerinin çoğunluğunun boru hattı güzergahının her iki tarafındaki 2 km genişliğindeki "koridor" içinde gerçekleşmesi dikkat çekici olup, programın tüm sosyo-ekonomik ihtiyaçlara cevap veremediği gözlemlenmektedir.⁴⁰¹

BTC'ye çeşitli nedenlerle ekonomik kuruluşlar ve ülkeler karşı çıkmaktadır. Karşı çıkan ülkelerin başında gelen Rusya, kendi topraklarından geçmeyen ve etkinliğini korumak istediği alanlardan çıkarılan petrolün bu boru hattından aktarılmasını ekonomik nedenlerle desteklememektedir. Ayrıca birtakım devlet-dışı sivil kuruluşlar da - Friends of the Earth International (FoEI), CEE Bankwatch Network, Kurdish Human

³⁹⁸ <http://btcinvestment.com/eiphome.asp?LANG=1>

³⁹⁹ **SOCAR** (The State Oil Company of Azerbaijan), **British Petroleum** (Birleşik Krallık), **TPAO** (Türkiye), **Statoil** (Norveç), **Unocal** (ABD), **Itochu** (Japonya), **AmeradaHess** (ABD), **ENI** (İtalya), **TotalFinaElf** (Fransa), **INEX** (Japonya), **ConocoPhillips** (ABD)- BTC Co hisselerinin büyük kısmına sahip olan **BP** ve **Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)** kendi aralarında özvarlıklarının %55'ini ellerinde bulundurmaktadırlar.

⁴⁰⁰ <http://www.btc.com.tr>

⁴⁰¹ <http://www.caspiandevlopmentandexport.com/>

Rights Project,⁴⁰² The Corner House, Georgia Greens-⁴⁰³ BTC'ye karşı aktif kampanyalar yürütmektedirler.

Batılı devletlerin BTC hattını ve diğer petrol ve doğal gaz hatlarının Türkiye üzerinden geçmesini desteklemelerinin nedenleri arasında ise; Rusya'nın mevcut boru hattı (Novorossiysk terminali) üzerinden petrol transferinde baskılarını ve üstünlüğünü azaltmak istemeleri, Karadeniz'de petrol transferlerine bağlı olarak olası güvenlik sorunlarından kaçınılması, İran'ın kendi üzerinden Basra Körfezi'ne döşemeyi istediği boru hattı üzerindeki baskısının bu şekilde önleneceğidir.

Hazar petrolü ve doğal gazın bu şekilde Türkiye üzerinden aktarılması, Türkiye'nin kendi enerji ihtiyaçlarını, güvenliğini ve istikrarını koruyacak, komşu ülkelerin de durumunu göz önünde bulunduracak yeni stratejiler üreten bir dış politikaya ihtiyacı vardır. Bu anlamda hatların geçeceği ülkeler arasında güvenlik politikalarında uyumun sağlanması gerekmektedir. Çünkü hatların geçtiği bölgeler istikrarsızlık unsurlarını taşımakta ve silahlı birimleri barındırmaktadırlar.⁴⁰⁴

Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını azaltacak yeni stratejilerin üretilmesine ihtiyaç vardır. Bunun için enerji ithalatında ülkeler çeşitlendirilmelidir. Bunun yanı sıra, Türkiye enerji taşımacılığında bir köprü noktasında olacağı için, fiyat belirlemelerde etkin bir rol üstlenebilmelidir.⁴⁰⁵

Türkiye'de petrolle ilgili düzenlemeler 50 yıldır 1954 tarihli ve 6326 sayılı yasaya göre gerçekleştirilmektedir. 2003 Aralık ayında 5015 sayılı Petrol Piyasası

---

⁴⁰² KHRP örgütünün onursal başkanı Lord Avebury'nin 1992 yılında PKK Başlı Öcalan'la Suriye'de buluştuğu bilinmektedir. KHRP İngiltere'de yerleşik bir örgüttür.

⁴⁰³ Yurdakul H. YİĞİTÜDEN, "Bakü-Tiflis-Ceyhan ve NGO Talepleri", *Dünya Enerji Dergisi*, Sayı: 47, Eylül 2004, ss. 50-53.

⁴⁰⁴ Alaeddin YALÇINKAYA, "The International Conference: **The International and Regional Importance of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline**", *Turkish Review Of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBİV, Bigart, İstanbul, s. 291.

⁴⁰⁵ Can Fuat GÜRLESEL, "Irak Harekatı'nın Arkasında Yatan Gerçekler: Petrol Herşeyin Merkezi", *İTO Vizyon Dergisi*, Yıl: 1, Sayı:2, Mart 2003, s. 22.

Kanunu çıkarılsa da, petrol fiyatları ve ithalat düzenlemeleri eleştirilmektedir.⁴⁰⁶ Petrol Kanunu üzerinde son 5-6 yıldır çalışılmaktadır, ancak bu kanun TBMM gündemine bile gelememiştir. Çıkarılacak yeni kanunla Türkiye'de petrol arama çalışmalarına ve araştırmalarına ağırlık verilebilir ve bunda yerli firmalara öncülük tanınmalıdır.

2. Karadeniz ve Türk Boğazları

Karadeniz bölgesi her zaman ticaret ve ulaştırma açısından önemini yitirmeyen bir bölge olmuştur. 1990'lı yıllarla gelen yeni süreçte Hazar bölgesindeki petrolerin Karadeniz yoluyla taşınması sıkça gündeme gelmiş ve İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan oluşan "Türk Boğazlar Bölgesi" sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Bölgenin ve Boğazların önemi bu geçişlerin birçok kuraldışı amaçlara ve girişimler dizisine alet edilmesine neden olmuş ve bundan en çok zarar gören taraf her zaman Türkiye olmuştur.⁴⁰⁷

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) fikirleri daha 1980'li yıllarda başlangıç almıştır. SSCB'nin dağılmasıyla da bu fikirleri hayata geçirmek mümkün olmuştur. Bölge ülkelerinin hammadde zengini olmaları ve diğer yandan tüketim mallarına olan ihtiyaçları, bölgeyi ticaret için en uygun tercih olarak öne çıkarmıştır.

KEİ, dünyada küreselleşme ve bölgesel düzeyde uluslararası bütünleşme yönünde, siyasal ve ekonomik alanda yeniden yapılanma sürecinin bir ürünüdür. Doğu Avrupa'da, ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve siyasal boyutta çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin yarattığı ortamda, konumunu ve zamanlamasını bulan KEİ fikri, öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir.⁴⁰⁸

KEİ'nin ilk kurucu üyeleri Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, eski Sovyetler

⁴⁰⁶ "Yerli Petrol Arama ve Üretimi İçin, Meclis'te Bekleyen Petrol Kanunu Tasarısı Yeterli Mi ?", Panel, Yöneten Özcan ÜLTANIR, *Dünya Enerji Dergisi*, Sayı: 47, Eylül 2004, s. 36.

⁴⁰⁷ İ. Reşat ÖZKAN, a.g.e., ss. 268-269.

⁴⁰⁸ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Hakkında Değerlendirme, <http://www.die.gov.tr/uid/gnlbilg.html>

Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, Bağımsız Devletler Topluluğu olarak Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan kurucu ye sifatiyla katılmışlardır. Daha sonra Karadeniz'de kıyısı olmayan Yunanistan ve Arnavutluk kurucu ye olarak katılmıştır.

Örgüt alışma Grupları oluşturarak, Bilim ve Teknoloji Konusunda İsbirliği, Bankacılık ve Finans, İstatistik Veri ve Ekonomik Bilgi Değişimi, Ulaştırma, Tarım ve Tarımsal Sanayi, Ticaret ve Endüstriyel İşbirliği, Elektronik Bilgi Ağı, Suçlarla Mücadele, İletifim, Turizm Alanında İşbirliği, Yasalara İlişkin Bilgi, ve Enerji konularında çalışmalar yapmaktadır.⁴⁰⁹

KEİ bölgesi birçok açıdan Türkiye'ye avantajlar sağlayabilecek bir bölgedir. Herşeyden önce bölge dünyanın önemli enerji kaynaklarına sahiptir ve bu enerjinin dünyaya geçişini sağlamaktadır. 19 kilometrekarelik geniş ve kullanışlı bir alanı vardır. Toplam nüfusu 330 milyon kadar olup geniş nüfus yoğunluktadır. Enerji kaynaklarının yanı sıra maden kaynakları açısından da zengindir. Elverişli tarım alanları mevcuttur ve bu alanlar Avrupa pazarları için önemlidir. Dolayısıyla bölgenin gelişme potansiyeli oldukça yüksektir. Bölge aynı zamanda turizm ve tarih cennetidir. Bölgenin toplam GSMH'si 1 trilyon doları bulmaktadır ve dış ticaret hacmi 400 milyon dolardır.⁴¹⁰

Türkiye'nin örgüt üyelerine ihracatı son yıllarda artış göstererek dış ticaret hacmi 2001 ve 2002 yıllarında sırasıyla 8.397 ile 9.975 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.⁴¹¹ böylece KEİ bölgesinin Türkiye ekonomisi ve stratejik konumu açısından çok önemli olduğu söylenebilir. KEİ erevsinde ilişkilerin ve girişimlerin daha da gelişmesi ve genişletilmesi Türkiye açısından büyük faydalar sağlayacak ve Avrupa Birliği bağımlılığu karşısında ciddi bir alternatif oluşturabilecektir.

---

⁴⁰⁹ Tanşuğ BLEDA, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği rgt (KEİ)", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı: 1, İlbahar 2001, s. 497.

⁴¹⁰ Seyhan ALPASLAN, Sema BİLGİN ÖZYOL, "KEİ yeleri İşbirliğini Arttırmanın Yollarını Arıyor", *İTO Vizyon Dergisi*, Yıl: 1, Sayı 7, Ağustos 2003.

⁴¹¹ DİE Aylık İstatistik Bülteni, Kasım-Aralık 2003, s. 232.

3. Rusya ile İlişkiler

Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri Osmanlı Devleti'ne ve 1492 yılında dayanmaktadır. Türk-Rus ilişkilerinde kısa süreli savaşlar dışında genel olarak olumlu hava esmiştir. Bizans İmparatorluğu zamanından beri Rusların İstanbul'da ticari temsilcilerini bulundurmaları, daha sonraları da yoğun olarak alış-veriş yollarını kullanmaları ilişkilerin iyi temelini hazırlamıştır.

Rusya'nın sıcak denizlere inme hayali de, Türkiye'ye yönelik politikasında çok etkili olmuştur. Bugün ilk ilişkilerden beri 500 yıldan fazla zaman geçse ve yepyeni bir dünya düzeni kurulmuş olsa da, Rusya'nın hala deniz geçiş yollarına ihtiyacı, dolayısıyla Karadeniz ve Akdeniz ülkelerine ilgisi de vardır. Özellikle Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve Batı ile yakınlaşması, Rus dış politikası için büyük bir darbe olmuştur. Karşı çıktığı BTC Petrol Hattı 25 Mayıs 2005'te açılarak, petrol stratejisini de olumsuz etkilemektedir.

Rusya'nın 21. yüzyıl içinde hala Batılı devletlerce çevrelenmesi ve Orta Asya ile Kafkaslardaki etkinliğinin kırılmak istenmesi, dış politikasında yeni stratejiler üretmesine ve yeni işbirliği alanları arayışına yönelmesine neden olmaktadır. Başkanlığa Vladimir Putin'in gelmesiyle Rus Dış Politikası daha dinamik hale gelerek, Avrasya kıtasındaki rekabet etme gücünü arttırmıştır.

Kafkaslar, Rusya için son derece önemli bir bölge olup, Rusya'nın Güney'e inmesini ve buradaki ülkelerle ilişkilerini geliştirmesini sağlamaktadır. Bölgenin petrol zengini olması ve bu petrolün Rusya üzerinden Avrupa pazarlarına taşınması imkanı, bölgenin önemini daha da arttırmaktadır. Türkiye'ye bakıldığı zaman; dış politikasındaki çıkarları Rusya ile hemen aynı noktada kesişmektedir.

Rusya Kafkasları ve Orta Asya'yı çok iyi tanımakta ve bunda avantajlı çıkmaktadır; Türkiye'nin ise bu bölgelerle tarihi, milli ve dini bağları vardır ve bu özellik

iyi kullanıldığı zaman Türkiye'ye yararlar sağlayabilecektir. Bu nedenle dünya jeopolitiğinin yarattığı bu yeni şartlar içerisinde Rusya ile Türkiye karşı karşıya gelebilmektedir. Avrasya bölgesinde özellikle Rusya ve Türkiye, pragmatik bölge politikaları yoluyla milli menfaat gütmeye alanında "küreselleşme" mantığıyla uyum sağlamaya başlamışlardır.⁴¹² Diğerlerinden farklı olarak, özellikle bu iki ülkenin bölgeye yönelik stratejilerinde kültürel yayılma, dil politikaları ve din kullanılmaktadır. Her iki devletin milliyetçiliğinde dilin ve dinin önemli rolleri olduğu gibi, doğu-batı senteziyle Avrupa'ya bir meydan okuma ve alternatif medeniyet sahasını diğer ulus ve kültürlerle birlikte oluşturma yaklaşımı da vardır. Orta Asya devletlerinin de Avrasya çerçevesinde devletlerini bölgeselleşme politikalarıyla korumak ve güçlendirmek amaçları olduğundan, Rusya ve Türkiye'nin stratejileri ile kesişme noktaları bulunmaktadır.

Rusya özellikle Avrasya Birliği liderliği fikirlerinin savuncululuğunu yaparak, bölgede hakimiyet kurmayı arzulamaktadır. İran ve Çin'le çeşitli konularda ittifaklar araması bu nedenlere dayalıdır. Putin, iktidara geldikten sonra Rus dış politikasının yönlendirilmesinde Doğu'nun önemli bir eksen olacağını vurgulayarak, BDT ülkelerine öncülük tanınacağını açıklamıştır.⁴¹³ Ayrıca Putin'in 6 Aralık 2004 Türkiye ziyareti Rus dış politikası açısından önemli bir gelişmedir. Gorbaçov ve Yeltsin döneminde Batı yönlü olarak izlenen dış politikanın, bu ziyaretle Doğu yönünde manevra yapma niyeti olduğu sergilenmiştir.⁴¹⁴

Türkiye'nin de yeni dönemde Rusya'yı güvenlik tehdidi olarak algılama anlayışı değişmiş; Kuzey komşusu ile birçok alanda-özellikle doğal gaz, mal ve hizmet ticareti-işbirliği yapma olanağı doğmuştur.⁴¹⁵ Avrasya coğrafyasının özellikleri ve çevre bölgelerdeki gelişmeler iki ülkeyi rekabetçi ortama çekse de, iki ülkenin ilişkilerinde

⁴¹² Büşra ERSANLI, a.g.m., s. 129.

⁴¹³ Bkz. Putin'in Rusya'sı, *Yeni Avrasya Stratejileri Özel Eki*, Yaz 2000. ve Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti, *International Affairs*, 46,5, Yıl 2000.

⁴¹⁴ "Russia and Turkey: Plastering Old Wounds", <http://www.russia-eurasia.net/detail.php?n=643> (erişim: 25.04.2005)

⁴¹⁵ Duygu BAZOĞLU SEZER, "Turkish-Russian Relations A Decade Later: From Adversity to Managed Competition", *Perceptions Journal of International Affairs*, Cilt: VI, No: 1, Mart-Mayıs 2001, ss. 80-83.

olumlu bir havanın olduğundan söz edilebilir.

Türkiye'nin Avrasya ve özel olarak Orta Asya siyasetinde Rusya faktörü çok önemlidir. Bu nedenle Rusya ile ilişkilerin incelikle kurulup sağlam temellere dayandırılması şarttır. Rusya eski SSCB ülkelerini "idare etmek" geleneği veya alışkanlığından henüz vazgeçmemiş durumdadır ve bölgeyi iyi tanıdığı için de etkilidir.⁴¹⁶ Rusya'nın özellikle Kafkaslar'da üstünlük sağlaması durumunda, Türkiye'nin Orta Asya ile bağlantı kurması da zorlaşacaktır. Çünkü, Kafkaslar Asya'ya geçiş yolunu oluşturmaktadır bu nedenle bu kritik noktada işbirliğe dayalı çok taraflı ilişkilerin tercih edilmesi etkin bir strateji olacaktır.

---

⁴¹⁶ Gündüz AKTAN, "Yeniden biçimlenen Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri", *Asomedyâ Dergisi*, Mayıs 2002, ss. 13-14.

SONUÇ

ABD'nin gerek Ortadoğu bölgesi özelinde, gerekse Orta Asya, Kafkaslar ve çevre ülkelerine yönelik sürdürdüğü faaliyetler, girişimler dizisi ve bu bölgelerle ilgili yaptığı açıklamalar, bu coğrafyalarda ciddi değişimlerin yaşanacağı ve dünya siyasetine önemli etkiler yaratacağının sinyallerini vermektedir.

Avrupa sömürgeciliğine kadar uzanan Batı dünyasının yayılmacılığı, yeni yüzyılda kendisini meşrulaştırmak için yeni slogan ve moda haline getirilen terimler bularak, küreselleşme ile birlikte kendisini birçok alanda dayatmaktadır. Kapitalist düzenin neo-liberal yaklaşım çerçevesinde yayılmaya çalışılması esasında Aydınlanma Çağı'nın kapitalist yayılmasından çok farklı değildir. O yıllarda sömürgeci-emperyalist yayılmayı meşrulaştırmak için "uygarlaştırma" söyleminin yerini bugünün neo-liberal küreselliği döneminde "insan hakları, demokrasi, sivil hareketler, kültürel çeşitliliğin ve özgürlüğün yaygınlaştırılması" gibi söylemler almıştır. Bu nedenle küreselleşmenin kapitalist-emperyalizmin bugünkü aşaması olduğu düşüncesi yaygındır.

Amerikan hegemonyası ve yayılmacı kültürünün II. Dünya Savaşı'ndan bu yana yarattığı etkiler, dünyanın birçok ülke ve bölgesini küreselliğe göre uyarlamıştır. Büyük Ortadoğu Projesi ile de dönüştürülmesi en zor alanların ABD'nin istediği model şekline getirilmesi amaçlanmaktadır. Bölge ile ilgili amaçlarına ulaşabilmek için savaş dahil, her türlü yol ve yöntemi kullanmaktan çekinmeyen ABD, Türkiye'ye de önemli roller yüklemektedir. Bu nedenle Türkiye'nin iç ve dış siyaseti yakından izlenerek, Türkiye'nin hassas olduğu noktalar dış politikasına yön verebilmek için, araç olarak kullanılabilir. Bu nedenle Türkiye'nin iç ve dış siyaseti yakından izlenerek, Türkiye'nin hassas olduğu noktalar dış politikasına yön verebilmek için, araç olarak kullanılabilir.

Elli yıldır Avrupa Birliği üyeliği hayali ile oyalanan Türkiye'ye artık daha net sinyaller verilerek, daha açık konuşulmaktadır. Türkiye AB yolunda sona doğru yaklaştıkça, üyelik ihtimalinin de bir o kadar zor olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin

AB'den müzakere tarihi almasıyla Birliğe daha yakınlaştığı olarak görülse de, bu yolun tıkandığı veya en azından uzadığı söylenebilir. Nitekim, siyasal ve ekonomik kriterlerin hızla yerine getirilmesi, Türkiye'nin değiştiremeyeceği milli ve dini kimliği, kültürüyle nüfusunun engel olarak tartışılmasına yol açmıştır. AB'nin zaman zaman kendisini bir Hıristiyan kulübü olarak nitelemesi de Müslüman devletin bu birliğe olan üyeliğini de zora sokmaktadır. Öte yandan, yaşanan Avrupa nüfusu, ekonomik ihtiyaçları ve önemli enerji koridorlarının Türkiye üzerinden geçecek olması Avrupa Birliği'nin Türkiye ile olan ilişkilerini belirli yakınlıkta tutmasını gerektirmektedir. Bu "yakınlık" üyelikle sağlanmazsa da Türkiye'ye ayrı bir statü verilerek, AB'ye bağlılığı korunacak, aynı zamanda korkulan o büyük nüfusunun AB'ye geçerek dolaşması önlenecektir. Bu özel statüden Türkiye'ye faydasının olmayacağı gibi, harcanan süre ve çabalar, Orta Asya, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki stratejik jeo-alanların elden geçirilmesine veya başka bir deyişle diğer ülkelere kaptırılmasına neden olarak, Türkiye'yi en avantajlı konumdan en zararlı çıkan ülke konumuna getirecektir.

1990 sonrasında Türkiye'nin sürüklendiği siyasal konumu, iç politikada uğraşmak zorunda bırakıldığı sorunlar ve Helsinki Zirvesi ile hızlanan AB üyeliği süreci dikkatini oyalamak için yeterince etkili unsurlar olmuş ve geçen süre içinde Türkiye'ye çok şey kaybettirmiştir.

1980'lerden beri Türkiye'ye yerleştirilmeye çalışılan ılımlı İslam modeli, içten parçalamayı amaçlayan PKK terörü ve ekonomik krizlerin Batılı ülkeler tarafından destek görmesi dikkat çekici olup, Türkiye'nin bölgesinde yalnız bırakılmayacak ve dikkatinin sürekli oyalanması gerektiği kadar önemli bir devlet olduğunu göstermektedir. Oysa, Türkiye'nin coğrafi konumu ve sahip olduğu özellikler ona birçok avantaj sağlayarak, akılcı ve ileri görüşlü politikalar üretildiği takdirde, daha güçlü ve daha bağımsız hale getirebilecek niteliktedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türk dış politikası için yeni açılımlar ve yeni olanaklar sağlamıştır. Özellikle Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkas lkeleri ile sahip olduğu milli, kültürel ve dini bağlar, söz konusu devletlerin de dış politikalarında Türkiye'ye öncülük vereceği sinyallerini vermiştir. Ancak ilk yıllarda büyük bir hevesle girişilen adımlar yavaşlamış ve Türkiye Orta Asya bölgesinde istediği ve amaçladığı konuma gelememiştir. Bunun nedeni; Türkiye'nin kültürel bağlara güvenerek bölgede rahat hareket edebileceği düşünme hatasına düşmesi ve bölgeyi tanıyabilmek için yeterince araştırma faaliyetlerine gitmemesidir.

Orta Asya ve Kafkaslar ise sahip oldukları yeraltı zenginlikleri ile yabancı yatırımların ilk sıradaki ilgi odağı olmuşlardır. Yabancı şirketlerin hızlı bir şekilde bölge piyasalarına girmeleri, devletlerin kendi kendilerine yeterli kılacak politikalar geliştirmelerini engellemiş ve yönetim boşlukları içinde bırakmıştır.

Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla bölgede hangi devletin hakimiyet sağlayacağı, ülkelerin dış politikalarında hangi ülkelerle yakınlaşıp işbirliğine gidecekleri tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreç içinde ABD, Japonya, Çin, Rusya, İnan ve Türkiye bölgenin piyasaları ve siyasal gelişmelerinde etki yaratacak devletler olarak kendilerini belli etmeye başlamışlardır.

SSCB'nin ortadan kalkması ABD için stratejik küreselliğini yayacak birçok alanı boşaltmıştır. Bu küresellik kendini gerek ulus-üstü kuruluşların egemenliği, gerekse Amerikan kültürünün her şekilde yayılmasını içermektedir. Bu kültürün yayılması sayesinde, ABD'nin boşalmış alanların ele geçirilmesi kolaylaşmaktadır. Böylece ABD'nin tek kutuplu düzene dönüşen dünyada liderliği üstlenmesiyle, Doğu Avrupa ve Orta Asya devletlerinin de piyasa ekonomisi düzenine dahil edilmesi, Batı demokrasisinin ve insan haklarının yaygınlaştırılması için çaba sarf edilmeye başlanmıştır.

Yeni dünya düzenini temsil eden bu süreçte ulus-devletin fonksiyonları tartışılmaya başlanmıştır. Bazı fonksiyonlarının tasfiye edilmesiyle de ulus-dışı veya üstü örgütlerin bu alanları doldurması faaliyeti hızla başlanmıştır. Nitekim Orta Asya ve Trans-Kafkasya Devletlerinin de bağımsızlıklarından sonra uluslararası kuruluşlara üye olmaları hızlandırılmış, zengin petrol alanları da global şirketlerin eline geçmiştir.

11 Eylül 2001 terör saldırıları, Ortadoğu'daki askeri varlıkların tutulması ve sayısının arttırılması için büyük bir neden olmuştur. İslamcı terör dünya çapında yeni yüzyılın en büyük tehdidi olarak ilan edilmiş; kaynağı Ortadoğu'da olduğundan, dünya güvenliğinin korunması bu bölgenin zapt edilmesi ve dönüştürülmesiyle mümkün olacaktır. Yeni "düşman" sadece Amerika'yı değil, Rusya, İspanya, Türkiye ve bazı diğer ülkeleri de seçmiştir. Bu nedenle, bu ülkelerin ABD'nin "dünya barışı" için başlattığı mücadelesine destek vermeleri en doğal beklenti olmuştur. Nitekim, Putin liderliğindeki yeni Rusya bile bu mücadelede kendisini ABD'nin müttefiki olarak ilan etmiştir.

Ortadoğu'nun bu "uslandırılmayan" görüntüsünü ve terör yuvası özelliğini değiştirmek, ABD'ye göre bölgenin ancak köklü değişimi ile mümkün olacaktır. Bu değişimin gerçekleşmesi içinse, evrensel insan hakları, Batı tipi demokrasi ve modern kurumların yerleştirilmesi gerekmektedir. 2004'te "*Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi*" adını alan Büyük Ortadoğu Projesi bu şekilde başlamıştır. Çoğunlukla Müslüman coğrafyayı kapsayan bu girişim büyük iddiayla 25-30 yıl gibi bir sürede bölgeyi dönüştürerek dünya ekonomik piyasalarıyla bütünleştirmeyi hedeflemektedir.

Projenin hedeflediği bölgelerin; Batı kültürüne ve kurumlarına tepki gösteren ve II. Dünya Savaşından bu yana uyarlanamayan Ortadoğu; SSCB'nin dağılmasından sonra demokrasi ve liberal pazarlar geleneğinin bulunmadığı ve İran'dan radikal İslam yayılcılığıyla karşı karşıya kalan Orta Asya ve Kafkaslar'la sömürgelerden kurtulduktan sonra bir türlü istikrara kavuşamayan Kuzey Afrika İslam ülkelerinden

oluşması ve bu özelliklerinin yanı sıra dünya yer altı kaynaklarının büyük çoğunluğunu barındırmaları dikkat çekicidir.

ABD ekonomisinin enerjiye gittikçe artan bağımlılığı ve rezervlerinin azalması ve buna ek olarak ekonomisinin güçlükler çekmeye başlaması yeni arayışlara yönelmesine neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Genişletilmiş Ortadoğu girişiminin ABD açısından ne kadar önemli bir iddia olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin söz konusu bölgenin tam merkezinde bulunması, üzerine yüklenecek rol sayısı ve güdümlenici politikaların derecesini doğrudan arttırmaktadır. Türkiye Osmanlı Devleti'nin yıkılması sırasında nasıl Batılı güçlerin masalarında ana menüde yer alırsa, bugün de aynı şekilde jeostratejik önemini korumaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin belirlediği dış politika ve çevre ülkeleriyle kurmaya çalıştığı ilişkiler kendi haline bırakılabilir ilişkiler değildir. Hatta bunun da ötesinde, Türkiye'nin ABD veya AB ile olan ilişkileri öncelikle iç siyaseti belirleyerek dış politikanın yönü iç siyaset üzerinden hazırlanabilmektedir.

Türkiye'nin bölgedeki ve dış kaynaklı bu tür projelerdeki belirleyiciliği, ABD ve bazı Avrupalı yetkililerce "model devlet" olarak gösterilmesi arzularından da anlaşılabilir. Fakat Türkiye'nin model olabilmesi, Batı'ya göre Batı-İslam kültürü senteziyle mümkündür, yani Türkiye'ye yüklenen rol demokratik, liberal İslam-devletidir. Böyle "ılımlı" bir model tüm Genişletilmiş Ortadoğu için ideal bir kesişme noktasını oluşturacaktır. Diğer yandan, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar'da model olma rolünü oynayabilmesi kadar ilişki kurmasına izin verilmiştir. Türkiye'nin son birkaç yılda yaşadığı gelişmeler ve karşılaştığı sorunlar, Orta Asya politikasından geriye çekilmesine ve bölgede etkinliğini giderek kaybetmesine neden olmuştur.

Orta Asya devletleri ile Kafkaslar'da demokrasi geleneğinin bulunmaması ve Sosyalist sistemin çöküşünün yarattığı iktidar boşluğunu doldurmak eski Komünist Partisi Merkezi komitelerinin liderlerine düşmüştür. Ancak bu liderlerin yönetimleri

kısa bir süre içinde gelenekçi ve otoriter yapılara dönüşerek anti-demokratik uygulamaların başlamasına sebep olmuştur. Bürokrasinin çok yoğun, hukuksal ve mali sistemlerin tamamlanmadığı böyle bir siyasal yapı içinde tüm yabancı yatırımcılar gibi, Türk yatırımcısı da zorluk çekmiştir. Bölgeye güçlü Avrupalı, Amerikalı ve Uzakdoğulu şirketlerin akın etmesiyle, birçok Türk firmalarının rekabet etme gücü kırılmıştır.

Çin, yakın gelecekte dünya ekonomisine neredeyse tek başına yön vermeye adaydır. SSCB'nin dağılmasıyla Çin'de de sosyalist rejimin sorgulanmaya başlanması çalkantılara neden olsa da, Komünist rejim birkaç reformla kendini gözden geçirerek devam etmiştir. Ancak bu reformlar ve Amerikan ekonomisi ile kurulan bağlılıkları, Çin'i dünya ekonomisine hakim olacak başlıca devletlerden birisi olmaya aday kılmıştır.

Rusya Federasyonu da küresel dünya düzeninde güçlenmesinin yolunun dünya piyasalara yönelmekten ve sahip olduğu doğal kaynaklardan geçtiğini anlayarak önemli reformlara gitmiştir. Devlet Başkanlığına Vladimir Putin'in gelmesi, dış politikada "Doğu" yönüne öncelik tanınacağını belirlemiştir. Bu şekilde Rusya'nın hala kendi hakimiyet alanları olarak kabul ettiği Orta Asya ile Kafkaslar dış politika yönleri sıralamasında ilklerde yer almışlardır. Rusya'nın bu coğrafyalara olan ilgisi Çin ve İran'la da stratejik ilişkiler kurmasını ve birçok konuda işbirliği yapmasını gerektirmiştir. Rusya'nın bu yönelimi ve bölge ülkelerinin bu ülke ile ilişkilerini iyi düzeyde tutmak ve işbirliği yapmak istemeleri Türkiye'nin hareket alanını sınırlamıştır.

Rusya Kafkasları ve Orta Asya'yı çok iyi tanımakta ve bunda avantajlı çıkmaktadır; Türkiye'nin ise bu bölgelerle tarihi, milli ve dini bağları vardır ve bu özellik iyi kullanıldığı zaman Türkiye'ye yararlar sağlayabilecektir. Bu nedenle dünya jeopolitiğinin yarattığı bu yeni şartlar içerisinde Rusya ile Türkiye karşı karşıya gelebilmektedir. Özellikle bölgedeki halkların her iki dili konuşması, her iki devletle çok eskiye dayanan tarihi bağların bulunması ve İslam'la Ortodoksluğun temel iki dini

inanç olması, Türki devletlerin dış ilişkilerini belirlemelerinde etkili olabilmektedir.

Türkiye'nin en büyük avantajı her şeyden önce coğrafi konumudur. Genelde Avrupa, Asya, Afrika ve Asya'yı birbirine bağlayan bu ülke, özelde Karadeniz yoluyla Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Bulgaristan ve Romanya'yı; Kafkaslar yoluyla Hazar Hafzasını ve Orta Asya'yı, Doğusundan da Ortadoğu'yu Avrupa'ya bağlamaktadır. Üstelik bu güzergahlar üzerinden önemli ticaret yolları ve petrol-doğal gaz hatları geçmekte; yenilerinin de ilerleyen yıllarda geçirilmesi planlanmaktadır. Kültürel değişim ve iletişim açısından da Türkiye ideal bir konumda olup, uluslararası turizm bakımından önde gelen ülkeler durumundadır. Böyle büyük avantajları olan bir devletin, ileriye gören ve milli menfaatleri iyi gözeten, gerçekçi bir dış politika güttüğü sürece, birleşmeden sonra sosyal ve ekonomik yapısı darbe alan AB kurumuna ihtiyacı kalmayacaktır.

Tüm lojistik olanaklarından iyi yararlanıp, elindeki sayısız kozlarını iyi değerlendirebildiği takdirde Türkiye, bölgesindeki ülkelerle çok daha karlı ittifaklar ve işbirliği örgütlerini kurabilecektir. Ancak geçerli dönemde Irak Savaşı, Kürt Devleti kurulması planları, Kıbrıs sorunu gibi, çevresindeki gelişmelerle oyalanan Türkiye'nin sağlıklı politikalar ve hakimiyet planlarını üretme şansı en aza indirilmiş durumdadır.

Hazar petrolünün Türkiye üzerinden geçecek olması, Bakü-Tbilisi-Ceyhan Petrol Hattına Kazakistan petrolü koridorunun eklenmesi ve diğer planlanan enerji hatların gerçekleşmesi, Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamakla yetmez. Türkiye'nin transfer ülkesi olması sebebiyle petrol fiyatları politikasını da iyi belirlemesi gerekmektedir. Petrol alımında ülke sayısı genişletilerek, yerli petrol aramalarına ağırlık verilmelidir.

Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu üzerinden Rusya ve Uzakdoğu ülkelerine ulaşım yolları projeleri geliştirilmeli, Rusya, Çin ve Hindistan yeni çok kutuplu dünya düzeninin başlıca ve büyük potansiyeller taşıyan aktörleri olarak dikkate alınarak uzun

vadeli stratejiler iyi belirlenebilmelidir.

Küreselleşme olgusu çeşitli biçimlerde tüm siyasal aktörleri etkilemeye devam etmektedir. Bu durum dünya uluslararası düzeninin bir gerçeği olup, Türkiye gibi orta boy stratejik bir devlet olarak tek başına küreselleşme ve yeni dünya düzenini önlemeye imkanı yoktur, ancak akılcı ve gerçekçi politika ve stratejiler üretildiğinde, zararlarını en aza indirmek olasıdır. Aynı şekilde, Büyük Ortadoğu veya Genişletilmiş Ortadoğu Girişimi de bir gerçektir ve ABD tarafından uygulanmaya devam edilmekte; ki Türkiye çeşitli çerçevelerde proje amaçları doğrultusunda görevler üstlenmektedir. Bu noktada da Türkiye'nin projeyi durdurma veya farklı yöne çevirme şansı olmazken, kendi durumundan maksimum fayda sağlayabilir. Bunun için dış politika ve stratejilerinin kısa değil orta ve uzun vadeli olması; üretildikleri merkezlerinin de Batı veya Washington değil Ankara'nın olması şarttır.

KAYNAKLAR:

- ADDA, Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, İletişim Yayınları, 1. Baskı 2002, İstanbul.
- ADELMAN, Jonathan R., **Torrents of Spring-Soviet and Post Soviet Politics**, McGRAW-HILL, Inc. 1995.
- AKAŞ, Cem, OKYAY, Sevin, (ed.), **Gorbaçov'un Rusyası**, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 1995, İstanbul.
- ALPER, Cem, ONGUN, Tuba, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomi Kuruluşları**, Dünya Ekonomi Kurumu Yayın, 2. Baskı 1987 Ankara.
- ALSER, İlhan, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 335, 1973 Ankara.
- ANDERSON, Matthew Smith, **Doğu Sorunu 1774-1923**, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları-1451, 1. Baskı, Mart 2001, İstanbul.
- ARAS, Bülent, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, 1. Basım, 1997, İstanbul.
- ARIBOĞAN, Deniz Ülke, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, DER Yayınları, Üçüncü Basım, 2001, İstanbul.
- ARMAOĞLU, Fahir, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı 1994.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, İstanbul Matbaası, 1974, İstanbul.
- AVŞAR, B. Zakir, SOLAK, Ferruh, **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yayınları, Toplum Dizisi 11, 2. Baskı, 1998, Ankara.
- AYDIN, Mustafa, ÖZENSEL, Ertan, **Tarihin Sonu mu?**, (der.) Vadi Yayınları, 2. Basım, 2002, Ankara.
- AYDOĞAN, Metin, **Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye**, Otopsi Yayıncılık, 1. Basım, Aralık 1999, İstanbul.
- BAL, Halil, ERAT, Muhammet, **Mehmet Saray'a Armağan Türk Dünyasında Bakışlar-Studies on the Turkic World**, ed., DA Yayıncılık 1. Basım 2003, İstanbul.
- BALTA, Paul, **Dünyada İslam**, Çev. Nihal Önel, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, 1994, İstanbul.
- BERTSCH, Gary K. editör, **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, Routledge, 2000, New York, London.

- BREGMAN, Ahron, *A History of Israel*, PalgraveMcMillan, 2002.
- BOURDERON, Roger, *Faşizm, İdeoloji ve Uygulamaları*, Onur Yayınları, Ankara.
- CANPOLAT, İbrahim, *Değişen Dünya ve Alman Dış Politikası*, Ezgi Kitabevi, 1991, Bursa.
- CHATTERJEE, Dartha, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, 1. Baskı 1996 İstanbul.
- COHEN, Saul B., *Geography and Politics in a World Divided*, Oxford University Press, 2. Edition, 1973, New York, London, Toronto.
- CRAMPTON, R.J., *The Balkans Since The Second World War*, Longman Pearson, 2002.
- Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları-231, Tercüme: İsmail Orhan Türkgöz, 1997, Ankara.
- DAĞI, İhsan D., *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Siyasal Kitabevi, 1998, Ankara.
- Di SCALA, Spencer M., *Twentieth Century Europe: Politics, Society, Culture*, Mc Graw Hill Companies, 2004, New York.
- DRAPER, Theodore, *Present History (on Nuclear War, ...)* Random House New York 1983.
- DRUCKER, Peter F., *The New Realities*, Harper & Row Publishers, 1989.
- DURSUNOĞLU, Alptekin, *Stratejik İttifak Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, Anka Yayınları, 1. Baskı, 2000, İstanbul.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ekim 1998, Ankara.
- EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, 1990, Ankara.
- FREEDMAN, Robert O., *Soviet Policy Toward the Middle East Since 1970*, Prager Publishers, 1975, New York.
- GADDIS, John Lewis, *We Now Know Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, 1999, New York.
- GARTHOFF, Raymond L., *Detente and Confrontation*, The Brookings Institution, Washington, 1985.
- GATTEL, GOODMAN, *The Growth of American Politics, Volume II*, Oxford University Press, 1972, London.
- GİRGİN, Kemal -BİREN, Işık, *21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti*, Okumuş Adam Yayınları,

2. Baskı 2002, İstanbul.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi SBF Yayını No: 279, 2.Baskı, 1969, Ankara.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, (ed.) Siyasal Kitabevi, 9. baskı, 1996, Ankara.
- GÜRAN, Nevzat, AKTÜRK, İsmail, **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, İzmir 1992.
- GÜREL, Şükrü S., **Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara Üniversitesi, SBF Yayını No:432, 1979, Ankara.
- HALLIDAY, Fred, **Yeni Soğuk Savaş Sovyet-ABD İlişkileri**, çev. İlker Özünlü, Belge Yayınları, 1. Baskı, 1995, İstanbul.
- HARDT, Michael, NEGRI, Antonio, **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2001, İstanbul.
- HART, Liddel, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, çev. Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı 2002 İstanbul.
- HASTEDT, Glenn P., **American Foreign Policy: Past, Present, Future**, Prentice Hall, 5-th Edition, New Jersey, 2003.
- HOGAN, Michael J., **The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952**, Cambridge University Press, 1987, New York.
- HOLM, Hans Henrik, SORENSEN, Georg, **Whose World Order?: Uneven Globalization and the End of the Cold War**, Edition , Westview Press, 1995.
- HOLTON, Robert, **Globalization and the Nation-State**, McMillan Press Ltd., Great Britain, 1998, St. marthin's Press, Inc., USA, 1998.
- HOOVELT, Ankie, **Globalisation and the Postcolonial World**, McMillan press Ltd, 1997, London.
- HUNGTINGTON, Samuel P., **Üçüncü Dalga-Yirminci yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, Çev. Ergun Özbudun, Yetki Yayınları, 1996, Ankara.
- İLHAN, Atilla, **Hangi Küreselleşme**, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, 1997, Ankara.
- JONES, R.J. Barry, **Globalisation and Interdependence in the International Political Economy**, Pinter Publishers, Great Britain, 1995.
- JOXE, Alain , **Kaos İmparatorluğu**, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2003 İstanbul.
- KANSU, Işık, **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, (derleme), İmge Kitabevi, 1997, Ankara.

- KARPAT, H. Kemal, **Turkish Foreign Policy: Recent Developments**, Madison, Wisconsin, 1996.
- KAZGAN, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2002, İstanbul.
- KAYNAK, Mahir, Emin GÜRSES'le röportaj: "Büyük Ortadoğu Projesi", Faruk Bilgin, İlk Yayınları, 7. Baskı, Ağustos 2004, İstanbul.
- KEDOURIE, Elie, **Nationalism in Asia and Africa**, Weifend and Nicolson, 1970, London.
- KEDOURIE, Elie, **Politics in the Middle East**, Oxford University Press, 1992, New York.
- KLARE, Michael T., **American Arms Supermarket**, University of Texas Press, 1984, Austin.
- KOCABAŞ, Süleyman, **Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları**, Vatan Yayınları, 1999, İstanbul.
- KOKXHOORN, Noline, **Oil and Politics The Domestic Roots of US Expansion in the Middle East**, Peter Lang Frankfurt/M. Herbert Lang Bern, 1977.
- Komünizme Karşı Hürriyet**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayın, Ankara, 1965.
- KONA, Güngörmüş Gamze, (Der.), **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, 2004, İstanbul.
- KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, 25. Basım, Ocak 2000.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 340, Ankara 1972.
- LAFEBER, Walter, **America, Russia, and The Cold War, 1945-2000**, McGraw-Hill Companies, New York, 9-th Edition, 2002.
- LENIN, V. I. **Emperyalist Savaş Üzerine**, Ceylan Yayınları, 2. Baskı Mart 2002.
- LEWIS, Bernard, **Ortadoğunun Çoklu Kimliği**, Çev. Mehmet Harmanacı, Şabah Kitapçılık, 2000, İstanbul.
- MARPLES, David, **Motherland Russia in the Twentieth Century**, Longman Pearson Inc., 2002.
- McCAULEY, Martin, **The Origins of the Cold War 1941-1949**, Longman Pearson Inc, 3-rd Edition, 2003.
- McNAMARA, Robert S., **Out of The Cold**, Simon and Schuster Inc. 1989.

- NINKOVICH, Frank, **The United States and Imperialism**, Malden, MA and Oxford, UK: Blackwell Publishers, 2001.
- ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2002, İstanbul.
- ÖZDAĞ, Muzaffer, **Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine**, ASAM Yayını, Jeopolitik-Strateji-Terör Dizisi 5, 2001, Ankara.
- ÖZKAN, İ. Reşat, **Küresel Çıkar Oyunları İçinde Türkiye'nin Dış Politika Sorunları**, Ümit Yayıncılık, 1. Baskı 1999, Ankara.
- PİRENNE, Henry, **Ortaçağ Kentleri**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Ekim 1994, İstanbul.
- PEYREFIFTE, Alain, **Çin Uyanınca**, E Yayınları, 1975.
- REMYINGTON, Thomas F., **Politics in Russia**, 3 rd Edition, Longman Pearson, 2004.
- RODRICK, Dani, **Yeni küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler**, çev. Sultan GÜL, Sabah Kitapları 107, Çağdaş Bakışlar Dizisi 27, 1. Baskı, 2000, İstanbul.
- RUBINSTEIN, Alvin Z., **Soviet Foreign Policy Since World War II Imperial and Global**, WinthropPublishers Inc. 1981, Cambridge.
- SAMPSON, Anthony, **The Seven Sisters The Great Oil Companies and the World They Shaped**, The Viking Press, 1975, New York.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 6. Baskı 1998 Ankara.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, 6. Baskı, 1998 Ankara.
- SCHULZE, Kirsten E., **Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar**, derleme, Çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, 1999, İstanbul.
- SCHURR, Sam H., HOMAN, Paul T., **Middle East Oil and the Western World**, American Elsevier Publishing Company, Inc., 1971, New York.
- SERDAROĞLU, Rifat, **Yeni Dünya Düzeni Büyük Ortadoğu ve Türkiye**, Eda Matbaası, 2004, Ankara.
- SEVER, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, Boyut Yayınları, 1. Baskı, 1997, İstanbul.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, 3. Baskı 2000, İstanbul.
- STEVENSON, David, **The First World War and International Politics**, Clarendon Paperbacks, Oxford, 1991.

- STEVENS, Dennis G., **Challenges To Peace in the Middle East**, Longman Pearson Inc., 2003.
- STOESSINGER, John G., **Nations in Darkness: China, Russia and America**, McGraw Hill Publishing, 5-th Edition, 1990.
- ŞAYLAN, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2003, Ankara.
- TEZKAN, Yılmaz, **Kadim Komşumuz Rusya**, derleme, Ülke Yayınları, 1. Baskı, 2001.
- TISHKOV, Valery, **Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union**, PRIO, UNRISD, Sage Publications, 1997.
- TURAINÉ, Marisol, **Altüst Olan Dünya-21. Yüzyılın Jeopolitiği**, çev. Turhan Ilgaz, Ümit Yayıncılık, 1997 Ankara.
- TURAN, Ömer, **Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu**, y.y.y. Baskı - Step Ajans, 2000, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Berna, (editör), **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayın, 2000, Ankara.
- ÜLKÜ, İrfan, **Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya**, Kum Saati Yayınları, 1.Basım 2002, İstanbul.
- VRIES, A.Barend, **Remarking The World Bank**, Seven Locks Press, 1987 Washington.
- WALTERS, Robert S., BLAKE, David H., **The Politics of Global Economic Relations**, Prentice Hall, 4. Basım, 1992.
- WATT, Montgomery, **İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu**, çev. Ulvi Murat Kılavuz, Birey Yayıncılık, 1. Baskı 2001, İstanbul.
- WEISBERGER, Bernard A., **Cold War Cold Peace: The United States and Russia Since 1945**, American Heritage Publ. 1984 New York.
- WHITE, Stephen, PRAVDA, Alex, GITELMAN, Zvi, (ed.), **Developments in Soviet and Post-Soviet Politics**, Duke University Press, Second Edition, Durham 1992, GB
- YILMAZ, Murat, (derleyen), **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, Sekizinci Basım, 2003 Ankara.

MAKALELER:

- ADOMEIT, Hannes, "Russia as a 'great power' in world affairs: images and reality", *International Affairs* 71, 1, January 1995.
- AKDENİZ, Hüsmen, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, Yıl 1, Eylül 2003.
- AKGÜL, Altınbaş Deniz, "6 Ekim ve Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı 55, Kasım 2004.
- AKIMOV, Alexander, "Central Asia as a Region in the World Economy", <http://www.eisenhowerinstitute.org/programs/globalpartnerships/securityandterrorism/coalition/regionalrelations/ConflictBook/Akimov-a.htm> erişim: 17.11.2004.
- AKINER, Shirin, "Emerging Political Order in the New Caspian States", *Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, ed. Gary K. BERTSCH.
- AKTAN, Gündüz, "Yeniden biçimlenen Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri", *Asomedyâ Dergisi*, Mayıs 2002.
- ALPASLAN, Seyhan, BİLGİN ÖZYOL, Sema, "KEİ üyeleri İşbirliğini Arttırmanın Yollarını Arıyor", *İTO Vizyon Dergisi*, Yıl: 1, Sayı 7, Ağustos 2003.
- ALPAY, Şahin, Samuel P. Huntington'la mülakat: "Türkiye İslam'ın Lideri Olmalı", *Milliyet*, 9 Eylül 1996.
- ANDERSON, Liam, BECK, Michael, "U.S. Political Activism in Central Asia; The Case of Kyrgyzstan and Uzbekistan", *Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, ed. Gary K. BERTSCH.
- ARIBOĞAN, Deniz Ülke, "Revisioning Turkey's Geopolitics: The Determinants of Continuity and Change", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBİV, Bigart, İstanbul.
- ARIK, Murat, "Komünizm Sonrası Geçişin Çelişkileri", *Avrasya Etütleri*, Sayı 16, 1999, TİKA, Ankara.
- ARIK, Umut, "The New Independent States and Turkish Foreign Policy", *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, Editör: Kemal H. Karpat, Madison, Wisconsin, 1996.
- ARMBRUST, Walter, "Imperial Dreams Prefigured: America and its Middle Eastern Urge", *Diplomatic History*, Vol. 28, No: 2, April 2004.
- ARSLANTAŞ, Süleyman, "Soğuk Savaş Dönemi, Hegemonik Güçler ve İslam Dünyası", *İlkadım Dergisi*, Kasım 2004.

- AYMAN, S. Gülден, "Büyük Ortadoğu ve Geniş Avrupa'nın Kavşak Noktasında Türk Dış Politikası", *Foreign Policy*, Türkiye Baskısı, Mart-Nisan 2004.
- BAĞCI, Hüseyin, "Türk Dış Politikası: Genel Bir Bakış", *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, derleyen: İhsan D. Dağı, Siyasal Kitabevi, 1998, Ankara.
- BAL, İdris, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerde Model Olarak Yükselişi ve Amerikan Onayı", *Avrasya Etütleri*, Sayı 18, Sonbahar-Kış 2000.
- BARANOVSKY, Vladimir, "Russia and Asia: Challenges and Opportunities for National and International Security", <http://www.geopolitics.com>.
- BAŞKAYA, Fikret, "İnsan Hakları, Demokrasi, STK(NGO) Söylemi veya Neoliberal Saldırımı Meşrulaştırmak", <http://www.ozguruniversite.org/baskaya%20demo.htm>, (erişim: 11.03.2005)
- BAYKAL, Oğuz, "Turkey and Israel: Congenital Allies", *Civilacademy-Journal of Social Sciences*, Bahar 2004.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf, "Küreselleşme, Kriz ve IMF", makale, bkz. www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayi19/1903.htm, (erişim 12.04.2004.)
- BAZOĞLU SEZER, Duygu, "Turkish-Russian Relations A Decade Later: From Adversity to Managed Competition", *Perceptions Journal of International Affairs*, Cilt: VI, No: 1, Mart-Mayıs 2001.
- BERGER, Tilo, "Russland, das unbestellte Feld"-("Biçilmemiş Tarla Rusya"), *Sachsische Zeitung*, 22.05.2003, <http://www.sz-online.de/nachrichten/artikel.asp?id=484602>
- BİLGE, Fatih, "Emperyalizmi Yeniden Yorumlama Modeli Olarak Büyük Ortadoğu Projesi", <http://www.cemaat.com/node/view/401>, (erişim:27.10.2004).
- BLEDA, Tanşuğ, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı: 1, İlkbahar 2001.
- BORATAV, Korkut, "Ekonomi ve Küreselleşme", Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, (der. Işık Kansu), İmge Kitabevi, 1997, Ankara.
- BORAWSKI, John, "Partnership for Peace and Beyond", *International Affairs*, 71,2, Nisan 1995.
- BOSTANCI, M. Naci, "Türkiye'nin AB Üyeliği 17 Aralık İtibariyle Daha da Zorlaşmıştır", *Türkiye Günü*, Sayı 79, Kış 2004.
- BOZAN, Mahmut, "NATO: Yeni Tehditler ve Yeni Stratejiler", *Avrasya Etütleri Dergisi*, Sayı 17, 2000, TİKA, Ankara.
- CALABRESE, John, "Çin'in Orta Asya Politikası: Yenilenme ve Üstlenme", *Avrasya Etütleri*, Sayı 16, Sonbahar-Kış 1999.

- CAMPBELL, Colm, "Sorunlu Bir Barış: Uluslararası İnsani Hukuk ve İsrail-Filistin Barış Süreci", *Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*, derleyen: Kirsten E. SCHULZE, Çev. Ahmet FETHİ, Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, 1999, İstanbul.
- CEMAL, Hasan, "Büyük Ortadoğu", <http://www.milliyet.com.tr/2004/03/03/yazar/cemal.html>, (erişim: 5.03.2004)
- COLTON, Timothy J., McFAUL, Michael, "America's Real Russian Allies", *Foreign Affairs*, Vol.80, No.6, Kasım-Aralık 2001.
- CORNELL, Svante E., "Autonomy As a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective", *World Politics*, Vol. 54, No.2, Ocak 2002.
- COX, Michael, "The Necessary Partnership? The Clinton Presidency and Post-Soviet Russia", *International Affairs* 70,4 October 1994.
- CUTTER, W. Bowman, SPERO, Joan, D'ANDREA TYSON, Laura, "New World New Deal A Democratic Approach to Globalization", *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 2, Mart-Nisan 2000.
- ÇAKMAK, Cenap, "American Foreign Policy And September 11", *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol. VIII, No. 1, Mart-Mayıs 2003.
- ÇEÇEN, Aml, "Türkiye'nin B Planı; Merkezi Devletler Birliği (MEDEB)", *2023 Dergisi*, Sayı 46, 15 Şubat 2005.
- ÇULHA ZABCI, Filiz, "Dünya Bankası'nın Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı:57-3, Temmuz-Eylül 2002.
- DAĞI, İhsan D., "İnsan hakları, Uluslararası Sistem ve Türk Dış Politikası"-Türk dış Politikasında Gelenek ve Değişim, Derleyen: İhsan. D. Dağı, Siyasal Kitabevi, 1998, Ankara.
- DAVEY, Brian, "Oil and World Politics after the World Trade Center Attacks", <http://www.sharelynx.com/web/BDavey/EnergyPolitics.htm>, (erişim:11.02.2005)
- DORAN SCOTT, Michael, "Palestine, Iraq and American Strategy", *Foreign Affairs*, Cilt 82, No: 1, Ocak-Şubat 2003.
- DOR-SHAV, Ethan, "Ecclesiastes, Fleeting and Timeless", <http://www.wzo.org.il/en/resources/view.asp?id=1858&subject=37> (erişim:7.02.2005)
- DOWLING, James, "The Evolution of International Boundary Studies in the 20-th Century", <http://www.boundarystudies.org.uk/essays/geopolitics%20history.pdf> (erişim:12.11.2003)
- "Geopolitical Theory", <http://www.list.org/~mdoyle/jtheory.html> (erişim:24.10.2004)
- ELİZAVETİN, M.E., "Priamiye İnostranniye Investitsii i Investitsionniy Klimat v Stranah SNG

Glazami Zarubejnih Ekspertov"- "Yabancı Uzmanların Gözüyle BDT Ülkelerinde Yatırım Ortamı ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar", *Vestnik ARB*, Moskova, <http://www.cagateway.org/downloads/FDI_CIS.pdf?PHPSESSID=dcd05b9dfc265cdd66eab39dee1ddf3f> erişim:02.03.2005.

ENGİN, Cem, "Küresel Ekonomik Mücadele ve ABD'nin Petrol Politikaları", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl:19, Sayı:215, Şubat 2004.

ERHAN, Çağrı, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon.html>, (erişim:29.09.2004).

ERKMEN, Serhat, "ABD, Büyük Orta Doğu ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı: 52, Ağustos 2004, ASAM, Ankara.

ERKMEN, Serhat, "ABD'nin Orta Doğu'da Değişim İhtiyacının Nedenleri", *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı 35, Mart 2003.

ERSANLI, Büşra, "Milliyetçilik Teorileri; Avrasya'da Siyaset ve İlişkiler", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 75, 2003.

FAIRBANKS, Charles, "Türkiye Laikliği Nasıl Bir Model ?", *Zaman*, 11 Aralık 2001.

FELGENHAUER, Pavel, "Incoherent Double Dealing", <http://www.cdi.org/Russia/328-11.cfm>, Center For Defence Information-USA, (erişim: 21.01.2005.)

FERDINAND, Peter, "Russian and Soviet Shadows over Chinas Future?", *International Affairs* 68,2 April 1992.

FUKUYAMA, Francis, "*Hala Tarihin Sonundayız*", çev. Özkan Gözel, *Tarihin Sonu mu?*, der. Mustafa AYDIN, Ertan ÖZENSEL, Vadi Yayınları, 2. Basım, 2002, Ankara.

FUKUYAMA, Francis, "*Hedefleri: Modern Dünya*", çev.: Birol Akgün, Yasin Aktay, *Tarihin Sonu mu?*, der. Mustafa AYDIN, Ertan ÖZENSEL, Vadi Yayınları, 2. Basım, 2002, Ankara.

GIENOW-HECHT, Jessica C.E., "Shame on US? Academics, Cultural Transfer and the Cold War- A Critical Review", *Diplomatic History*, Vol. 24, No:3, Yaz, 2000.

GÖNLÜBOL, Mehmet, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Hazırlayan: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2000, Ankara.

GÖZEN, Ramazan, "Patterns in Turkish Foreign Policy Behavior Towards the Middle East", *Foreign Policy* 19, No: 1-2, 1995 Ankara.

GÜNGÖRMÜŞ, Bülent, "Dünyada İşler Yolunda Gitmiyor", *Görüş*, TÜSİAD Yayın Organı, Sayı 55, Haziran-Temmuz 2003.

- GÜRLESEL, Can Fuat, "Irak Harekatı'nın Arkasında Yatan Gerçekler: Petrol Herşeyin Merkezi", *İTO Vizyon Dergisi*, Yıl: 1, Sayı:2, Mart 2003.
- GÜVENÇ, Serhat, "11 Eylül Sonrasında Dünya", *Görüş*, TÜSİAD Yayın Organı, Sayı: 49, Kasım-Aralık 2001.
- GURR, Robert, "Ethnic Warfare on the Wane", *Foreign Affairs*, Vol. 79, Mayıs Haziran 2000.
- HALE, William, "Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis", *International Affairs* 68,4, October 1992.
- HARDING, James, OSTROVSKY, Arkady, "Eho Holodnoy Voyni v Raznoglasii Buşa i Putina"- "Bush ve Putin Anlaşmazlığında Soğuk Savaşın Yankısı", <http://www.inopressa.ru/ft/2004/12/06/11:36:41/eho> (erişim 14.02.2005)
- HARRISON, Ewan, "Engagement or Empire? American Power and the International Order", *International Affairs* 80, 4, Temmuz 2004.
- HATİPOĞLU, Esra, "American Policy in Central Asia After the September 11 Events", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBIV, Bigart, İstanbul.
- HATİPOĞLU, Esra, "Orta Asya Cumhuriyetleri Arasında Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon Hareketleri", *Avrasya Etütleri*, Sayı 17, 2000, TİKA Ankara.
- HENZE, Paul B., "Uzbekistan Viewd From Fergana", *Türk Dünyasında Bakışlar-Studies on the Turkic World*, ed. Halil Bal, Muhammet Erat, DA Yayıncılık1. Basım 2003, İstanbul.
- HOFFMANN, Stanley, "Clash of Globalizations", *Foreign Affairs*, Vol. 81, No. 4, Temmuz-Ağustos 2002.
- HUNTINGTON, Samuel P., "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No: 3, Yaz, 1993.
- HUNTINGTON, Samuel P., "The Erosion of American National Interests", *Foreign Affairs*, Vol. 76, No.5, Eylül-Ekim 1997.
- HYMAN, Anthony, "Moving out of Moscow's Orbit: the Outlook for Central Asia", *International Affairs* 69,2 April 1993.
- İLHAN, Suat, "Jeopolitik Çalışmaları", <http://www.jeopolitik.org/ilhan-5-1.asp> (erişim 28.09.2004)
- İSMAYILOV, Füzuli, "Dağlık Karabağ Probleminin Jeopolitik Kökleri", *Türk Dünyasında Bakışlar-Studies on the Turkic World*, ed. Halil Bal, Muhammet Erat, DA Yayıncılık1. Basım 2003, İstanbul.
- JACK, Endrue, "USA Criticizes Russian "military" Program in Iran", <http://www.inopressa.ru/ft/2002/08/02/15:46:49/arc:ft:peace>, (erişim: 23.11.2004)

- JONES, Scott A., "Turkish Strategic Interests in the Caucasus", Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia, ed. Gary K. BERTSCH.
- KABASAKAL, Öner, "Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Kalkınmalarında TİKA'nın Rolü", *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ocak 2002,
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/kazak.htm>
- KAFKASYALI, Oğuz, "Avrasya Ekonomisi Doğuma Hazırlanıyor", *Yeni Avrasya*, 1. Şubat 2000.
- KAHVECİ, Hayriye, "Oil and Natural Gas Sector in the Post-Soviet Turkmenistan: Opportunities and Challenges", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBİV, Bigart, İstanbul.
- KALET, Almaz, "Religiozny Uklon"- "Dini Eğilim", *OASIS-Orta Asya e-dergisi*, Rusya Gazeteciler Birliği Yayını (www.ca-oasis.info), No:2 (2), Mart 2005.
- KANBOLAT, Hasan, KAMALOV, İlyas, "NATO ve AB'nin Genişlemesi Çemberinde Rusya Federasyonu: Soğuk Savaş Devam mı Ediyor?", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı: 51, Temmuz 2004.
- KARABAYEV, A.Ş., "Türkiye ve Rusya: Avrasyacılık Bakımından Ortak Tarihi Miras", *Asya-Avrupa Dergisi*, Sayı 2, Mart 2005,
http://www.aysam.org/asyaavrupa/?newsid_in=250&catalog
- KARACA, Nil, "GATT'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne", *Maliye Dergisi*, Sayı:144, Eylül-Aralık 2003.
- KARAGÖZ, Murat, "September 11: A new Type of Terrorism", *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol. VII, No. 3, Eylül-Kasım 2002.
- KARAOSMANOĞLU, Ali L., "Turkey: Between the Middle East and Western Europe", *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, Editör: Kemal H. Karpat, Madison, Wisconsin, 1996.
- KARBUZ, Sohbet, "Petrolün üretim Zirvesi ve Petrol Ekonomisinin Geleceği", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl:19, Sayı:223, Ekim 2004.
- KAROC, K.S., "Karty Putina"- "Putin'in Kartları",
<http://www.inopressa.ru/nouvelobs/2004/12/09/15:55:07/cartes> (erişim:14.02.2005)
- KARPAT, Kemal H., "The Foreign Policy of the Central Asian States, Turkey, and Iran", *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, Editör: Kemal H. Karpat, Madison, Wisconsin, 1996.
- KHAN, Simbal A., "Iran's Relations with Central Asia-A Strategic Analysis", *Perceptions Journal of International Affairs*, Cilt: IX, No:1, Mart-Mayıs 2004.
- KILIÇ, Ramazan, "Soğuk Savaş Sonrası Basra Körfezi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 1, İlkbahar 2000.

- KIRIMLI, Meryem, "On Bir Asırlık Kültür Kuşağı: Türkiye ile Türkistan Cumhuriyetleri Arasındaki Kültürel ve Sosyal İlişkilerin Dünü, Bugünü ve Yarını", *Trük Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 148, Şubat 2004.
- KLEVEMAN, Lutz, "The New 'Great Game' in Central Asia", <http://www.strategypage.com/messageboards/messages/70-17.asp> > erişim:29.04.2005.
- KOÇ, Yıldırım, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 77, Yaz 2004.
- KONA GÜNGÖRMÜŞ, Gamze, "Ortadoğu'nun Yeni Sınırları", *Görüş*, TÜSİAD Yayın Organı, Sayı: 55, Haziran-Temmuz 2003.
- KUGLER, Richard L., "Enlarging NATO: the Russia Factor", <http://www.rand.org/publications/MR/MR690>.
- KULOĞLU, Armağan, "Küresel Gelişmeler Karşısında Türkiye ve Türk Dış Politikası", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı 56, Aralık 2004.
- KULOĞLU, Armağan, SALKAYA, Fatma Elif, "Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı: 48, Nisan 2004.
- LAÇİNER, Sedat, "Irak Krizi Orta Doğu'nun Yeniden Yapılandırılmasının İlk Adımı Mı?", *Stratejik Analiz*, Cilt 3, Sayı 35, Mart 2003.
- LO, Bobo, "The Long Sunset of Strategic Partnership: Russia's Evolving China Policy", *International Affairs* 80,2 March 2004.
- MARCHET, Jean Dominique, "Amerika'nın Rusya'yı Geri Püskürtme Stratejisi" (orijinal: "Une Strategie Americaine de Refoulement de la Russie" <<http://www.inopressa.ru/liberation/2004/12/06/11:22:41/reforme>> erişim: 27.02.2005.
- MALAŞENKO, Aleksey, "Avtoritarniye Rejimi Konkuriyut s Religioznoy Oppozitsiyey"- "Otoriter Rejimlerle Dini Muhalefetin Rekabeti", *OASİS-Orta Asya e-dergisi*, Rusya Gazeteciler Birliği Yayını (www.ca-oasis.info), No:2 (2), Mart 2005.
- MAY, Lary, "Global Hollywood and the Politics of Nationality", *Diplomatic History*, Vol. 27, No. 5, Kasım 2003.
- MAYNES, Charles William, "America Discovers Central Asia", *Foreign Affairs*, Vol. 82, no. 2, Mart-Nisan 2003.
- McFAUL, Michael, "The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World", *World Politics*, Vol. 54, No:2, Ocak 2002.
- MERT, Nuray, "Büyük Ortadoğu Projesi", *Radikal*, 17 Şubat, 2004.

- NUNN, Sam, STULBERG, Adam N., "The Many Faces of Modern Russia", *Foreign Affairs*, Vol. 79, No.2, Mart-Nisan 2000.
- OLCOTT, Martha Brill, "The Caspian's False Promise", *Foreign Policy*, Yaz 1998.
- ÖZAL, Turgut, "Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 19, 1991.
- ÖZDAĞ, Mehmet Savaş, "Özerk Kurullar", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Çalışmaları Dizisi No:13*, 2002, Ankara.
- ÖZDEN, Kemal, "Çin'in Yeniden Yükselişi: Geo-Stratejik Önemi, Politik ve Askeri Gücü ve Türkiye ile Olan İlişkileri", *Avrasya Etütleri*, Sayı: 19, ilkbahar-Yaz 2001.
- ÖZEY, Ramazan, "Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri" *Avrasya Etütleri*, Sayı: 17, 2000, TİKA, Ankara.
- ÖZEY, Ramazan, "Türkiye'nin AB Sürecinde 'B Planı Var mı?', *2023 Dergisi*, Sayı 46, 15 Şubat 2005.
- ÖZÜERMAN, Tulay, "Kod Adı: Küreselleşme...",
<http://www.euroasiaforum.com/?pg=yazarlar&pg2=tulay-ozuerman&id=2>, (erişim: 19.04.2005)
- PAGDEN, Anthony, "Civilizing Imperialism", *Diplomatic History*, Vol. 28, No: 1, January 2004.
- PARLAR, Suat, (söyleşi), "Geçmişten Günümüze Petro-Politik Dengeler",
http://www.uzaklar.net/html/gecmisten_gunumuze_petro-polit.HTM (erişim:2.05.2005)
- PEDDE, Nicola, "Moscow vs Riyadh Oil. Between Partnership and Cooperation on the Energy Market",
<http://www.geopolitis.net/geopol/geo/article/Geoenergie/arti10697845320348C8F698D88FCE98.html>, (erişim: 14.02.2005)
- PELLS, Richard, "Who's Afraid of Steven Spielberg?", *Diplomatic History*, Vol. 24, No. 3, Yaz 2000.
- "Political Collisions-99 "Islamic Extremism": myths and reality Statement of the Problem",
Proceedings of International Eurasian Institute Workshop, October, 1999.
http://www.iicas.org/english/publkz_8_12_99.htm, (erişim: 12.03.2005)
- QUING, Lui, "Human Rights, Democracy and China", *International Affairs* 49,1 February 1996.
- RICE, Condoleezza, "Promoting the National Interest", *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 1, Ocak-Şubat 2000.
- ROBBINS, Gerald, "Post-Sovyet Anayurdu: Mackinder'in Yeniden Değerlendirilmesi", *Avrasya Etütleri*, Sayı 3, Sonbahar 1994, TİKA, Ankara.
- "Russia and Turkey: Plastering Old Wounds", <http://www.russia-eurasia.net/detail.php?n=643>

(erişim: 25.04.2005)

SANTE, Pierre, "İnsan Hakları ve Kültürler Çatışması", *Medeniyetler Çatışması*, (der.) Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Sekizinci Basım, 2003 Ankara.

SCHWEID, Eliezer, "The Unity of the Jewish People",
<http://www.wzo.org.il/en/resources/view.asp?id=1480>, Dünya Siyonist Örgütü Sitesi,
(erişim:17.10.2004)

SOLANA, Javier, - AB güvenlik ve dış politika şefi; röportaj, "EU and Russia" (28.02.2002),
<http://www.russia-eurasia.net/detail.php?n=131>, (erişim: 23.11.2004).

SOMÇAĞ, Selim, "Güçlü Türkiye Sanayileşmiş Türkiye'dir", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 77, Yaz 2004.

SONUMUT, Güldener, "Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye: Kavramları Tanıyalım (I)",
<http://www.ntvmsnbc.com/news/237835.asp>, (Erişim:17.03.2004)

SÖYLEMEZ, Yüksel, "Asian Security and Turkey's Asian Dimension", *Turkish Review of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBIV, Bigart, İstanbul.

SUSLOV, Dmitri, TEREHOV, Andrey, "Buduşee NATO na Blijnem Vostoke", (NATO'nun Yakın Doğu'daki Geleceği), http://www.ng.ru/world/2004-04-02/6_nato.html, (erişim: 18.04.2004)

TAN, Turgut, "Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar", *Anme İdaresi Dergisi*, Cilt 35 Sayı 2 Haziran 2002.

TANRISEVER, Oktay F., "Rusya ve Bağımsız Türk Devletleri: Bağımsızlığın Anlamını Keşfetmek", *Avrasya Etütleri* 20, Özel Sayı, Yaz 2001.

TEZKAN, Yılmaz, "Değişen ve Küreselleşen Dünyada Türkiye ve Kadim Komşusu Rusya", *Kadim Komşumuz Rusya*, derleyen. Yılmaz Tezkan, Ülke Yayınları, 1. Baskı, 2001.

THAROOR, Shashi, "Why America Still Needs the United Nations", *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 5, Eylül-Ekim 2003

THEODOULOU, Michael, "Arab Press Finds Roots of Terrorism Closer to Home",
<http://www.csmonitor.com/2002/0128/p.07901-coome.html>, (erişim:26.04.2004)

TRENIN, Dmitry, ZLOBİN, Nikolai, "Russia and the World: The Past Year in Geopolitics",
<http://www.cdi.org/friendlyversion/printversion.cfm?documentID=2266>, (erişim: 17.11.2004)

TURAN, Fatih, ÖZDEMİR, Atakan, "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme", *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ocak 2002,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/fatih.htm>

TÜMEN, Aydın, "Değişimin Getirdikleri," *Asomedyâ Dergisi*, Ankara Sanayi Odası Aylık Yayını, Haziran 2001.

"Türkiye-Orta Asya Ülkeleri İlişkileri",

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/OrtaAsya/OrtaAsyaIliskiler/Turkiye+Orta+Asya+Ulkeleri.htm

UDUM, Şebnem, "The Politics of Caspian Region Energy Resources: A Challenge for Turkish Foreign Policy", *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol. VI, No. 4, Aralık 2001-Şubat 2002.

UMAR, Ömer Osman, "Atatürk'ün Milli Mücadele Döneminde İzlediği Dış Politika İlkeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 151, Temmuz-Ağustos 2004.

ÜNAL, Hasan, "Oyun Planı: Üniter Devletten Federasyona Mı ?", *Türkiye Günüğü*, Sayı 77, Yaz 2004.

VICTOR, David G., VICTOR, Nadejda M., "Axis of Oil ?", *Foreign Affairs*, Vol. 82, No: 2, Mart-Nisan 2003.

WALKER, Edward, "No War No Peace in the Caucasus", *Crossroads and Conflict Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, ed. Gary K. BERTSCH, Routledge, 2000, New York, London.

WALKER, William, "Nuclear Weapons and the former Soviet Republics", *International Affairs* 68,2 April, 1992.

WALLANDER, Celeste A., "Testimony for Russia's Policies toward the Axis of Evil: Money and Geopolitics in Iraq and Iran", http://www.house.gov/international_relations/108/wall0226.htm, (erişim: 11.12.2004)

WELSH, Steven C., "The Iranian Nuclear Program, Russian Leadership and International Law", <http://www.cdi.org/russia/johnson/8468-20.cfm>, (erişim:21.01.2005)

WILSON, Andrew, "Russia and Democracy, Time to Shut up", <http://www.russia-eurasia.net/detail.php?n=692>, (erişim:22.04.2005)

YALÇINKAYA, Alaeddin, "The International Conference: "The International and Regional Importance of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline", *Turkish Review Of Eurasian Studies*, Annual 2002/2, OBİV, Bigart, İstanbul.

YALÇINKAYA, Alaeddin, "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Aşamaları", *Avrasya Etütleri*, Özel Sayı No: 20, Yaz 2001.

YANIK, Lerna K., "Turkey in the CIS Education as a Foreign Policy Tool", <http://www.russia-eurasia.net/detail.php?n=577>, erişim: 12.04.2005.

YERGIN, Daniel, "Gulf Oil-How Important is it, anyway?", <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?file=/chronicle/archive/2003/04/13/IN307923.DTL> (erişim:23.10.2004)

- "Yerli Petrol Arama ve Üretimi İçin, Meclis'te Bekleyen Petrol Kanunu Tasarısı Yeterli Mi ?", Panel, Yöneten Özcan ÜLTANIR, *Dünya Enerji Dergisi*, Sayı: 47, Eylül 2004.
- YILDIZOĞLU, Engin, "Küresel Güç Dengelerinde Gelişmeler (Çok Kutupluluğa Doğru)", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, Sayı 51, Temmuz 2004.
- YİĞİTÜDEN, Yurdakul H., "Bakü-Tiflis-Ceyhan ve NGO Talepleri", *Dünya Enerji Dergisi*, Sayı: 47, Eylül 2004.
- YUNLING, Zhang, "China in the Post-Cold War Era", Whose World Order?, Edition by Hans Henrik HOLM, Georg SORENSEN, Westview Press, 1995.
- YURDUSEV, A. Nuri, "Büyük ortadoğu Projesi, İslam ve Demokrasi", *Foreign Policy*, Türkiye Baskısı, Kasım-Aralık 2004.
- ZOELLIK, Robert B., "A Republican Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Vol. 79, No.1, Ocak-Şubat 2000.
- ZVIAGELSKAIA, Irina, "Central Asia/Middle East Where to Draw the Line", <http://www.russia-urasia.net/detail.php?n=535>, (erişim:28.10.2004)
- Axis 2000, Ülkeler ve İnsanlar Ansiklopedisi, Milliyet/Hachette Doğan Yayın Kitapçılık 1999.
- DİE Aylık İstatistik Bülteni, Kasım-Aralık 2003.
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Hakkında Değerlendirme,
<http://www.die.gov.tr/uid/gnlbilg.html>
- Putin'in Rusya'sı, *Yeni Avrasya Stratejileri Özel Eki*, Yaz 2000.
- Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti, *International Affairs*, 46,5, Yıl 2000.
- The Middle East-Congressional Quaterly inc. 1986 (Ortadoğu Ayrıntılı Dosyası)
- The National Security Strategy of the United States of America, *The White House*, Eylül 2002, Washington
- Yüksek Öğrenim Kurumu Eğitim Raporu, Kasım 2004, Ankara.
<<http://www.yok.gov.tr/egitim/raporlar/raporlar.htm>>

İNTERNET KAYNAKLARI:

<http://www.boundarystudies.org.uk>

<http://btcinvestment.com/eiphome.asp?LANG=1>

<http://www.btc.com.tr>

<http://www.cagateway.org>

<http://www.caspiandevlopmentandexport.com>

<http://www.cdi.org>

<http://www.csmonitor.com>

<http://www.dartmouth.edu/~gov46/mideast-1930.gif>

<http://www.eisenhowerinstitute.org>

<http://www.euroasiaforum.com>

<http://www.foreigntrade.gov.tr>

<http://www.geopolitis.net>

<http://www.haberaliz.com>

<http://www.house.gov>

<http://www.iicas.org>

<http://www.inopressa.ru>

<http://www.list.org>

<http://www.mfa.gov.tr>

<http://www.milliyet.com.tr>

TAŞAR, Mustafa , Türkiye'nin Düşünce Gündemi

http://www.mustafatasar.gen.tr/yayinlar/dusunce_g/turk_dispolitikasi.htm

<http://www.nato.int/docu/basicxt/b911086.htm>

<http://www.nato.int/docu/facts/2000/nato-rus.htm>

<http://www.ng.ru>

<http://www.ntvmsnbc.com>

http://www.oecd.org/about/0,2337,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html

<http://www.ozguruniversite.org>

<http://www.rand.org>

<http://www.russia-eurasia.net>

<http://www.sfgate.com>

<http://www.sharelynx.com>

<http://www.stradigma.com>

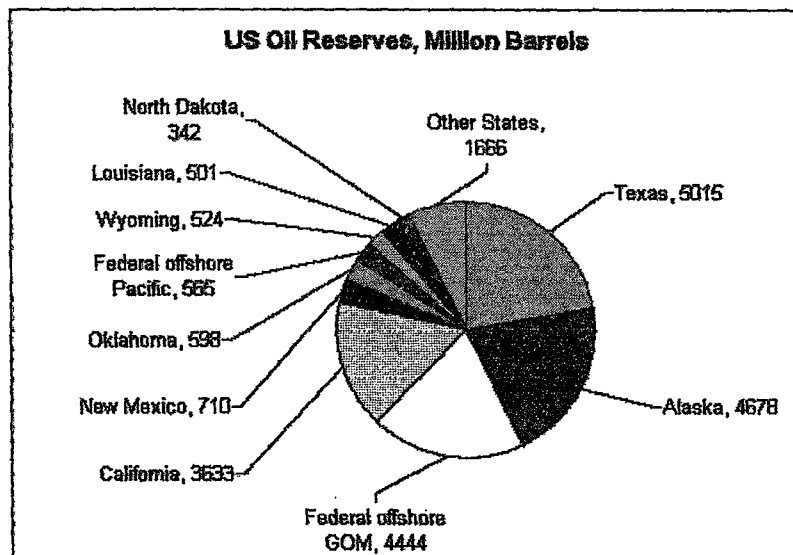
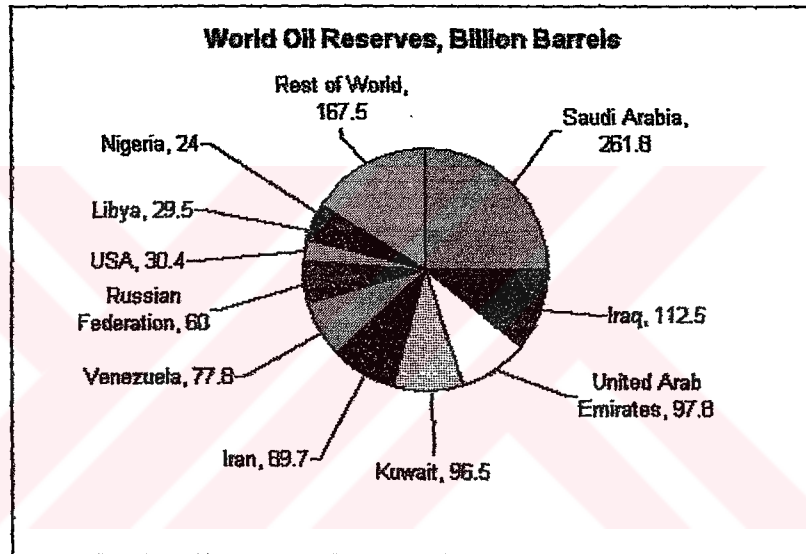
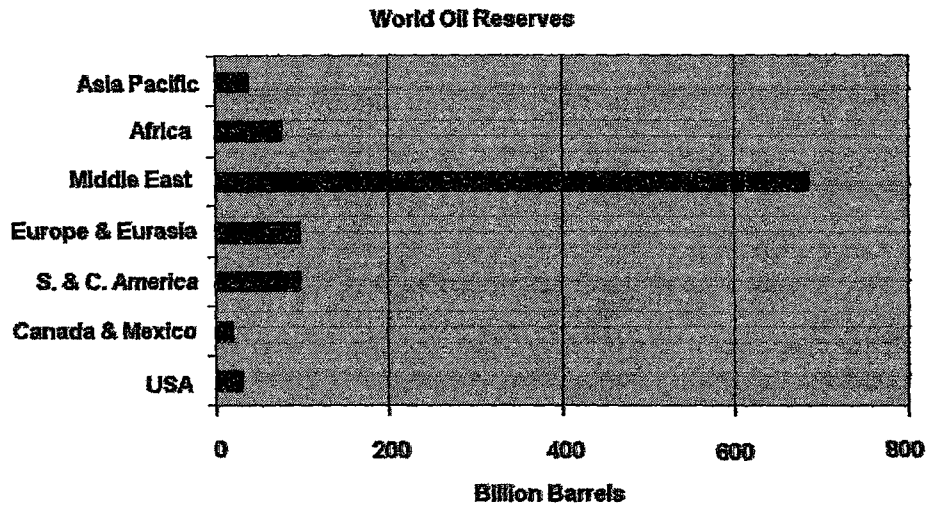
<http://www.strategypage.com>

<http://www.uzaklar.net>

<http://www.wzo.org.il>

EK I. Dünya ve ABD Petrol Rezervleri

EK II: Dünya ve ABD Doğal Gaz Rezervleri

